KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM BAĞLAMINDABİR ALTKÜLTÜR GRUBU OLAN ÇERKESLERİN HÂKİM KÜLTÜRLE İLETİŞİMİ

Hande ÖKELİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2014

KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM BAĞLAMINDA BİR ALTKÜLTÜR GRUBU OLAN ÇERKESLERİN HÂKİM KÜLTÜRLE İLETİŞİMİ

Hande ÖKELİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Basın ve Yayın Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ömer ÖZER

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül, 2014

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Hande ÖKELİ'nin, "Kültürlerarası İletişim Bağlamında Bir Alt Kültür Grubu Olan Çerkeslerin Hakim Kültürle İletişimi" başlıklı tezi **10 Eylül 2014** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Basın ve Yayın** Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

			İmza
Üye (Tez Danışmanı)	:	**Prof.Dr.Ömer ÖZER**	.....
Üye	:	**Prof.Dr.A.Haluk YÜKSEL**	.....
Üye	:	**Doç.Dr.Erdal DAĞTAŞ**	.....

Prof.Dr.Kemal YILDIRIM
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yüksek Lisans Tez Özü

KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİM BAĞLAMINDA BİR ALTKÜLTÜR GRUBU OLAN ÇERKESLERİN HÂKİM KÜLTÜRLE İLETİŞİMİ

Hande ÖKELİ

Basın Yayın Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2014

Danışman: Prof. Dr. Ömer ÖZER

Kültürlerarası iletişim, farklı kültürlere üye insanlar arasında gerçekleşen etkileşimi incelemektedir. Bu çalışmada, altkültür gruplarının ya da etnik grupların hâkim kültürle iletişimi de kültürlerarası iletişim olarak kavramsallaştırılmıştır. Çalışma, kültürlerarası iletişim bağlamında, Eskişehir'deki etnik gruplardan biri olan Çerkeslerin hâkim kültürle iletişiminin incelenmesine yöneliktir. Bu doğrultuda, Eskişehir kent merkezinde yaşayan 20 katılımcıyla yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmış ve yorumlanmıştır. Çalışmada, Çerkes etnik grubuna üye insanların kendi kültürel sınırlarını korumaya çalışırken, hâkim kültürle etkileşimlerini de sürdürdükleri anlaşılmıştır. Kültürü, sembollerin, sembollerin oluşturduğu anlamların ve her türlü davranış kurallarını içeren normların tarihsel aktarım sistemi olarak ele alan bu çalışmada; farklı kültürlerin, farklı anlam dünyalarını beraberinde getirdiği öne sürülmüştür. Çerkes etnik grubunun hâkim kültürle iletişiminde de, kültürel öğretilerin oluşturduğu anlam dünyalarındaki farklılaşmaların, kültürlerarası iletişim sürecini etkilediği görülmüştür.

Anahtar sözcükler: Kültür, kültürlerarası iletişim, etnisite, etnik kimlik, Çerkes

Abstract

COMMUNICATION OF SUBCULTURE GROUPS WITH THE DOMINANT CULTURE AS PART OF INTERCULTURAL COMMUNICATION: CIRCASSIAN CASE

Hande ÖKELİ

Department of Journalism

Anadolu University Graduate School of Social Sciences, July 2014

Adviser: Prof. Dr. Ömer ÖZER

Intercultural communication examines the interaction among the members of different cultures. In this study, communication of subcultural or ethnic groups with dominant culture, also conceptualized as intercultural communication. The current study aims to explore the communication practices of Circassians, one of the ethnic groups in Eskişehir, with the dominant culture as part of intercultural communication. For the purposes of the study, semi-structured interviews were conducted with 20 individuals of Circassian origin living in the center of Eskişehir and the findings were discussed on the basis of the data obtained. The results of the study revealed that individuals with Circassian origin have continued to interact with the dominant culture while trying to preserve their own culture. The study deals with culture as a system that passes down symbols, the meanings created by these symbols and the norms involving the rules regulating social and individual behaviors throughout history. Also, it is claimed that the presence of different cultures leads to different sense of the world. The results showed that these differences, which are due to cultural doctrine influenced the communication of Circassian groups with the dominant culture.

KeyWords: Culture, intercultural communication, ethnicity, ethnic identity, Circassian

24/09/2014

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tez/proje çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumunda bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlâki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Hande ÖKELİ

Önsöz

Tez çalışmamın her aşamasında, ilgiyle hep yanımda olduğunu hissettiren değerli hocam, danışmanım Sayın Prof. Dr. Ömer Özer'e, sonsuz bir sabır ve anlayışla bana sunmuş olduğu yardım ve desteği için saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum. Tez jürimde yer alan ve değerli düşünceleriyle tezime katkıda bulunan hocalarım Sayın Prof. Dr. Ahmet Haluk Yüksel ve Sayın Doç. Dr. Erdal Dağtaş'a sonsuz teşekkür ediyorum.

Çalışmam boyunca, manevi desteklerini ve yardımlarını benden esirgemeyen dostlarım İpek Kumcuoğlu ve Nefise Sinem Turan'a, görüşmelerde beni hiçbir zaman geri çevirmeyen, yeni tanıştığım tüm Çerkes dostlarıma ve son olarak, hayatımın her anında yanımda olan sevgili annem, babam ve kardeşime, heyecanı ve sıkıntıyı benimle beraber paylaştıkları, her zaman yüzümü güldürdükleri için gönülden teşekkür ediyorum.

Özgeçmiş

HANDE ÖKELİ

Basın Yayın Anabilim Dalı
Yüksek Lisans

Eğitim

Ls: 2010 Bilkent Üniversitesi, İdari, İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara

Lise: 2003 Kalaba Lisesi, Ankara

Kişisel Bilgiler

Doğum yer/yılı: Ankara/1986 Cinsiyeti:Kadın Yabancı dil:İngilizce

İçindekiler

Sayfa

Jüri ve Enstitü Onayı ……ii

Yüksek Lisans Tez Özü ……iii

Abstract ……..iv

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi……...v

Önsöz ……..vi

Özgeçmiş ……vii

1. Giriş ……..1

1.1. Problem ……....2

1.2. Amaç ……6

1.3. Önem ……....7

1.4. Sınırlılıklar ……...8

1.5. Süre ve Olanaklar……....8

1.6. Tanımlar ……..9

2. Alanyazın……10

2.1. Kuramsal Açıdan Kültürlerarası İletişim ……...10

2.1.1. Kültür kavramı …….....10

2.1.1.1. Kültür tanımları ……11

2.1.1.2. Kültürün özellikleri ……...….15

2.1.1.3. Hâkim kültür, altkültür ve karşı kültür …….....17

2.1.2. İletişim kavramı ……....20

2.1.3. Kültür ve iletişim ilişkisi ……...24

2.1.4. Kültürlerarası iletişim ……..26

2.1.4.1. Kültürlerarası iletişim kavramı ……27

2.1.4.2. Kültürlerarası etkileşim ve kültürel süreçler ……..30

2.1.4.3. Kültürlerarası iletişim yaklaşımları …….32

2.1.4.4. Küreselleşme ve kültürlerarası iletişim ……36

2.1.4.5. Çokkültürlülük ve kültürlerarası iletişim ……40

2.1.5. Kültürlerarası iletişim kuramları ……42

2.1.5.1. Enformasyon sistemleri kuramı ……42
2.1.5.2. Kültürel boyutlar kuramı ……..48
2.1.5.2.1. Güç aralığı ……....49
2.1.5.2.2. Bireycilik-ortaklaşa davranışçılık ……..51
2.1.5.2.3. Erillik-dişillik ……...52
2.1.5.2.4. Belirsizlikten sakınma ..……...53
2.1.5.2.5. Uzun dönem-kısa dönem uyum ……..54
2.1.5.2.6. Haz ve kısıtlama ……...55
2.1.5.3. Değer yönelimleri kuramı ……..57
2.1.5.3.1. İnsan-insan yönelimi ……...58
2.1.5.3.1. İnsan-doğa yönelimi ……....59
2.1.5.3.3. Zaman yönelimi ……...60
2.1.5.3.4. Etkinlik yönelimi ……61
2.1.5.3.5. İletişimsel yönelim ……...62
2.1.6. Çalışmanın kuramsal yaklaşımı……...63
2.2. Etnisite ve Çerkesler……..66
2.2.1. Etnisite…….....66
2.2.1.1. Etnik kimlik ……68
2.2.1.2. Etnisite yaklaşımları ……..71
2.2.2. Çerkesler ……74
2.2.2.1. Çerkes kavramının kökeni ve kapsamı ……74
2.2.2.2. Türkiye'deki Çerkes diasporası ……76
2.2.2.3. Çerkes kültürü ……77

3. Yöntem ……...80

4. Bulgular ve Yorumlar ..……83
4.1. Vatan kavramı: Burası bizim için bir misafirhane gibi ……83
4.2. Aidiyet duygusu: İşim, ailem, çocuğum hepsi burada ……..89
4.3. Anadil: Diller ülkesinin mirası ……....93
4.4. Etnik-içi ve etnik-dışı evlilik: Farklı olduğumuz sürece güzeliz …..97
4.5. Düğünler ……..105

4.6. Sınırların aşılması: Mahalle, komşuluk ve arkadaşlık ……112

4.7. Toplumsal yaşamı düzenleyen unsurlar ……...118

4.8. Kültürel farklılıkların iletişimdeki yansımaları ……..127

5. Sonuç ……133

Ek 1. Görüşme Soruları ...……140

Kaynakça ……142

1. Giriş

Bu çalışmanın konusunu, kültürlerarası iletişim bağlamında, Eskişehir'de yaşayan altkültür gruplardan biri olan Çerkeslerin hâkim kültürle iletişiminin incelenmesi oluşturmaktadır.

Tarih boyunca, çeşitli nedenlerden dolayı farklı kültürlerin karşılaşmaları ve farklı kültürler arasındaki etkileşim kaçınılmaz olmuştur. Özellikle, küreselleşme olgusunun beraberinde getirdiği, ülkeler arası nüfus hareketliliğindeki artış, ulus ötesi ticaret, ulaşım ve yeni iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle beraber, kültürlerin iç içe geçmeleri hız kazanmış ve kültürlerarası etkileşim artmıştır. Türkiye'nin yakın tarihinde birden fazla küreselleşme döneminin görüldüğünü söylemek mümkündür. İlki, 19. yüzyılda gelişen Avrupa sömürgeciliğinin yarattığı ve bizde Tanzimat hareketine yol açan dönemdir. Bir diğer dönem, 2. Dünya Savaşı sonrası, ABD ve Sovyetler Birliği'nin egemenliğinde iki kutuplu yeni bir dünya düzeninin kurulması sonucunda, Türkiye'nin Batı dünyası içinde yer alarak çok partili siyasal yaşama geçtiği dönemdir. Üçüncüsü ise, 1980 sonrası iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi ve dünya sisteminin büyük ölçüde ABD tarafından belirlendiği ortama Türkiye'nin uyum sağlamaya çalıştığı dönemdir (Alemdar, 2001: 15). Bu üç küreselleşme dönemi, kitle iletişimi açısından da önemli gelişmelere neden olmuş ve küreselleşmeyle birlikte kitle iletişim araçlarının gücü de artmıştır. Türkiye'de 1970'li yıllarda görsel iletişimde özellikle televizyonun yaygınlaşmasıyla, kültürel küreselleşme sürecinin etkisi artmaya başlamış, 1990'larda yeni iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle bu süreç hız kazanmıştır.

Kitle iletişim araçlarında, yeni iletişim teknolojilerinde ve ulaşım olanaklarında yaşanan gelişmelerle birlikte, farklı kültürlere üye insanların karşılaşmaları ve iletişime geçmeleri kolaylaşmıştır. Ayrıca, farklı uluslar arasındaki ekonomik ilişkilerin artması ve uluslararası ilişkilerin gereklilikleri, farklı kültürden insanları biraraya getiren etkenlerden olmuştur. Farklı kültürler arasındaki iletişimin ve etkileşimin artması,

kültürlerarası iletişim konusunun daha da önem kazanmasına neden olmuştur. Kültürlerarası iletişim, farklı kültürlere üye insanlar arasında etkileşim ve anlam aktarımları, yabancının algılanması, açıklanması ve kültürel farklılıkların gözetilmesi gibi konuları inceleyen disiplinlerarası bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır (Kartarı, 2006: 23).

Kültürlerarası iletişimin, ulusal kültürlerin birbiriyle etkileşiminin yanı sıra, aynı ulustaki alt kültürlerin hâkim kültürle etkileşimini de kapsadığı önerilebilir. Türkiye gibi içerisinde çeşitli alt kültürleri barındıran çok kültürlü toplumlarda, alt kültürlerin varolan hâkim kültürle nasıl etkileşime geçtiği, iletişim sürecinde ne tür farklılıkların oluştuğu, alt kültürlerin kendisini ne derece koruduğu ya da ne ölçüde değiştiği gibi soruların önem kazandığı söylenebilir.

1.1. Problem

Küreselleşme olgusu, ekonomik, kültürel ve siyasi yönlerde, çok farklı şekillerde az veya çok tüm dünya ülkeleri üzerinde bir etkiye sahiptir. 20. yüzyıl ortalarından başlayarak iletişim araçlarında yaşanan önemli gelişmeler, kültürel küreselleşme sürecinin hız kazanmasına neden olmuştur. Kültürel küreselleşme, dünyadaki kültürel dolaşıma ve süreçlere dahil olma yoğunluğunun artması olarak tanımlanabilir (Sarı, 2010: 19).

Küreselleşmenin etkisiyle farklı kültürler arasındaki iletişimin ve etkileşimin hızla artması, farklı kültürler arasında iletişim davranışlarındaki farklılıkların neler olduğu, iletişim sürecinin nasıl işlediği gibi konuları gündeme getirmiştir. Bu konuların gündeme gelmesi kültürlerarası iletişim konusunun önem kazanmasına neden olmuştur.

Kültürlerarası iletişimin varlığı aslında yeni değildir. Farklı kültürlerden insanlar birbirleriyle karşılaşmaya başladıklarından beri kültürlerarası iletişimin varolduğunu söylemek mümkündür. Yeni olan, kültürlerarası etkileşim gerçekleştiğinde, iletişim

sürecine kültürel olarak farklı insanlar dahil olduğunda, ne olduğu sorusunun sistematik bir şekilde çalışılmasıdır (Samovar ve Porter, 1991: 1). İnsanların kolaylıkla bir yerden başka bir yere ulaşabiliyor olması, farklı kültürdeki insanlarla bağlantı kurmanın gittikçe kolaylaşması, dünyaya yayılan ekonomik etkinlikler, uluslararası organizasyonlar ve yabancı işgücü gibi konular küresel köy gibi çok kültürlü bir topluma uygun iletişim yeteneklerini geliştirmeyi gerektirmiştir (Samovar ve Porter, 1991: 1). Tüm bu konular, kültürlerarası iletişim araştırmalarının gerekliliğini arttırmıştır.

Kültürlerarası iletişimi anlayabilmek için kültür ve iletişim konularını ele almak ve kültür ile iletişim arasındaki bağlantıya değinmek önem taşımaktadır. Kültür kavramı, Latince'de ekme, yetiştirme, koruma ve onur anlamları taşıyan "colere" sözcüğünden gelmektedir. Kültür, başlangıçta, ürün kültürü (yetiştirme), hayvan kültürü (besleme ve yetiştirme), ve bir genişlemeyle, insan zihninin kültürü (aktif geliştirme) olarak ifade edilebilen bir sürecin adıydı. 18. yüzyıl sonlarında ise kültür, özellikle Almanya ve İngiltere'de, belirli bir halkın 'genel yaşam tarzı'nı oluşturan bir 'ruh' (spirit) yapılanışına ya da genelleşmiş bir 'ruh' durumuna verilen ad haline gelmiştir (Williams, 1993: 9). Bilimsel anlamda kültür, "toplumun üyesi olarak insanın, yaşayarak, yaparak öğrendiği ve aktarıp öğrettiği maddi manevi her şeyden oluşan karmaşık bütün" olarak tanımlanmaktadır (Güvenç, 2011a: 14). Kültür, toplumu oluşturan kişileri ve onları birarada tutan dili, sanatlarını, inanç ve törelerini, hukuk ve yönetim kurumlarını, üretim ve tüketim düzenlerini, bir başka ifadeyle, insanların yapıp ettikleri her şeyi içinde barındırmaktadır (Güvenç, 2011a: 14-15).

İletişim kavramı ise, Latince commun, eşdeyişle, halk/topluluk kökünden türetilmiş olan ve Batı dillerinde kullanılan communication sözcüğünün karşılığıdır. İnsan tarihi, aynı zamanda iletişim tarihidir çünkü iletişim olmadan, insanın hem kendi hem de toplumsal varlığını sürdürmesi olanaksızdır (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 27). İletişimle ilgili tanımlamaları iki gruba ayırmak mümkündür. İlk grup, iletişimi mesaj, gönderen ve gönderilen arasında belli bir etki ile yaşanan bir aktarım süreci olarak ele alırken;

ikinci grup, iletişimi mekanik bir aktarım süreci olarak değil de ortak algılamalar sonucu oluşturulan anlamlar olarak tanımlamaktadır (Türkoğlu, 2010: 23). İletişim sürecinde birey, algıladığı sembolleri tanımlamaya ve kendi kültürüne göre anlamlandırmaya çalışır, birey kendi kültüründe herhangi bir anlamı iletmek amacıyla kullanmadığı sembolleri ise hiç algılamaz (Kartarı, 2006: 21).

Kültür, bireylerin sosyal gerçekliklerinin ve iletişim davranışlarının oluşmasında büyük ölçüde rol oynamaktadır. İnsanların sahip olduğu iletişim dağarcığı ya da iletişim davranışları kültürden kültüre değişiklik gösterebilmektedir. Kültür ve iletişim arasındaki bağlantıyı vurgulamak önemlidir. Çünkü, insanlar iletişim kurarken kültürlerinin etkisinde kalırlar ve dahil oldukları kültürün etkisiyle iletişim kurmayı öğrenirler. "Bir Koreli, bir Mısırlı ve bir Amerikalı, iletişim kurmayı diğer Koreliler, diğer Mısırlılar ve diğer Amerikalılar gibi öğrenir. Onların davranışları kendi içinde bir anlam taşır çünkü kültürel olarak öğrenilmiş ve şekillendirilmiştir. İnsanlar, kendi dünyalarını kategoriler ve kavramlar aracılığıyla görürler ve kendi kültürlerinin ürünleri olarak nitelendirirler" (Porter ve Samovar, 1991: 14). Edward Hall'e göre, kültürün işlevlerinden biri insan ve dış dünya arasında ayırt edici bir perde oluşturmasıdır ve kültür insanların neye dikkat ettiğini, neye önem verdiğini ya da neyi göz ardı ederek önem vermediğini belirlemede etkilidir (Hall, 1991: 46). Ayrıca, iletişimde bulunan kişilerin kültürel benzerliklere sahip olması, anlamların paylaşımını mümkün kılar. İnsanların iletişim kurma yolları, kullandıkları dil, sözlü ve sözsüz iletişim davranışları gibi unsurların hepsi onların kültürlerinin birer sonucudur. Kültürler arasında farklar oluştukça, iletişim davranışları ve bu kültürlerde yetişen insanların davranışları da değişmektedir. Porter ve Samovar, kültür ve iletişim arasındaki ilişkinin birçok yönden karşılıklı olduğunu belirterek, her ikisinin de birbirini etkilediğini söylemektedir. Porter ve Samovar'a göre, ne hakkında konuştuğumuz; nasıl konuştuğumuz; neye önem atfedip, neyi önemsemediğimiz; neyi düşündüğümüz ve nasıl düşündüğümüz gibi konular üzerinde kültürümüzün etkisi vardır. Buna karşılık, ne hakkında konuştuğumuz; nasıl konuştuğumuz ve ne gördüğümüz gibi konular, kültürün şekillenmesinde de

yardımcı olur. Başka bir deyişle, iletişim olmadan kültür varolamaz (Porter ve Samovar, 1991: 21).

Kültürlerarası iletişimin araştırma alanı içerisine sadece farklı kültürden uluslara üye insanların birbiriyle iletişimleri değil, aynı ulus içerisinde yaşayan etnik grupların hâkim kültürle ve bu etnik grupların birbirleriyle olan iletişiminin de girdiğini söylemek mümkündür. Kartarı, kültürlerarası iletişim konusunun, dünyanın birçok ülkesinde altkültürleri birbirinden ayıran özelliklerin farkına varılması ve bunların iletişim üzerindeki etkilerinin araştırılmaya başlamasıyla önem kazandığını belirtmektedir (Kartarı, 2006: 11). Bu bağlamda, bazı toplumların çok kültürlü yapısı ve içlerinde çeşitli altkültürleri barındırmaları, aynı ulus içerisindeki farklı kültürlerin iletişim davranışları ve bu kültürlerin birbirleriyle etkileşimi konuları da kültürlerarası iletişime dahil edilebilir. Bu çalışmada da, Türkiye'deki altkültür gruplarından biri olan Çerkesler, kültürlerarası iletişim bağlamında ele alınmıştır.

Çerkes sözcüğünün kapsamına ilişkin farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bazı araştırmacılar, Çerkes'in tanımını Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar olan Kuzey Kafkasya topraklarında yaşayan halkların ortak adı olarak yaparken, bu tanımı sadece Kuzey-Batı Kafkasya'da yaşayan Adige-Abhaz-Ubıh halkları için kullananlar bulunmaktadır. Ayrıca, Çerkes tanımlamasının sadece Kuzey-Batı Kafkasya'da yaşayan Adige halkı için geçerli olduğunu belirten görüşler de vardır (Ersoy ve Kamacı, 1992: 15-17). Türkiye'de ise Çerkes tanımlaması genel olarak, 1864'te Kuzey Kafkasya'dan sürgün edilerek, o dönemin Osmanlı topraklarına yerleşen halkların bütünü için kullanılmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmada da, sürgün sonrası, Kuzey Kafkasya'dan dönemin bugünkü Türkiye topraklarına yerleşen halkların bütünü Çerkes üst kimliği altında toplanmıştır. Çerkes olarak tanımlanan halklar günümüzde on ayrı dil ve bunların lehçelerini konuşmaktadırlar. Buna karşın, ortak gelenek ve töreleri, benzer sosyal yapıları, özgün ve köklü kültürleri Çerkesleri güçlü bir biçimde birleştiren unsurlardandır (Ersoy ve Kamacı, 1992: 16).

Bu tez çalışmasının problemini, buraya kadar yapılan sunum çerçevesinde, kültürlerarası iletişim bağlamında, Eskişehir'de yaşayan Çerkeslerin hâkim kültürle iletişimi nasıldır? sorusu oluşturmaktadır.

Türkiye'de kültürlerarası iletişim alanında yapılan bilimsel çalışmalar sınırlıdır. Asker Kartarı'nın "Farklılıklarla Yaşamak: Kültürlerarası İletişim" (2001, 2006) adlı çalışması, kültürlerarası iletişim alanında yapılan önemli çalışmalardan biridir. Kartarı, bu çalışmasında, kültürü, kültürlerarasılığı, farklılığı ve farklılıklarla birlikte yaşamayı bilimsel bir çerçevede ele almıştır. Ayrıca, Nurullah Tabakacı (2008) "Kültürlerarası İletişim Sürecinde Alt Kültürde Kimliğin Oluşumu: Türkiye'deki Karaçay Topluluğu" adlı doktora tezinde, kültürlerarası iletişim süreçleri içinde, Türkiye'deki Karaçay topluluğunun kimliğinin oluşumundaki değişimi araştırmıştır. Kültürlerarası iletişim alanında yapılan bir diğer önemli çalışma ise Engin Sarı'nın (2010) "Kültür, Kimlik, Politika: Mardin'de Kültürlerarasılık" adlı çalışmasıdır. Sarı, bu çalışmasında, kültür, kimlik ve politika kavramlarının birbirine bağlandığı noktaya yoğunlaşarak bu ilişkiyi kültürlerarası iletişimi vurgulayan bir yönelimle incelemiştir. Onur Berkiroğlu (2011) ise "Kültürlerarası İletişim Bağlamında Türk Basınında Etnik Kimliklerin Sunumu: Ermenilere İlişkin Haberlerin Nicel ve Nitel Analizi" adlı doktora tezinde, kültürlerarası iletişim çerçevesinde, Türkiye'deki yazılı basında etnik kimliklerin nasıl temsil edildiği konusunu, Ermenilere ilişkin haberler üzerinden ele almıştır.

1.2. Amaç

Kültürlerarası iletişim bağlamında, Eskişehir'deki altkültür gruplarından biri olan Çerkeslerin hâkim kültürle iletişiminin incelenmesi bu çalışmanın genel amacını oluşturmaktadır.

Çalışmadaki alt amaçlar ise şu şekildedir:

1. Bir alt kültür grubu olan Çerkesler, kendi kültürel kimliklerini nasıl tanımlamaktadırlar?
2. Çerkes kültürünün hâkim kültürden farklılaşan yönleri nelerdir?
3. Çerkesler, hâkim kültür içerisinde kendi kültürlerini ne derece korumaktadırlar?
4. Çerkeslerin, hâkim kültür içerisinde kendi kültürleri ne derece değişime uğramaktadır?
5. Çerkeslerin kültürlerarası iletişim sürecinde karşılaştıkları sorunlar nelerdir?

1.3. Önem

Küreselleşmenin etkisiyle farklı kültürler arasındaki iletişimin ve etkileşimin hızla artması, farklı kültürler arasında iletişim davranışlarındaki farklılıkların neler olduğu, iletişim sürecinin nasıl işlediği gibi konuları gündeme getirmiştir. Bu konuların gündeme gelmesi kültürlerarası iletişim konusunun önem kazanmasına neden olmuştur. Kültürlerarası iletişim disiplininin sadece farklı uluslar arasındaki kültürel etkileşimi değil, aynı ulus içerisindeki altkültür gruplarının ya da etnik grupların birbirleriyle ya da hâkim kültürle etkileşimini kapsadığını önermek mümkündür.

Bu tez çalışması öncelikle, kültürlerarası iletişim bağlamında Eskişehir'de yaşayan Çerkeslerin hâkim kültürle iletişimini bilimsel bir çalışmada incelemesi bakımından önemlidir.

Farklı etnik grupların veya altkültür gruplarının birarada yaşamlarını sürdürmeleri günümüzde hemen hemen tüm toplumlar için varolan bir durumdur. Farklı kültürel özelliklere, farklı inançlara, etnik kimliklere sahip olan; hâkim kültür üyelerince, "onlar", "diğerleri" veya "öteki" olarak nitelendirilebilen gruplar, hâkim kültürle girdikleri iletişim sürecinde farklılıklardan dolayı sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu çalışma, Türkiye'deki Çerkeslerin kültürlerarası iletişim sürecinde karşılaştıkları

sorunları incelemesi, başka bir ifadeyle, iletişim sürecinde kültürel farklılıkların ne gibi sorunlara neden olduğunu ele alması bakımından önem taşımaktadır.

Ayrıca bu çalışma, yaklaşık 150 yıldır hâkim kültürle birarada yaşayan Çerkes toplumunun kültürel özelliklerinin ve farklılıklarının bir ölçüde tanınmasına olanak sağlayarak, kültürlerarası iletişimde karşılaşılabilecek yanlış anlaşılmaların ve sorunların aşılması için öneriler sunması açısından da önemlidir.

Bununla birlikte, yazara bilimsel bir çalışmanın gerektirdiği sorumlulukları kazandırması, gerek alanyazın taraması, gerekse veri toplama süreciyle akademik anlamda deneyim sağlaması, disiplinlerarası bir bakış açısı katması ve yazarın kültürlerarası yeterliliğini arttırması yönünden de çalışma önem taşımaktadır.

1.4. Sınırlılıklar

Öncelikle, yüksek lisans tezi ilke ve süresiyle sınırlı olan bu çalışma, kültürlerarası iletişim bağlamında Eskişehir'de yaşayan Çerkeslerin hâkim kültürle iletişiminin incelenmesiyle sınırlıdır.

Çalışmanın diğer sınırlılıkları şöyle sıralanabilir:

1. Eskişehir kent merkezinde yaşayan ve 18 yaş ve üzeri Çerkeslerle sınırlıdır.
2. Kartopu örneklem yöntemiyle belirlenen, 20 Çerkes katılımcı ile sınırlıdır.
3. Sosyal bilimler alanındaki tüm çalışmalar gibi insan unsuruyla sınırlıdır.
4. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kurallarıyla sınırlıdır.

1.5. Süre ve Olanaklar

Bu çalışmada, ilk 15 ay alanyazın taramasına ayrılmıştır. Sonraki 6 ay ise, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerin yapılmasına, görüşmelerin deşifresine ve çözümlemeye ayrılmıştır. Çalışma, 21 ayda tamamlanmıştır.

1.6. Tanımlar

Çalışmada sıklıkla kullanılan bazı kavramlara ilişkin çalışmaya özgü tanımlar şu şekilde açıklanabilir:

Haynape: Çerkesler tarafından toplumsal yaşamda yapılmaması gereken davranış biçimleri için kullanılan ve Türkçe'ye ayıp olarak çevrilen kavram.

Habze (khabze, xabze): Çerkes toplumunda, bireyin diğer bireylerle ve toplumla ilişkilerini düzenleyen yazılı olmayan kurallar ve yaptırımlar bütünü.

Hâkim kültür: Toplumda genel kabul görmüş eşdeyişle, yaygın olarak kabul edilen kültür.

Kültür: Sembol, anlam ve normların tarihsel aktarım sistemi.

Kültürlerarası iletişim: Farklı kültürlere üye insanlar arasında gerçekleşen iletişim.

2. Alanyazın

Bu bölümde öncelikle çalışmanın temel konusu olan kültürlerarası iletişim, kuramsal açıdan ele alınmıştır. Ardından kültürlerarası iletişim disiplininin inceleme alanlarından biri olan etnisite kavramı ayrıntılı olarak tanımlanarak Türkiye'deki etnik gruplardan biri olan ve çalışmanın konusunu oluşturan Çerkeslerin nasıl tanımlandığı, Türkiye'deki Çerkes diyasporası ve Çerkeslerin kültürü, "Etnisite ve Çerkesler" başlığı altında ortaya konulmuştur.

2.1. Kuramsal Açıdan Kültürlerarası İletişim

Kültürlerarası iletişim, farklı kültürlere üye insanlar arasındaki iletişimi inceleyen bir alandır. Dolayısıyla, kültürlerarası iletişim konusunu anlayabilmek için, ilk olarak kültür ve iletişim konularını ayrı ayrı ele almak, sonrasında ise kültür ve iletişim arasındaki ilişkiye değinmek yararlı görülmüştür.

2.1.1. Kültür

Kültür, çok anlamlı bir kavram olmasından dolayı tanımlaması oldukça güç ve toplumbilimciler tarafından üzerinde görüş birliğine varılamayan bir konudur. Kültürü tanımlamak için yüzün üzerinde deneme bulunmaktadır. Amerikalı antropologlar Kroeber ve Kluckhohn, kültür kavramının 164 farklı tanımını derlemiş ve tartışmışlardır (1952'den aktaran, Güvenç, 2011b: 121). Böylesi geniş kapsamlı bir konuyu ele almak, kültür tanımlamalarına ve kültürün özelliklerine yer vermeyi gerektirmektedir. Ayrıca, kültürlerarası iletişim bağlamında, bir altkültür grubu olan Çerkeslerin hâkim kültürle iletişimin incelenmesini amaçlayan bu çalışmada, hâkim kültür, altkültür ve karşı kültür kavramlarını açıklamak da önemli görülmüştür.

2.1.1.1. Kültür tanımları

Kültür sözcüğünün yakın kökü Latince cultura'dır; o da ikamet etmek, yetiştirmek, korumak, ibadetle onurlandırmak gibi bir dizi anlam taşıyan colere'den gelmektedir. Kısmen, birkaç Avrupa dilinin iç içe geçmiş tarihsel gelişiminden, fakat daha çok, birkaç ayrı entelektüel disiplindeki ve birkaç ayrı ve de bağdaşmaz düşünce sistemindeki önemli kavramlar için kullanılmasından dolayı kültür, en karmaşık sözcüklerden biridir (Williams, 2006: 105).

Colere fiilinden türetilen cultura kavramı, ilk kez tarımsal etkinlikleri ifade etmek için kullanılmıştır. Romalılar tarafından kullanılan cultura kavramı, doğada kendiliğinden yetişen bitkilerden, insan eliyle ve emeğiyle yetişen bitkileri ayırmak için kullanılmıştır. Kültür sözcüğünün tarıma yönelik bu kök anlamı, onun daha sonra yüklendiği diğer anlamlara da sinmiştir. Romalı filozoflar Cicero ve Horatius, kültür sözcüğünü, insanın yetiştirilmesi, işlenmesi, eğitilmesi anlamında ilk kez kullananlar olmuştur. Ancak, burada, kültür sözcüğü tek insan eşdeyişle, kültürlü insan için kullanılmıştır. 18. yüzyıl sonlarına doğru, kültür sözcüğü, tekil kullanımının yanı sıra çoğul anlamda da kullanılmaya başlanmıştır. Bu yeni anlamıyla, "kültür, artık bir insan topluluğunun, bir halkın, bir ulusun ve gitgide belli bir uluslar topluluğunun duyuş, düşünüş ve değer birliğini meydana getiren düşünsel, sanatsal, felsefi, bilimsel ve teknik tüm üretim ve varlıkları" olarak tanımlanmıştır (Özlem, 2000: 142-143). Başlangıçta, ürün kültürü (yetiştirme), hayvan kültürü (besleme ve yetiştirme) ve bir genişlemeyle, insan zihninin kültürü (aktif geliştirme) olarak ifade edilebilen bir sürecin adı olan kültür, 18. yüzyıl sonlarında ise, özellikle Almanya ve İngiltere'de, belirli bir halkın 'genel yaşam tarzı'nı oluşturan bir 'ruh' (spirit) yapılanışına ya da genelleşmiş bir 'ruh' durumuna verilen ad haline gelmiştir (Williams, 1993: 9).

Kültür sözcüğünün, tekil ve çoğul anlamlarda kullanımının yanında, uygarlık (civilisation) kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Fransızlar ve İngilizler, uygarlık sözcüğünü kültüre tercih

etmişlerdir (Güvenç, 2011b: 122). Alman dilinde ise, kültür sözcüğü tercih edilmiş ve hatta uygarlık kavramına kültür sözcüğünün kötü ve uygunsuz bir karşılığı olarak bakılmıştır (Özlem, 2000: 145).

Tarihsel gelişim sürecinde, kültür kavramında gözlenen en belirgin değişim, kavramın somut içerikli kullanımının zamanla insanın düşünce gelişimine paralel bir şekilde soyut içerik kazanmasıdır (Oğuz, 2011: 137). Williams'a göre, kültür kavramının tarihsel süreçte kullanımında gözlenen farklılıklar, kendisini günümüzde kültür sözcüğünün üç farklı şekilde kullanımıyla göstermektedir. Bunlardan ilkinde kültür, bireyin, toplulukların ya da toplumların düşünsel, dinsel ve estetik gelişimini ifade etmek için kullanılmaktadır. İkincisinde, düşünsel ve sanatsal etkinliklere ve bunların ürünlerine (sinema filmi, tiyatro vb.) sahip çıkmak anlamında kullanılmıştır ve bu özelliği ile kültür sanat ile eşanlamlıdır. Üçüncüsünde ise bireyler, topluluklar ve toplumlar için bir yaşam tarzı, etkinlikler, inançlar ve gelenekler oluşturmak anlamında kullanılmaktadır. Sözü edilen kullanımlardan ilk ikisinin en yaygın kullanımlar oldukları vurgulanmakta ve bu kullanımlarda kültürün çoğu kez düşünsel çalışmalarla ilişkilendirildiği belirtilmektedir (1977'den aktaran Oğuz, 2011, s. 130 – 131).

Kültür kavramının çeşitli niteliklerini, özünü ve biçimlerini kapsayan farklı tanım denemeleri yapılmakla beraber, bütüncül kültür tanımlarının belki de en önemlilerinden biri İngiliz antropologu E. B. Tylor tarafından yapılmıştır. Tylor'a göre, "Kültür ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür" (1871'den aktaran Güvenç, 2011b, s. 129). Tylor'ın bu tanımına göre, kişinin içinde doğup büyüdüğü ve günlük yaşantımızda onu sarıp kuşatan toplumu oluşturan, aile büyükleri, dostları, iş arkadaşları gibi kişilerden kazandığı beceriler, inançlar ve davranışlar kültürün kapsamına girmektedir (Wells, 1994: 43). Tylor'ın bütüncül kültür tanımlaması, toplum, insan, kültürel muhteva (kültürel içerik) ve öğrenme işlevi (süreci) olarak ifade edilebilen dört ana değişkeni, kültürün bütünlüğü kavramı içinde birbirine bağımlı kılmasıyla dikkat çeker. Tanım, kültür ile bütünlük

kavramları arasında ve kültürün bütünlüğünü oluşturan temel değişkenler arasında çeşitli ilişkiler kurmakta ve bu değişkenlerin bazı belirgin ya da açık olmayan özelliklerine değinmektedir (Güvenç, 1985: 22).

Bilimsel anlamda kültür, "toplumun üyesi olarak insanın, yaşayarak, yaparak öğrendiği ve aktarıp öğrettiği maddi manevi her şeyden oluşan karmaşık bütün" olarak tanımlanmaktadır (Güvenç, 2011a: 14). Erol Mutlu, kültürün bütün bir toplumun yaşam biçimini oluşturduğunu ve bunun da hal ve hareket kodlarını, giyim kuşamı, dili, davranış normlarını ve inanç sistemlerini içerdiğini belirterek kültürü, "insan topluluklarına kimliklerini veren ve onları birbirlerinden ayırt eden özelliklerin toplamı" olarak tanımlamaktadır (Mutlu, 2012: 205). İnsanlar içinde büyüdükleri toplumun davranış normlarını, değerlerlerini, gelenek ve göreneklerini farkında olarak ya da olmadan öğrenir ve içinde büyüdükleri toplumun kültürel özelliklerinden etkilenir. Kültürün bir toplumun yaşam biçimini oluşturduğunu ifade eden bir diğer kişi ise Edward Hall'dür. Hall'e göre, insan yaşamında kültürün etkilemediği ve değiştirmediği, kültürle ilişkili olmayan bir alandan söz etmek mümkün değildir. İnsanların kişiliği, kendini ifade ediş biçimi, düşünce tarzı, şehirlerin planlanış biçimi, ulaşım sistemlerinin nasıl organize edildiği, hatta ekonomi ve yönetim sistemi ile ilgili işlerin nasıl yürütüldüğü gibi konular bile bu alanların içine girmektedir (Hall, 1989: 17).

Tomlinson, kültürü her şeyden önce "insanların sembolik temsil pratikleri yoluyla anlam inşa etmeye çalıştıkları bir yaşam düzeni" olarak tanımlamaktadır (Tomlinson, 1999: 18). M. J. Collier ise kültürün, "sembol, anlam ve normların tarihsel aktarım sistemi" olduğunu belirtmektedir (1994'den aktaran Kartarı, 2006: 16). Sembollerle aktarılan anlamlar, bireyin, içinde yaşadığı toplumun ortak değerlerini yansıtır. Ama, bunun yanında, kuşaklar arası aktarım da dikkate alınarak ifade edilecek olursa semboller, tarihin farklı zaman dilimlerinde yaşamış olan toplumlar ve kültürler arasındaki birtakım ortak değerleri de yansıtırlar. Kültür, semboller ilişkisi bakımından, ayrıntılı sosyal değerler ve anlamlar seti olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle, kültür aynı zamanda bir göstergeler sistemi olarak ele alınabilir (İnceoğlu, 2010: 76-77).

Kültür, sosyal üretimi ve bu üretime insanın düşüncesi ve etkinlikleriyle katılımını ifade eder eşdeyişle kültür bir kişinin kendisini, bir diğer kişiden tümüyle bağımsız, farklı ve kendine özgü bir ifadesi olamaz çünkü tümüyle farklılık, anlamayı sağlayacak ortak noktanın (örneğin dilin) olmaması demektir (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 350). Başka bir ifadeyle, kültür tek tek birbirinden bağımsız bireylere değil, bir grubun üyesi olarak bireylere özgü bir vasıftır ve toplum içinde aktarılır.

Günlük yaşamda çok sık kullanılan kültür sözcüğü, hangi bağlamda ve kim tarafından kullanıldığına bağlı olarak birden fazla anlama sahip olan bir kavramdır ve anlamı, onunla ilgilenen bilim dallarına göre de değişiklik gösterebilmektedir. Kültürlerarası iletişim alanında da üzerinde herkesin düşünce birliğine vardığı bir kültür tanımı bulunmamaktadır (Kartarı, 2006: 14). Kültürün her bir tanımı, onun farklı bir yönünü yansıtır. Çok geniş kapsamlı bir kavram olan kültürün, çalışmanın amacı doğrultusunda daraltılması yararlı görülmüştür. Bu nedenle, bu çalışmada, M. J. Collier'in, kültürü, "sembol, anlam ve normların tarihsel aktarım sistemi" olarak ele alan tanımı benimsenmektedir (1994'den aktaran Kartarı, 2006: 16). İletişimde anlam aktarımını sağlayan, sözlü ve sözsüz iletişim sembolleri ile toplumda uyulması beklenen davranış biçimlerini içeren normlardan oluşan kültür, tarihsel süreç içinde, kuşaktan kuşağa aktarılır. Ancak, bu aktarım süreci, kültürde değişim ve uyum sağlama potansiyellerini de içermektedir. Bu değişim, yaşamı kolaylaştırmak ya da koşullara uyum sağlamak gibi nedenlerle olabilir. Dolayısıyla, kültürün durağan bir yapıya sahip olmadığını söylemek mümkündür. Kültürü sembol, anlam ve normlar üzerinden ele alan kültür tanımı, özellikle, semboller sistemini, bu sembollere atfedilen anlamları ve normları vurgulayarak, iletişim sürecini de göz önünde bulunduran bir yaklaşım benimsemesi bakımından, kültürlerarası iletişim bağlamında yapılan bir çalışma için oldukça yararlıdır.

2.1.1.2. Kültürün özellikleri

Kültürün özelliklerini incelemek, iletişim ve kültür arasındaki güçlü ilişkinin anlaşılmasına yardımcı olması açısından önem taşımaktadır. Kültürün birçok tanımı olmasına ve kültür tanımı konusunda düşünce birliği bulunmamasına karşın, kültürün temel özellikleri üzerinde büyük ölçüde düşünce birliği bulunduğunu söylemek mümkündür.

Kültürün en önemli özelliklerinden biri, onun öğrenilen, eğitimle kazanılan bir şey olmasıdır. Kültür, içgüdüsel ve kalıtımsal değildir, bireylerin doğduktan sonraki yaşantısı içinde kazandığı alışkanlıklardır (Güvenç, 2011b: 130). Çocukluk döneminden başlayarak kişi, bir kültürün davranış kalıplarını, düşünce biçimini ve o kültüre ait unsurları aile ve okul gibi farklı kurumlar aracılığıyla resmi ya da resmi olmayan yollarla öğrenir (Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 22). Wells (1994: 43), kültürü "bilerek ya da farkında olmadan başka insanlardan öğrendiğimiz" davranış biçimleri olarak tanımlarken, kültürün öğrenilen, sonradan kazanılan bir şey olduğunu vurgulamaktadır. Samovar, Porter ve McDaniel (2007: 22), kültürün farkında olmadan öğrenilen, gizli boyutuna dikkat çekerek, kültürel kuralların ve davranışların genellikle farkında olmadan öğrenildiğini ifade etmektedirler.

Bir kültürü öğrenirken, o kültürün atasözleri, efsaneleri, halk hikâyeleri, sanatı ve kitle iletişim araçları önemli bir yere sahiptir. Evrensel ve birçok kültürde ortak kullanılan atasözlerinin yanı sıra, sadece belirli kültürlere özgü atasözlerinin, o kültürlerin inançlarını, değerlerini ve iletişim davranışlarını yansıttığını ve kültürün özelliklerini öğrenmeye yardımcı olduğunu söylemek mümkündür. Benzer şekilde, efsaneler, halk hikâyeleri ve sanat, kültürlerin kendine özgü değerlerini yansıtır, o kültürün özellikleriyle ilgili ipuçları verir ve önemli kültürel değerlerin öğrenilmesi için yararlı bir araç olarak görülebilir (Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 23-25). Kültürel mesajlar, çok farklı kaynaklar aracılığıyla tekrarlanır, pekiştirilir ve dağılır. Kitle

iletişim araçları da bu kaynakların en önemlilerindendir (Samovar, Porter ve Mc Daniel, 2007: 27).

Öğrenilerek, kuşaktan kuşağa aktarılan kültür, aynı zamanda tarihseldir ve süreklidir. Tüm hayvanlar öğrenme yeteneğine sahip olmasına karşın, kazandığı alışkanlıkları ve öğrendiği bilgileri tümüyle gelecek kuşaklara aktarabilen tek varlık insandır. İnsanın dili kullanabilme yeteneği, kültürün diğer kuşaklara aktarılmasında en önemli üstünlüklerinden biridir. Kültürün bir kuşaktan diğerine geçişi, onun tarihsel ve sürekli oluşunun göstergesidir (Güvenç, 2011b: 130). Charon'a göre kültür bir çeşit "sosyal miras"tır ve kültürün içinde barındırdığı düşünce ve davranış biçimleri bizler doğmadan çok önce varolmuştur. Bu düşünce ve davranış biçimleri zaman içinde gelişir ve diğer kuşaklara aktarılır (1999'dan aktaran Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 28). Doğan Özlem, kültürün temel özelliklerinden birini Leibniz'in sözleriyle "geçmişin yükünü taşımak ve geleceğe gebe olmak" şeklinde açıklamaktadır. Kültür kavramını sadece geçmişin mirası olarak sınırlamak, kültür tutuculuğu ya da kültür gericiliğini de beraberinde getirmektedir ve bugün belki de geçmişte hiç örneği bulunmayan yeni düşünce, yaşama ve eylem türleri yaratmamızla kültür kavramı, kapsamı geleceğe doğru genişleyen bir kavram olarak ifade edilebilir (Özlem, 2000: 199).

Kültürün bir diğer özelliği onun toplumsallığıdır. Kültür, günlük yaşamında onu uygulayacak bir toplum olmaksızın düşünülemez. Kültür toplumsaldır çünkü kuşaktan kuşağa aktarılan öğretiler, örgütlenmiş birliklerde, kümelerde ya da toplumlarda yaşayan insanlar tarafından yaratılır ve ortaklaşa paylaşılır (Güvenç, 2011b: 130-131). Kültür, bireylerin eylemlerini toplumun diğer üyeleri için anlamlı kılan ortak paydadır ve düşünce biçimi, davranış biçimi ve değerler gibi bir kültürün temel unsurları, o kültürün diğer üyeleriyle paylaşılmalıdır (Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 27-28). Kendi kültürümüzün bütün ögelerini, aynı topluluğun öteki üyeleri olan kişilerle sosyal bir grup oluşturarak yaşadığımız için elde ederiz (Wells, 1994: 45).

Kültürler, sürekli değişim içindedir. M.Ö. 5. yüzyılda Heraklit, insanın aynı ırmakta iki kez yıkanamayacağını, ne insanın ne de ırmağın geçen zaman içinde aynı kalmadıklarını ifade ederken doğal ve kültürel olaylardaki sürekli değişimi vurgulamıştır (Zıllıoğlu, 1993: 93). Kültürlerin değişime uğraması, zaman boyutu içinde doğal çevreye uyum göstermeleriyle gerçekleşir. Yayılma, ödünç alma, öykünme gibi yollarla kültürler komşularına da benzerler; ayrıca, kültürel sistemi oluşturan bireylerin biyolojik ve psikolojik istek ve gereksinimlerini karşılayacak şekilde uyum gösterirler ve değişime uğrarlar (Güvenç, 2011b: 132). Kültürler, diğer kültürlerden neyi özümseyip özümsemeyecekleri konusunda seçicidirler. Yabancı kültürlerden gelen ögelerin bazıları istekle benimsenmesine karşın, yerleşik kültür sistemine ters düşen bazı ögelerin reddedilmesi mümkündür (Wells, 1994: 48). Ayrıca, kültürlerin derin değişiklikler göstermediğini, daha çok yüzeysel değişikliklere uğradıklarını söylemek mümkündür (Beamer ve Varner, 2001'den aktaran Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 29). Giyim tarzı, yemek, ulaşım ve eğlence gibi unsurlar kültürel değişime daha kolay uyum sağlar. Diğer taraftan, etik ve ahlaki değerler, dini tutumlar, toplumsal cinsiyete bakış açısı, iş ve serbest zaman alışkanlıkları gibi konular değişime karşı dirençlidir ve kuşaktan kuşağa aktarılırlar (Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 29).

2.1.1.3. Hâkim kültür, altkültür ve karşı kültür kavramları

Hâkim kültürü, en genel biçimde, bir toplumda yaygın olan kültür olarak ifade etmek mümkündür. Daha özelde ise, hâkim kültür, toplumda genel kabul görmüş, normatif ve işlevsel bütünleşme kaynağı olmayı ve gündelik pratiklere meşruiyet zemini sağlamayı başarmış, ortalama kültürel yapı olarak tanımlanabilmektedir (Aydınalp, 2013: 29).

Kültür kavramı, kimine göre Batı kültürü, Doğu kültürü örneklerinde olduğu gibi birçok ülkeyi sınırları içine alabilirken, bir ülkenin milli sınırları içinde çok sayıda farklı kültür bölgeleri-altkültürler de bulunabilmektedir (Güvenç, 2011b: 142). Güvenç, Türk kültürünün de ulusal ve coğrafi sınırları içerisinde bir-örnek bir bütün olmadığını; Trakya bölgesinin Balkanlar, Ege ve Akdeniz bölgesinin Akdeniz, Güneydoğu

bölgesinin Irak ve Suriye, Doğu Anadolu bölgesinin de Azerbaycan ve Kafkas kültür bölgelerine benzediğini, hatta aynı kültür bölgeleri içinde bulunan yerleşmelerin (köy, kasaba ve kentler) de bir-örnek olmadığını, bir kent yerleşmesinin farklı semt ve mahallelerinde bile farklı kültürel özelliklerin bulunabileceğini belirtmektedir. Ülke sınırları içindeki bu farklı birimlere ve sentezlere altkültür adı verilmektedir. Altkültürler, bazı kültürel özellikleriyle birbirlerinden ayrılarak özgün sentezlere doğru yönelmektedirler (Güvenç, 2011b: 143-144).

Kültürlerarası iletişim konusu, dünyanın birçok ülkesinde altkültürleri birbirinden ayıran özelliklerin farkına varılması ve bunların iletişim üzerindeki etkilerinin araştırılmaya başlamasıyla önem kazanmıştır (Kartarı, 2006: 11). Bu bakımdan, Türkiye'de bir altkültür grubu oluşturan Çerkeslerin, kültürlerarası iletişim sürecinde hâkim kültürle etkileşimini incelerken, altkültür kavramının tanımına ve içeriğine değinmek önem taşımaktadır.

Altkültür, daha geniş bir kültürün parçası olmakla birlikte, bazı inanç ve davranışlarıyla bu kültürden farklılaşan bir toplumsal kümenin kültürüdür (Mutlu, 2012: 20). En basit ifadeyle altkültürü, "toplum içinde cemaat" olarak da tanımlamak mümkündür. Tanıl Bora, altkültürü daha ayrıntılı şekilde tanımlamaktadır:

> Egemen toplumsal-siyasal düzenin toplumsallaş(tır)ma normlarının ve ilişkilerinin dışında, kendi toplumsal normlarıyla yaşayan; farklı (kendine özgü) bir ahlâkı, iletişim biçimini, barınma, eğlenme tarzını, sanatsal faaliyeti… kısaca 'kültür' adına farklı (kendine özgü) bir bütünlüğü yeniden üreten bir topluluk, bir toplumsal ilişkiler sistemidir" (Bora, 1988: 5)

Bora, bu "nesnel" tanım çerçevesinde, altkültür'ün bir astkültür olarak, başka bir deyişle, egemen toplumsal sistemden daha düşük, aşağı, geri bir kültür olarak düşünülmemesi gerekliliğini vurgulamaktadır (Bora, 1988: 5).

Veysel Bozkurt (2012: 105), altkültürü "belirli bir yaşam tarzının zenginliklerini meydana getiren, egemen kültür kalıbından, yörelere ve toplumsal kategorilere göre değişen yaşam tarzı" olarak tanımlamakta ve altkültürlerin yaş, meslek, cinsiyet, zenginlik, eğitim ve cinsel tercihleri temel alabildiğini ifade etmektedir. Hâkim kültür içerisinde yer alan altkültürler, ekonomik veya sosyal sınıfları, etnisiteyi ya da coğrafi bölgeleri de temel alabilmektedir (Jandt, 2010: 20).

Bir toplumun altkültür olarak anlamı, onun belirli bir topluma göreliliği ile açıklanabilir. Herhangi bir altkültür, belirli toplum içindeki konumu ile anlam kazanır ve toplumun genel dokusu ile farklılık gösteren grupsal her hareketin bir çeşit altkültür olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, ait oldukları toplumların geleneksel değerleri ve yaşama biçimlerinden farklı olan gruplar, söz konusu toplumlarda birer altkültür oluşturmaktadır. Azınlıklar, çingeneler, göçmenler, kendilerine özgü yaşam biçimleri ile çeşitli gençlik kesimleri ve dini cemaatler ilk planda gelen örneklerdir (Doğan, 1993: 109-110).

Altkültürler çoğunlukla davranış kalıpları ve geleneksel değerleri bakımından hâkim kültürle uyum içindedir ve taşıdıkları farklılıklara karşın temelde bir çatışma söz konusu değildir. Altkültürlerin, içinde yaşadıkları toplumun hâkim kültürüyle doğrudan bir karşıtlık içinde olarak, o toplumun değer ve normlarını reddettikleri ve bunun tam zıttı olan değer ve normları benimsedikleri durumlar, karşı kültür olarak adlandırılmaktadır. Başka bir deyişle, karşı kültürler, çoğunluğun davranış kalıplarını ve geleneksel değerlerini reddetmektedir (Bozkurt, 2012: 105). Erol Mutlu, karşı kültür kavramının, göreneksel olarak kabul edilen değerlere ve davranış örüntülerine karşı çıkan ve siyaset, çalışma ve aile hayatıyla ilgili yeni ve geleneksel olmayan kuram ve siyasaların formüle edildiği 1960'larda yaygınlaştığını belirtmektedir. Mutlu'ya göre karşı kültürü, bir topluluğun hâkim kültürüyle uzlaşmaz çelişki içinde olan bir altkültür türü olarak tanımak mümkündür (Mutlu, 2012: 181). Karşı kültür kavramı, genellikle 1960'larda görülen gençlik çatışmalarıyla özdeşleştirilen öğrenci ve hippi kültürleri için kullanılmıştır ve karşı kültürler kendilerini çoğunluğa ait bir kültürün eşdeyişle, hâkim

kültürün bir alt sektörü olarak değil, alternatifi olarak görmektedir. (Bozkurt: 2012: 105).

Bazıları, altkültür kavramını, hâkim kültür karşısında "aşağı" ve "ikincil" anlamlarını içerdiği düşüncesiyle reddederek, onun yerine eş-kültür[1] (co-culture) kavramını kullanmayı tercih etmektedirler. Eş-kültür kavramını kullanmayı tercih edenler, hiçbir kültürün, beraberinde varolan diğer kültürden daha üstün olmadığını, eş-kültür kavramı aracılığıyla ifade ettiklerini belirtirler (Jandt, 2010: 25). Samovar, Porter ve McDaniel (2007: 11), hiçbir kültürün tek-örnek olmadığını, her toplumda hâkim kültürün varolduğunu fakat hâkim kültür içerisinde çok sayıda farklı kültürlerin de bulunduğunu belirterek, hâkim kültür içindeki bu farklı kültürleri tanımlamadaki en doğru yolun eş-kültür kavramını kullanmak olduğunu ileri sürmektedirler. Bu tez çalışmasında, altkültür'ün bir astkültür olarak, başka bir deyişle, egemen toplumsal sistemden daha düşük, aşağı, geri bir kültür olarak düşünülmemesi gerekliliği vurgulanarak, Türkiye'de yaygın kullanım olan altkültür kavramı kullanılmaktadır.

2.1.2. İletişim Kavramı

Kültürlerarası iletişimin gerçekleşmesinin zorunlu koşulu iletişimdir. Bu nedenle, çalışmanın bu bölümünde iletişim kavramı, iletişim süreci, sözel ve sözel olmayan iletişim biçimleri ele alınmaktadır.

İletişim kavramı, Latincedeki "communis" sözcüğünden türetilmiş olan "communication"ın karşılığıdır. Fakat dilimizdeki karşılığı, "communication" sözcüğünün temelindeki toplumsallaşma anlamını ifade edememekte ve kavramın diğer dillerdeki anlamının en önemli kesimini dışarıda bırakmaktadır. Oysaki, sözcüğün Latincedeki anlamı, ortaklığı, toplumsallaşmış olmayı, birlikteliği kapsamakta ve iletişimi hem bireylerarası bir süreç olarak hem de toplumsal düzeyde bir süreç olarak ifade edebilmektedir (Oskay, 2000: 310).

[1] İngilizce'de co-culture olarak kullanılan kavramın yerine bu çalışmada eş-kültür kavramının kullanılması uygun görülmüştür.

İletişim, insan yaşamının ve toplumsal düzenin vazgeçilmez bir parçasıdır. Düşüncelerimiz, davranışlarımızın ve ilişkilerimizin ardında istemli ya da istemsiz bir şekilde aldığımız ve verdiğimiz iletiler vardır. Çalan bir telefon, sokaktaki trafik lambaları, reklam panoları, televizyondaki bir dizi, radyodaki program, karşılaşılan insanlara selam verme, baş sallama ya da jest ve mimiklerle tavır takınma, sokaktaki bir eyleme tanık olma gibi birçok durum, sürekli bize uyarılar gönderen bir iletişim ağı içinde yaşadığımızın göstergesidir. Gönüllü ya da gönülsüz bir şekilde iletişimin bazen tanıkları, bazen de zorunlu bir parçası olarak iletişim ağına dahil oluruz (Zıllıoğlu, 1993: 7-9). Erdoğan ve Alemdar, insan tarihinin aynı zamanda iletişim tarihi olduğunu belirterek, iletişimin, insanın ve toplumun varoluşunun zorunlu koşulu olduğunu dile getirmektedirler. İnsanın kendi varlığını ve toplumsal varlığını, iletişimde bulunmadan sürdürmesi düşünülemez çünkü insanın kendisiyle ve dışıyla ilişkisinin oluşması, yürütülmesi ve gelişmesi için iletişimde bulunması zorunludur (Erdoğan ve Alemdar, 2010: 27-28).

İletişim kavramına ilişkin tanımların sayısı oldukça fazladır. Dance ve Larson, 1972 yılında iletişime ilişkin tanımları taramış ve 126 farklı tanım olduğunu belirtmişlerdir (Aktaran Mutlu, 2012: 148). Kuşkusuz, günümüze kadar iletişim kavramına yönelik tanımların sayısı daha da artmıştır. Samovar ve Porter, en basit anlamıyla iletişimi, diğer insanlarla etkileşime geçme gerekliliğinden doğan davranış biçimi olarak tanımlamıştır (1991: 5). Martin ve Nakayama'ya (2008: 34) göre ise iletişim, semboller aracılığıyla anlamın paylaşıldığı bir süreçtir.

İletişim kavramına yönelik tanımlar, tanımı yapan kişinin yaklaşımına göre değişiklik göstermesine karşın, yaklaşımlar içinde en azından iki düşünce çizgisini saptamak mümkündür (Mutlu, 2012: 149). Bunlardan ilki, iletişim sürecinin iletişim yönüne vurgu yapmakta, bir düşüncenin, duygunun, tutumun birinden bir başkasına nasıl aktarıldığını ortaya koyan Gönderici-Mesaj-Kanal-Alıcı çizgisel modeliyle karakterize olmaktadır. İkinci yaklaşım ise, karşılıklılık ve ortak algılama, paylaşma gibi unsurları ön plana çıkarmaktadır. Mutlu (2012: 149), iletişim kavramının tarihine bakıldığında,

iletişimsel/mekanik çizgisel tür iletişim tanımından, karşılıklılık/ortak algılamalar yönündeki iletişim tanımlarına doğru bir eğilimin bulunduğunu belirtmektedir.

Kültürlerarası iletişim konusunu kavrayabilmek için, iletişimin yalnızca bir eylem değil, bir süreç olduğunu belirtmek gerekir. Süreç, bir olayın düzenli olarak birbirini izleyen değişimlerle gelişmesi, başka bir olaya dönüşmesidir. Hem sürekliliği hem de değişim ve gelişmeyi içeren bir kavram olduğunu söylemek mümkündür (Zıllıoğlu, 1993: 93). İletişime katılan kişileri, onların kültürlerini ve içinde bulunulan durumu göze almaksızın, en basit şekilde iletişim, "duygu ve düşünceleri paylaşma süreci" olarak tanımlanabilir (Kartarı, 2006: 18). İletişim, en basit düzeyde bile üç ögeyle gerçekleşir. Bunlar, iletiyi gönderen (kaynak), iletiyi alıp açımlayan (alıcı) ve iletişimde gönderilen bildirim (mesaj/ileti)'dir (Oskay, 2011: 10). Samovar ve Porter, iletişimin ögelerini ayrıntılandırarak sekiz ögeye değinmektedir. Bu ögeler, kaynak, kodlama, mesaj, kanal, alıcı, kod açma, tepki ve geri bildirimdir (1991: 8-9). Kaynak, iletişim kurmaya gereksinimi ve isteği olan kişidir. Kaynak kişi, aynı zamanda istemi dışında, farkında olmadan da mesajlar göndererek iletişim sürecine dahil olabilir (Kartarı, 2006: 19). Kaynağın iletişim kurabilmek amacıyla çeşitli görsel ve sessel sinyalleri belli kurallara ya da kodlara göre düzenlemesiyle "kodlama" gerçekleşir (Mutlu, 2012: 196). Kodlama sonrasında, iletişimde gönderilen bildirime "mesaj" adı verilir ve mesaj, sözlü ya da sözsüz sembollerden oluşabilir. Mesajın kaynak ile alıcı arasında taşınması bir "kanal" aracılığıyla gerçekleşir. Kanallar, işitsel ve görsel olabilir ve hangi kanalın daha çok tercih edildiği ya da hangisinin üstün tutulduğu kültürden kültüre farklılık gösterebilir (Kartarı, 2006: 20). İletişim kanalından geçen mesaj "alıcı"ya ulaşır. Alıcı, davranışı gözlemleyen ve sonucunda mesajı algılayıp kaynağı ile bağlantı kuran kişidir (Samovar ve Porter, 1991: 9). Mesajı algılayan alıcının, kaynağın davranışına bir anlam yüklemesine ve yorumlamasına "kod açımı" denir. Kod açımı, kaynağın/gönderenin davranışlarına ve sözlerine anlam yüklenmesine olanak verdiği için kültürlerarası iletişimin en önemli evrelerinden birini oluşturmaktadır (Kartarı, 2006: 20). Yedinci evrede, alıcının mesajla ilgili ne yapacağına verdiği karar olan "tepki" gerçekleşirken, son evrede, kaynağa gönderilen ve başlattığı iletişimle ilgili niteliksel değerlendirmeler

yapılmasında yardımcı olacak bilgilendirme evresi olan geri-bildirim işlemi gerçekleşmektedir (Samovar ve Porter, 1991: 9).

İletişim süreci, sözlü ve sözsüz iletişim biçimlerini içermektedir. Sözlü iletişim (verbal communication), yazılı ve sözlü dilin araç olarak kullanıldığı iletişim biçimidir ve toplumsal ortaklık sağlayan simgelerin anlamlı bir bütünlük oluşturacak biçimde dizilmesiyle gerçekleşmektedir (Türkoğlu, 2010: 42). Kartarı, sözlü iletişim biçimlerinin, doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmektedir (Kartarı, 2006: 139). Doğrudan sözlü iletişim, iletişime katılan bireyin tüm amacını, sözlü mesaj yoluyla ve algılanabilir sözcüklerle, açıkça karşı tarafa bildirmesine dayanmaktadır. Genellikle, bireysel çıkarların, grup ya da toplum çıkarlarından daha önemli görüldüğü, bireyci değer yönelimine sahip kültürlerin üyeleri tarafından kullanılan doğrudan sözlü iletişimde, sözcükler kesin anlamlar taşır ve etkileşen her sözcük kendi anlamında kullanılır (Kartarı, 2006: 140).

Doğrudan sözlü iletişimde, konuşma sırasında "kesinlikle", "tamam" ve benzeri sözcüklerden yararlanılmaktadır. Dolaylı sözlü iletişim ise genellikle, grup ya da toplumun çıkarlarını, bireylerin çıkarlarından üstün tutan eşdeyişle, ortaklaşa davranışçılık değer yönelimini benimseyen kültürlerde kabul görmektedir. Dolaylı sözlü iletişimde sözcükler ve deyimler her zaman sözlük anlamında kullanılmaz ve çatışmadan kaçınma, karşı tarafı kırmama, uyumu bozmama gibi nedenlerle, gerçekler ya söylenmez ya da ortak kültür nedeniyle karşı tarafın da anlayabileceği şekilde dolaylı yanıtlar verilir. Dolaylı sözlü iletişimde "belki", "bazen", "bakalım" ve "kısmetse" gibi sözcükler önemli yer tutmaktadır (Kartarı, 2006: 140-141).

Sözsüz iletişim (nonverbal communication) ise, beden dili ve söz dışı unsurların kullanımıyla gerçekleşen iletişim biçimidir (Türkoğlu, 2010: 42). Sözsüz iletişimde jestler, yüz ifadeleri, giyim tarzı, göz hareketleri ve ses tonu gibi sunumsal kodlar kullanılmaktadır ve insan bedeni sunumsal kodların başlıca taşıyıcısıdır (Fiske, 1996: 94-95). Argyle, sözsüz iletişim biçimiyle ilgili on kodluk bir liste çıkarmıştır. Bunlar:

bedensel temas, yakınlık, yönelme, görünüş, baş hareketleri, yüz ifadeleri, jestler, duruş, göz hareketi ve göz teması, son olarak da konuşmanın sözsüz görünümleri olarak belirtilmektedir. Özellikle "bedensel temas" ve "yakınlık", değişik kültürden insanlar arasında en çok farklılaşan kodlardır. Başkalarına ne kadar yaklaştığımız ya da kime ne zaman ve nerede dokunduğumuz, ilişkilerimiz hakkında önemli iletiler aktarabilir. İngilizler, birbirine hemen hemen tüm diğer kültür üyelerinden daha az dokunurken, Türk kültüründe dokunma önemli iletişim biçimlerindendir. Benzer şekilde, Araplarda kişisel ancak mahrem olmayan mesafe onsekiz adım kadar çıkabilirken, İngilizler bu durumu garip karşılayabilir (1972'den aktaran Fiske, 1996: 95-97). İnsanların karşı karşıya geldiği, ilişki kurduğu her durumda, her yerde ve her mekânda, ayrı bir dil biçimi içinde kodlamış iletişim süreci yaşanmaktadır. Bazı durumlarda hiç sözel bir süreç olmaksızın kişiler, kültürün onlara öğrettiği davranış düzenlemeleriyle hareket edebilirler. Karşılaşma ortamlarında giyim kuşam nesnelerinin oluşturduğu dilsel kodlamalar, yakaya takılan bir rozet, sözel iletişim süreci yaşanmasa da kişiler hakkında ipucu veren birer dil biçimidir (Oskay, 2011: 3-4).

Edward Hall de *The Slient Language* (Sessiz Dil) adlı yapıtında sözsüz iletişimin önemine değinmektedir. Hall, kültürün, davranış biçimlerini düzenlediğini ve denetlediğini belirtmektedir. Davranış biçimlerinin birçoğu, farkında olmadan gerçekleşir, bu nedenle bireylerin bilinç kontrolünün ötesindedir (Hall, 1980: 25). *The Silent Language* adlı eserinde Hall, eğer kitap bir mesaja sahipse bunun iletişimin farkındalık dışında kalan yönünün anlaşılması gerekliliği olduğunu söylemektedir (Hall, 1980: 29). Sözlü dille anlattıklarımızın yanı sıra, sessiz dille (silent language) başka bir ifadeyle, davranış diliyle gerçek düşüncelerimizi gösteririz ve iletişim kurarız.

İletişimle ilgili bilinen her şey kültürlerarası iletişim için de geçerlidir ama söz konusu kültürlerarası iletişim olunca durumu değiştiren, kaynak ve alıcının farklı kültürlerden olmasıdır. Kültürün rol ve işlevlerini de göz önünde bulundurmayı gerektiren bu fark, kültürlerarası iletişimin kendine özgü bir iletişim biçimi olarak tanımlanıp incelenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Samovar ve Porter, 1991: 10).

2.1.3. Kültür ve iletişim ilişkisi

Kültür tarihine bakıldığında, kültürün evrimi ile iletişimin evriminin birbirine koşut ve bağımlı olduğu söylenebilir. İletişim yoluyla kazanılan kültürel birikim, yeni teknolojilerin geliştirilmesine neden olurken; iletişim teknolojisindeki her gelişme de kültürel değişimi hızlandırır ve pekiştirir. Başka bir deyişle, iletişimin biçimi ve içeriği kültürel oluş ve değişime göre belirlenmekte ve değişmekte, kültürel oluş ve değişimin temelinde de iletişimin gelişmesi yatmaktadır (Zıllıoğlu, 1993: 53).

Erdoğan ve Alemdar, iletişim olmaksızın kültürün üretilemeyeceğini, kültürün iletişimden geçerek üretildiğini belirmektedirler (2010: 351). Kültür, kuşaktan kuşağa iletişim aracılığıyla aktarılarak devamlılığını sürdürür. İletişim olmadan da toplumların varlığını sürdürmesi düşünülemez. İletişim, insanın varlık sürdürme biçiminin bir ürünüdür ve tüm canlılar gibi insan da doğayla etkileşimini sürdürerek varlığını sürdürür ve doğayla etkileşiminde araya kültürünü koyar. İnsanın doğal çevresi, araç gereçleri, üretim sürecindeki insanlar arasındaki ilişkiler ve değerler sistemi insanın toplumsal yaşam tarzını oluşturur ve bunun mayası iletişimdir (Oskay, 2011: 1).

Yazı dilinin gelişiminden çok önce konuşma diline sahip olan insanoğlu, kültürü yaratıp yaşatabilmiş, üretim ve yerleşik yaşama geçişten bir süre sonra ticaret ve yönetim sistemlerinin ortaya çıkması, ulaşım ve iletişimde köklü değişikliklere neden olmuştur. Özellikle, matbaanın icadıyla hem iletişim açısından hem de kültürel açıdan bir devrim gerçekleşmiş ve yazının mekanik çoğaltımıyla birlikte, basılmış olan kitaplar düşünürlerin görüşlerinin aktarılmasına olanak sağlamış, ideolojiler hızla yayılmıştır. (Zıllıoğlu, 1993: 53-55). Bu bağlamda, iletişimin gelişmesinin düşüncenin gelişmesine ve ikisinin birlikte gelişmesinin ise bilgi birikimini çoğaltıp hızlandırarak kültürün evrimine yol açtığı söylenebilir (Zıllıoğlu, 1993: 57).

Edward T. Hall'e göre, kültür iletişimdir ve iletişim de kültürdür (Hall, 1980: 191). Davranışlarımızla, jest ve mimiklerimizle, başka bir ifadeyle, sessiz dille (silent

language) gerçekleştirdiğimiz iletişim kültürden kültüre farklılık gösterebilir. Kültürün bize öğrettikleriyle, davranışlara yüklediğimiz anlamlar, başka kültürlerde farklı anlamlara sahip olabilir. Hall'e göre, farklı kültürlerin üyeleri ile etkileşim kurmak için o kültürler hakkında yüksek miktarda enformasyon zorunlu değildir ve gerekli olan küçük bir oranın bilinmesi yeterlidir ama o bölüm de kritiktir (Leeds-Hurwitz 1990'dan aktaran, Sarı, 2004: 6).

Birçok bakımdan kültür ve iletişim arasındaki ilişki karşılıklıdır. Her biri, bir diğerini etkiler. Ne hakkında konuştuğumuz, nasıl konuştuğumuz, ne gördüğümüz, neye önem verip neyi önemsemediğimiz, ne düşündüğümüz ve nasıl düşündüğümüz gibi konular üzerinde kültürümüzün etkisi vardır. Buna karşılık, ne hakkında konuştuğumuz; nasıl konuştuğumuz ve ne gördüğümüz gibi konular, kültürün şekillenmesinde de yardımcı olur. Başka bir deyişle, iletişim olmadan kültür varolamaz ve biri değişime uğramadan diğeri de değişemez (Samovar ve Porter, 1991: 21).

Fred Jandt da kültür ve iletişim arasındaki ilişkiye değinmiştir. Jandt'a göre, farklı kültürden biriyle iletişim kurulacağı zaman, kültür ve iletişim arasında güçlü bir ilişki olduğunu hatırlamak önem taşımaktadır. İnsanların iletişim anlayışı, onların kültürünün bir parçasıdır. Kültür ve iletişim arasındaki ilişki unutulduğu zaman, farklı kültürlere üye insanlar arasında yanlış anlaşılmaların oluşma olasılığı artacaktır (Jandt, 2001: 45).

2.1.4. Kültürlerarası iletişim

Kültürlerarası iletişim, farklı kültürlere üye insanlar arasında etkileşim ve anlam aktarımları, yabancının algılanması, açıklanması ve kültürel farklılıkların gözetilmesi gibi konuları inceleyen disiplinlerarası bir bilim dalıdır (Kartarı, 2006: 23). Çalışmanın bu bölümünde, ilk olarak kültürlerarası iletişim kavramı ele alınmakta, ardından kültürlerarası iletişim sürecinin kavranmasını sağlamak amacıyla, kültürlerarası etkileşim ve kültürel süreçler başlığı altında, farklı kültürlerin birarada bulunmaları ya da karşılaşmaları durumunda yaşadıkları kültürel süreçlere değinilmektedir. Üçüncü

başlık altında, kültürlerarası iletişim yaklaşımlarına yer verilirken, dördüncü ve beşinci başlıklar altında, kültürlerarası iletişim alanının önem kazanmasında etkili olan küreselleşme ve çokkültürlülük kavramları kültürlerarası iletişimle ilişkili olarak ele alınmaktadır.

2.1.4.1. Kültürlerarası iletişim kavramı

Tarih boyunca çeşitli nedenlerle farklı kültüre üye insanlar karşılaşmışlar ve etkileşimde bulunmuşlardır. Dolayısıyla, kültürlerarası iletişimin varlığı yeni değildir. Farklı kültürlerden insanlar birbirleriyle karşılaşmaya başladıklarından beri kültürlerarası iletişimin varolduğunu söylemek mümkündür. Yeni olan, kültürlerarası etkileşim gerçekleştiğinde, iletişim sürecine kültürel olarak farklı insanlar dahil olduğunda ne olduğu sorusunun sistematik bir şekilde çalışılmasıdır (Samovar ve Porter, 1991: 1).

Bir çalışma alanı olarak kültürlerarası iletişim alanının kurucusu Edward T. Hall'dür. Hall, Amerika Birleşik Devletleri'ne bağlı olan ve 1946 yılında kurulan Foreign Service Institute'de (FSI) çalışmıştır. Foreign Service Institute'nin amacı, kültürler arasındaki farklılıklarla ilgili bilgi üretmek ve ABD dışişleri birimlerinin diplomatlarına eğitim vererek bu bilgileri pratikte de kullanmalarını sağlamaktır (Hall, 2005: 19). Hall'den önce kültürlerarası iletişim konusunda ilk çalışma Ruth Benedict tarafından yapılmıştır. Benedict, 2. Dünya savaşı sırasında, 1943 yılından başlayarak ABD Savaş Enformasyon Dairesi için yabancı bir kültür olan Japon kültürünün iletişim davranışlarını anlamaya yönelik antropolojik çalışmalar yürütmüştür (Kartarı, 2006: 34). Bu çalışmanın sonuçlarını *Krizantem ve Kılıç* (The Chrysanthemum and the Sword) adlı yapıtında yayımlayan Benedict (1966) antropolojik yaklaşım, yöntem ve kavramları karmaşık ve modern bir toplumun incelenmesinde kullanarak, "kültürel fark"ı kültürlerarası etkileşimdeki anlamı bakımından incelemektedir (Sarı, 2004: 3). Edward Hall'den önce kültürlerarası iletişim konusunda çeşitli çalışmalar yapılsa da 1959 yılında yayınlanan *The Silent Language* adlı eserinde "kültürlerarası iletişim" kavramını ilk kullanan Edward Hall olmuştur.

Hall, tek kültür üzerinde yapılan antropolojik çalışmalardan karşılaştırmalı kültür çalışmalarına geçerek, farklı kültürlerden insanlar arasında gerçekleşen etkileşimi anlamaya çalışmıştır. Günümüzde de kültürlerarası iletişim çalışmalarının temelinde yatan sorun budur (Kartarı, 2006: 35). Antropologlar, genelde makro düzeyde, tek bir kültürün ekonomik sistemler, idari sistemler, akrabalık ve dini sistemleri üzerinde çalışmalara yönelirken, Hall, Foreign Service Institute'deki çalışmalarda, kültürleri mikro düzeyde inceleyerek farklı kültürden insanlar arasındaki etkileşimi ortaya çıkarmak istemiştir (Rogers, Mike ve Hart, 2002: 5).

Disiplinlerarası bir alan olan kültürlerarası iletişimin amacı, farklı kültürlere üye insanlar arasında gerçekleşen iletişimi anlamak, açıklamak, iletişim süreçleriyle ilgili tahminlerde bulunmaktır ve bu amaca ulaşmak için kültürlerarası iletişim çalışmalarında, iletişim bilimleri, kültür antropolojisi, halkbilim, dilbilim, kültürlerarası psikoloji ve kültürlerarası pedagolojinin kuram ve yöntemlerinden yararlanılmaktadır (Kartarı, 2006: 13).

Gudykunst ve Kim'e göre, kültürlerarası iletişim, farklı kültüre üye insanlar arasında anlam atfetmeyi içeren etkileşimsel ve sembolik bir süreçtir. Onlara göre, iletişimin, kültürlerarası iletişim olarak adlandırabilmesi için "etkili" ya da "geçerli" olması zorunluluğu yoktur ve kültürlerarası geçerlilik farklı bir konudur; farklı kültüre üye insanlar, karşılaştıklarında yanlış anlaşılmaları en aza indirmeyi amaçlarlar (Gudykunst ve Kim, 1984: 14). Samovar, Porter ve McDaniel ise kültürlerarası iletişimin, belli bir kültüre üye birey, başka bir kültüre üye olan bireyin tüketimi için mesaj ürettiğinde gerçekleştiğini belirtmektedirler (Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 9).

Mutlu'ya göre ise kültürlerarası iletişim "farklı kültürlerin ya da altkültürlerin üyeleri arasındaki iletişim"dir (Mutlu, 2012: 215). Mutlu'nun kültürlerarası iletişim tanımından da anlaşılacağı gibi farklı toplumlardaki kültürel farklılıkların yanı sıra, aynı toplumdaki altkültürler de kültürlerarası iletişimin çalışma alanına girmektedir. William Gudykunst, kültürlerarası iletişimin alanının, kültürlerarası, ırklararası ve etnik gruplararası iletişimi

kapsadığını ifade etmektedir ve ona göre "kültürlerarası iletişim hem etkileşimsel hem de kişilerarası nitelik taşımaktadır. Başka bir ifadeyle, kültürlerarası iletişim, farklı ya da aynı kültürden bireyler arasındaki iletişimi inceler; hem Çinli ile Amerikalı arasında, hem de beyaz ile siyah Amerikalılar arasında gerçekleşen iletişim bu alana girer" (Gudykunst'dan aktaran Kartarı, 2006: 37-38). Gudykunst, kültürlerarası iletişimin genelde farklı ulusal kültürden insanlar arasında gerçekleşen iletişim olarak kavramsallaştırıldığını ve birçokları tarafından da yüz yüze iletişimle sınırlandırıldığını belirtmektedir ve kültürlerarası iletişimi, farklı etnik ve ırklar arası iletişim ile farklı sosyal sınıflar arası iletişimi de kapsayan gruplar arası iletişimin bir türü olarak görmektedir (Gudykunst, 2003: 163).

Samovar ve Porter da kültürlerarası iletişimin çalışma alanının genişliğine değinmekte ve kültürlerarası iletişimin farklı bakış açılarıyla çalışıldığını belirtmektedirler. Bunlardan biri, kitle iletişimi yöneliminden yapılan kültürlerarası iletişim çalışmalarıdır. Bu yönelim, uluslararası yayıncılık, Batı'nın bilgiye sahip olma üstünlüğü, yeni iletişim teknolojilerinin bilgi aktarımında kullanılması gibi konuları içermektedir. Diğeri ise, uluslararası iletişim yöneliminden yapılan kültürlerarası iletişim çalışmalarıdır. Bu yönelim, hükümetler ve uluslar arasındaki iletişimi vurgular, diplomasi ve propaganda iletişimi olarak da adlandırılabilir. Ayrıca, uluslararası ticarete ve iş ilişkilerine özgü iletişim açısından kültürlerarası iletişim çalışmaları da yapılmaktadır (Samovar ve Porter, 1991: 2).

Kültürlerarası iletişim, bazı araştırmacılar tarafından karşılaştırmalı kültürel iletişimle (cross-cultural communication) aynı anlamda kullanılmasına karşın, ikisi arasındaki ayrıma değinmek önem taşımaktadır. Karşılaştırmalı kültürel iletişim, kültürleri ayrı ayrı ele alarak belli değişkenler bazında karşılaştırmalı kültür çalışmaları yaparken, kültürlerarası iletişim, farklı kültüre üye insanların karşılaşmaları sırasındaki etkileşimi konu edinmektedir. Gudykunst ve Kim, "cross-cultural" kavramıyla, bir olay ya da durumun farklı kültürlerle karşılaştırılmasının ifade edildiğini belirterek, kültürlerarası iletişim ve karşılaştırmalı kültürel iletişim arasındaki farkı bir örnekle açıklamaktadır.

Eğer, Japonya ve Almanya'daki insanların kendini ifade ediş biçimleri ayrı ayrı ele alıp karşılaştırılırsa, "cross-cultural" olarak tanımlanırken, bu iki kültüre üye insanların karşılaştıkları durumlarda kendilerini nasıl ifade ettiklerinin incelenmesi kültürlerarası iletişimin çalışma alanına girmektedir (Gudykunst ve Kim, 1984: 14).

Oldukça geniş bir çalışma alanı olan kültürlerarası iletişim, bu çalışmada aynı ulus içindeki etnik grupların ve altkültürlerin hâkim kültürle iletişimini de kapsayan, farklı kültürlerin ya da altkültürlerin üyeleri arasındaki iletişim olarak kavramsallaştırılmaktadır.

2.1.4.2. Kültürlerarası etkileşim ve kültürel süreçler

Farklı kültüre üye insanların uzun süre birarada yaşadıkları toplumlarda, kültürlerarası etkileşimden kaynaklanan çeşitli kültürel süreçler yaşanabilmektedir. Hâkim kültür ile aynı ulus içerisindeki diğer etnik gruplar ya da altkültürler arasında gerçekleşen etkileşim zamanla, "kültürleşme" (acculturation), "asimilasyon", "zorla kültürleme" (trans-culturation) ve "entegrasyon" gibi kültürel süreçlere neden olabilmektedir.

Kültürleşme, iki ya da daha çok sayıdaki kültür grubunun sürekli ilişki ve etkileşimi sonucunda, gruplardan birinin diğerine ait kültürel ögeleri kabul etmesi, benimsemesi ve yeni bir kültür bileşiminin ortaya çıkması süreci olarak tanımlanabilir (Güvenç, 2011: 164). Kültürleşme sürecinin gerçekleşmesi için en az iki ayrı kültür sistemi olmalı ve bu kültürler arasında sürekli iletişim ve etkileşim gerçekleşmelidir (Güvenç, 2011: 165). Bradford Hall, kültürleşmenin olumsuz bir süreç olmadığını belirterek, farklı bir kültüre üye toplumda yaşayan diğer kültürel gruplar için, kültürleşmenin iletişim yeteneğini geliştirdiğini ve etkili bir iletişim sağlanmasına yardımcı olduğunu belirtmektedir (Hall, 2005: 271).

Kültürleşme ve asimilasyon birbirinden ayrı tutulmalıdır. Martin ve Nakayama, asimilasyon kavramını, farklı bir altkültüre üye olan bireyin kendi kültürel mirasını

bırakarak, içinde yaşadığı hâkim kültürü benimsemesi olarak tanımlamaktadır (2012: 314). Güvenç ise, kültürleşmenin bir toplumun diğerini yutması, sindirmesiyle sonuçlandığı durumlarda asimilasyonun gerçekleştiğini belirtmektedir (Güvenç, 2011: 165). Aynı ulus içerisinde bir altkültür üyesi olan birey, hem kendi kültürünü devam ettiriyor hem de hâkim kültür grubuyla etkileşimini sürdürüyorsa entegrasyon süreci gerçekleşmektedir. Entegrasyon süreci, asimilasyondan farklıdır çünkü birey kendi kültürel kimliğini devam ettirmek ister ve farklı yollarla asimilasyona karşı direnir. Örneğin, birey, kendi dilini ev içinde kullanarak asimilasyona karşı direnebilir (Martin ve Nakayama, 2012: 316).

Kültürleşme ve asimilasyon, yukarıdan bir baskı ve zorlama olmadan gerçekleşen süreçlerken, kültürleşmenin zorla yapıldığı süreçler "zorla kültürleme"yi oluşturmaktadır. Zorla kültürleme, bir kültüre üye birey ve grupların, başka bir kültür tarafından zorla değiştirilmesi olarak tanımlanabilir (Güvenç, 2011: 159).

Martin ve Nakayama, yukarıda sıralanan kültürel süreçlere, "ayrılık" (seperation), "ayırma" (segregation) ve "kültürel melezlik" (cultural hybridity) süreçlerini de katmaktadır. Bireyin diğer kültür gruplarıyla etkileşimden kaçınarak, kendi kültürünü sürdürmeyi ve korumayı seçtiği süreçler "ayrılık" olarak değerlendirilirken, bu ayrılık, hâkim toplum tarafından diğer kültürel gruplara dayatılıyor ve zorlanıyorlarsa, bu süreç "ayırma" olarak tanımlanmaktadır (Martin ve Nakayama, 2012: 315-316).

Kültürel melezlik ise, asimilasyon, entegrasyon ve hatta ayrılık gibi kültürel süreçlerin birleşiminden oluşmaktadır. Altkültür grubu, hâkim kültür içerisinde bu süreçlerin hepsini yaşamaktadır. Martin ve Nakayama, farklı kültüre üye insanların hâkim kültür içerisinde, ekonomik asimilasyon (çalıştığı iş aracılığıyla), dilsel entegrasyon (iki dil konuşma aracılığıyla) ve sosyal ayrılık (kendi kültürüne üye biriyle evlenerek ve sadece kendi kültürüne üye insanlarla sosyalleşerek) süreçlerini yaşayarak kültürlerin aynılaştığı bir eritme potası (melting pot) yaratmaktansa, kültürel melezlik oluşturabileceğini belirtmektedir (Martin ve Nakayama, 2012: 318).

Kendi kültüründen farklı bir kültüre sahip topluma giden bireylerin, yeni topluma ve kültüre uyum sağlamakta çeşitli güçlüklerle karşılaşması durumunda "kültür şoku" yaşanmaktadır. Mutlu, kültür şokunu, bireyin farklı töreleri ve değerleri olan yabancı bir kültüre girdiğinde duyumsadığı şok, yaşadığı şaşkınlık ya da yönsüzlük duygusu olarak tanımlamaktadır (Mutlu, 2012: 208). Kültürler arası etkileşimin, farklı kültüre üye insanların karşılaşmalarının ve çeşitli nedenlerle farklı ülkelere seyahatlerin artmasıyla "kültür şoku" karşılaşılması olağan bir süreç haline gelmiştir. Görece kısa süreli bir duygudur ve yabancı bir çevreye uyum sağlayamama, yabancı bir çevreyle ilgili tanıdık ipuçlarının eksikliği dolayısıyla oluşmaktadır (Martin ve Nakayama, 2010: 328).

Tüm bu kültürel süreçler, kültürlerarası iletişim sürecinin kavranmasını sağlayacak temelleri oluşturmakta ve farklı kültüre üye insanların birarada yaşadıkları ya da karşılaştıkları durumlarda oluşan kültürel süreçleri betimlemektedir.

2.1.4.3. Kültürlerarası iletişim yaklaşımları

Kültürlerarası iletişim çalışmalarında dört temel yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Bunlar; sosyal bilimler ya da işlevselci yaklaşım, yorumlayıcı yaklaşım, eleştirel yaklaşım ve diyalektik yaklaşımdır. Bu yaklaşımlar, insan doğasına yönelik varsayımları, araştırma amaçları, kültür ve iletişim kavramlaştırmaları ve yöntembilimleri bakımından farklılık göstermektedir (Martin ve Nakayama, 2012: 50-51).

Kültürlerarası iletişimin temel yaklaşımlarından biri olan işlevselci yaklaşım aynı zamanda sosyal bilimler yaklaşımı olarak da adlandırılmaktadır. Bradford Hall, işlevselci yaklaşımı geleneksel yaklaşım olarak da nitelendirmektedir (Hall, 2005: 307). İşlevselci yaklaşımın öncüsü William Gudykunst'tur (Sarı, 2010: 82). Psikoloji ve sosyoloji araştırmalarına dayanan yaklaşım, 1980'lerdeki popüler yaklaşımlardan biridir. İşlevselci yaklaşım, tanımlanabilir bir dış gerçeklik olduğunu ve insan davranışının tahmin edilebilir olduğunu varsaymaktadır. Yaklaşımın araştırma amacı,

insan davranışını tahmin etmek ve betimlemektir (Martin ve Nakayama, 2012: 54). İşlevselci yaklaşıma göre, çeşitli uyaranlar karşısında insanların ne yapacağı ve nasıl yapacağı tahmin edilebildiğinde, sonrasında sahip olunan bu bilgiyle iletişim sürecinde istenilen sonuçlar elde edebilir (Hall, 2005: 307). Farklı kültürel grupların iletişim davranışlarının nasıl değiştiği ve iletişim sürecinde etkili olan psikolojik değişkenlerin tanımlanması, işlevselci yaklaşımın ilgi alanına girmektedir (Sarı, 2010: 83). İşlevselci yaklaşıma göre, insanların hangi kültürün üyesi olduğunu bilmek, karşılaşılan birçok durumda belirsizliği azaltacaktır ve bu bilgi kendimizi daha güvende hissetmemizi, iletişim sürecinde daha başarılı olmamızı sağlayacaktır (Hall, 2005: 308).

Kültürlerarası iletişim çalışmalarında, işlevselci yaklaşıma yönelik çeşitli eleştiriler getirilmektedir. Bu eleştirilerden biri, işlevselci yaklaşımın, iletişimin tahmin edilebilir bir olgu olduğu yönündeki iddiasına karşı yapılmaktadır. İletişimin işlevselci yaklaşımda öne sürüldüğü gibi tahmin edilebilir olmaktan çok yaratıcı ve dinamik bir etkinlik olduğu dile getirilmektedir (Sarı, 2010: 83). Bunun yanı sıra, işlevselci yaklaşım, kültürün dinamik, mücadeleci, toplumsal çatışma ve çelişkileri içeren yönlerini görmekten uzaktır ve kültürlerarası iletişim tarzlarından hangilerinin başarılı, hangilerinin başarısız olduğunun tam olarak tanımlanamayacağını kabullenmekten kaçınmaktadır (Sarı, 2010: 83).

Kültürlerarası iletişim yaklaşımlarından ikincisi yorumlayıcı yaklaşımdır. Yorumlayıcı yaklaşım, iletişim bilimciler arasında 1980'lerin sonlarında öne çıkmıştır. Bu yaklaşımın amacı, insan davranışını anlamak ve betimlemek için yorumlayıcı araştırmalar yapmaktır ve onlara göre, insan davranışı önceden kolayca tahmin edilemez ve önceden karar verilemez (Martin ve Nakayama, 2012: 59). Yorumlayıcı yaklaşıma göre kültür, çevremizdeki şeyleri anlamlandırmamızı sağlayan bir yoldur ve anlamlandırma, yorumlayıcı yaklaşımdaki en temel kavramlardan biridir (Hall, 2005: 304). İşlevselci yaklaşım, iletişimin kültür tarafından belirlendiğini ifade ederken, yorumlayıcı yaklaşım, kültürün iletişim aracılığıyla yaratıldığını ve sürdürüldüğünü kabul etmektedir (Sarı, 2010: 83-84). Yorumlayıcı yaklaşımı benimseyen araştırmacılar

genelde, alan çalışması, gözlem ve katılımcı gözlem gibi nitel araştırma yöntemlerini tercih etmektedir. Retorik araştırmaları da, yorumlayıcı yaklaşımı benimseyenler tarafından kullanılan yöntemlerdendir (Martin ve Nakayama, 2012: 59). Yaklaşım, derin anlamları açığa çıkarabilmesine karşın, kültürlerarası karşılaştırmalara pek olanak sağlamamakla eleştirilmektedir (Sarı, 2010: 84). Çünkü yorumlayıcı yaklaşım, karşılaştırmalı kültür çalışmalarından çok, tek bir toplumun kültürel davranışlarını betimlemekle ilgilenmektedir ama sınırlı sayıda da olsa yorumlayıcı yaklaşımı benimseyen araştırmacılardan karşılaştırmalı kültür çalışmaları yapanlar bulunmaktadır. Charles Braithwait'in (1990) on beş farklı toplumda suskunluk kurallarını incelediği çalışma nadir çalışmalardan biridir (Martin ve Nakayama, 2012: 65). Yorumlayıcı yaklaşım araştırmalarına getirilen bir diğer eleştiri ise, araştırmacıların genellikle araştırması yapılan toplumun dışından olmaları ve bu nedenle o toplumun üyelerinin iletişim örüntülerini tam olarak yansıtamamasıdır.

Kültürlerarası iletişim yaklaşımlarından üçüncüsü ise eleştirel yaklaşımdır. Eleştirel yaklaşım, yorumlayıcı yaklaşımda da karşımıza çıkan birçok varsayımı içermektedir. Yorumlayıcı yaklaşımda olduğu gibi, eleştirel yaklaşımda da araştırmacılar öznel ve özdeksel (material) gerçekliğe inanmakta ve iletişimin gerçekleştiği bağlamın önemini (koşullar, arka plan ve çevre gibi) vurgulamaktadırlar (Martin ve Nakayama, 2012: 65). Eleştirel yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, iletişimin gerçekleştiği bağlamı incelemenin önemine dikkat çekmektedirler (Sarı, 2010: 84). Genellikle, iletişimi etkileyen politik ve sosyal yapı gibi makro bağlamlar üzerinde yoğunlaşmakta, yorumlayıcı ve işlevselci yaklaşımlardan farklı olarak iletişimin tarihsel bağlamıyla da ilgilenmektedirler (Martin ve Nakayama, 2012: 65). Bireyler ve bir toplumun üyeleri, kendi isteklerinin ve seçimlerinin ötesinde, kendilerini toplumun içinde daima tarihsel, ekonomik ve politik şekillerde konumlandırılmış bulmaktadırlar (Hall, 2005: 306). Eleştirel yaklaşıma göre kültür, farklı yorumların birarada yer aldığı fakat daima egemen bir gücün ve hâkim bir yorumlamanın olduğu mücadele alanıdır ve kültürel farklılıkları tanımlamak, iktidarın dağılımıyla ilişkili olması bakımından önemlidir (Sarı, 2010: 84).

Martin ve Nakayama, işlevselci, yorumlayıcı ve eleştirel yaklaşımların birbiriyle bağlantılı ve bazen de birbiriyle zıt olduklarını ifade ederek, tek bir yaklaşımı benimsemek yerine üç yaklaşımın birleşiminden oluşan, kültürlerarası iletişimin süreçsel ve zamanla değişen dinamik karakterini kavramayı sağladığını öne sürdükleri diyalektik yaklaşımı önermektedirler (Martin ve Nakayama, 2012: 71). Diyalektik yaklaşım, üç yaklaşımdan sadece birini benimsemenin ötesinde, üç yaklaşımın da varsayımlarını birleştirme gerekliliğini belirtmektedir. Yaklaşım, kültürlerarası iletişimin farklı boyutları arasındaki ilişkileri vurgulamaya da olanak vermektedir (Sarı, 2010: 85). Martin ve Nakayama'ya göre;

> Gereksinimimiz olan, gerçekliğin dışsal ve içsel olabileceğini, insan davranışının öngörülebilir, oluşturulan ve değişebilir olduğunu hayal etmektir. Bu varsayımlar birbirine zıt görülebilir ama kilit nokta budur. Diyalektik düşünme, bizi tanıdık sınıflandırmaların ötesine taşır ve kültürlerarası iletişimi çalışmak ve anlamak için bize yeni olanaklar sağlar (2012: 73).

Diyalektik yaklaşım, diğer üç yaklaşımın da güçlü yanlarını birleştirerek kültürlerarası iletişim çalışmalarında; kültüre-bireysel diyalektiği, kişisel-bağlamsal diyalektiği, farklılıklar-benzerlikler diyalektiği, statik-dinamik diyalektiği, tarihsel ve şimdi diyalektiğini aynı anda içerebilir (Sarı, 2010: 85).

Kültürlerarası iletişim çalışmalarındaki tüm bu temel yaklaşımlar, kültür ve iletişim arasındaki ilişkinin anlaşılmasına, kendilerine özgü yollarla katkıda bulunmaları bakımından önem taşımaktadır ve kültürlerarası iletişim alanının güçlenmesine ve anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

2.1.4.4. Küreselleşme ve kültürlerarası iletişim

Geçmişte, çoğu insan sınırlı bir coğrafi alanda doğar, büyür, yaşamını sürdürür ve farklı kültürel gruplarla karşılaşmazdı. Fakat bu tür bir yaşam, günümüzde artık, pek mümkün görünmemektedir (Gudykunst ve Kim: 1984: 3). Küreselleşmenin etkisiyle, farklı kültüre üye insanların karşılaşmaları ve etkileşime geçmeleri olağan bir durum olmuştur.

Küresel sözcüğü en az dört yüz yıllık bir geçmişe sahip olmasına karşın, küreselleşme ve küreselleşmiş gibi kavramların kullanımı 1960'lardan sonraya denk gelmektedir (Waters 1995:239). Küreselleşme kavramı, kaygan ve kavranılması güç bir kavramdır ve tek bir süreç olmayıp kimi zaman çakışan ve birbiriyle iç içe geçen kimi zaman da birbiriyle çelişen ve karşıt olan süreçlerden oluşmaktadır (Heywood, 2006: 199). Küreselleşme en temel biçimde "coğrafi, siyasal ve kültürel sınırları aşan sosyal örgütlenmelerin oluşması" olarak tanımlanabilir (Mutlu, 2012: 215). Scholte, küreselleşmenin insanlar arasında "sınırlarüstü" ilişkilerin artmasına bağlı olduğunu ileri sürmektedir (2000'den aktaran Heywood, 2006: 199).

Küreselleşme kavramı, iletişim ve kültürdeki son gelişmeleri betimlemek için de başvurulan önemli kavramlardan biridir (Featherstone 1990'dan aktaran Lull, 2001: 201). Öncelikle, sınır ötesi ticaretin yoğunlaşması bağlamında ekonomik boyutlu bir kavram olarak ortaya çıkan küreselleşme olgusu daha sonraki yıllarda yeni boyutlarıyla siyasal, sosyal ve kültürel yapıları da etkilemeye başlamıştır.

Küreselleşme olgusu, 1980'lerden bu yana kültürlerarası iletişim çalışmalarının da temel konularından birini oluşturmaktadır (Barnett ve Lee, 2003: 268). Kültürlerarası iletişim çalışmalarında, küreselleşmenin kültürel boyutunun, eşdeyişle kültürel küreselleşmenin öne çıktığını söylemek mümkündür. Kültürel küreselleşme, dünyadaki kültürel dolaşıma ve süreçlere dahil olma yoğunluğunun artması olarak tanımlanmaktadır (Sarı, 2010: 19). Dünya çapında değiş-tokuş, seyahat ve etkileşimin

daha hızlı, daha yaygın ve daha bağımsız biçimlerine olanak sağlayan iletişim teknolojilerinin ve medya şebekelerinin ortaya çıkması, kültürel küreselleşme sürecinin temel unsurları olarak gösterilmektedir (Mutlu: 2012, 216).

Kültürel küreselleşme iki farklı cephede ele alınarak yorumlanmaktadır. Bunlardan ilki, küreselleşmeyi homojen bir süreç olarak değerlendirirken, ikincisi, küreselleşmeyi heterojen bir süreç olarak ele almaktadır (Tosun 2007: 22). Küreselleşmeyi homojen bir süreç olarak değerlendirenler, küreselleşmeyi modernitenin bir sonucu olarak görmekte ve tek bir dünya kavramını açıklarken evrensel değerlerin varlığından söz etmektedirler. Heterojen bir süreç olarak görenler ise, küreselleşmenin postmodernitenin bir sonucu olduğunu belirterek, tek bir dünya kavramının evrensel değerlere dayanmadığını dile getirmektedirler (Hermans ve Kepmen, 1998: 1114). Küreselleşmeyi homojenleşme olarak adlandıranlardan Barnett ve Lee, zaman içerisinde, farklı kültürel gruplardan insanlar arasında gerçekleşen bilgi değiş tokuşlarının küreselleşmenin olası sonuçlarından biri olarak kültürel homojenleşmenin ya da evrensel kültürün oluşmasına neden olabileceğini belirtmektedirler (Barnett ve Lee, 2003: 269). Giddens da küreselleşmeyi homojen bir süreç olarak gören grup içinde yer almaktadır. Giddens'a göre, küreselleşme zaman ve mekânda oluşan dönüşümlerle ilgilidir ve söz konusu dönüşümlerin tek bir merkezden (Batı) dağılarak tüm küreyi kaplaması beklenmektedir (1998'den aktaran Tosun 2007: 22).

Küreselleşmeyi heterojen kültürler arası bir süreç olarak değerlendiren grup, küreselleşmenin kültürler arası etkileşim olduğunu belirtmekte ve Batı modernitesinin sonucu olarak görüldüğü şeklindeki yaklaşımı eleştirmektedir (Tosun 2007: 23). Robertson (1995) ise küreselleşme yerine, "küreyerelleşme" (glocalization) kavramını önererek küreselleşmenin heterojen yönünü vurgulamakta, küresel ve yerel ayrımının iki farklı kutup olarak ele alınmasına karşı çıkarak, küresel ve yerelin etkileşimine dikkat çekmektedir (Hermans ve Kepmen, 1998: 1114). Örneğin, küresel bir ürün olan "Coca Cola"nın her kültüre özel tanıtım ve reklamlar geliştirmesi ve Türkiye'de ramazan ayında reklamlarda oruç, iftar, sahur gibi motifleri işlemesi ya da

“McDonalds”ın iftar menüleri çıkarması yerel olanı küresel olana taşımaktadır. Andrew Heywood da basitçe bir küresel tek kültürün ortaya çıkmasından çok, küreselleşmenin çeşitli biçimlerde sosyal ve kültürel çeşitlilik kalıpları ortaya çıkaracağını belirterek Batı’nın “Coca Cola”, “McDonalds” ve MTV’ye karşılık gittikçe artan bir şekilde Batı dışı dinler, ilaçlar, sanat, müzik ve edebiyattan etkilendiğini dile getirmektedir (Heywood, 2006: 201). Amerikalı antropolog Arjun Appadurai de, kültürel heterojenlik görüşünün kültürel aynılığa, eşdeyişle, kültürel homojenleşmeye ilişkin görüşlerden daha geçerli olduğuna inanmaktadır Ona göre, insanlar, makineler, para, imajlar ve davranışlar birbirinden giderek daha çok farklılaşan yönlerde küresel kültürün yapısı içinde yol almaktadır (1990’dan aktaran Lull, 2001: 204).

Kültürlerarası iletişim alanında önemli çalışmaları olan Samovar ve Porter, dünya çapında ve yerel etkileşim örüntülerinde değişime neden olan birçok küresel olay yaşandığını ifade ederek, bu olayları, ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, iletişim teknolojilerindeki değişmeler ve dünyadaki nüfus hareketliliği ya da göç olayları olarak sıralamaktadır (Samovar ve Porter, 1991: 5).

Ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler insanlar için birkaç saatlik uçuş mesafesiyle neredeyse her yere kolayca gidebilmelerini sağlayarak dünyayı daraltmıştır ve dünyanın neredeyse her yerini erişilebilir kılmıştır. Ulaşım olanaklarının artmasıyla, insanlar kendilerinden farklı yemeklere ve farklı giyim tarzına sahip insanlarla karşılaşmanın ötesinde bu insanların kültürlerindeki farklılıkları, zamanı ve mekânı nasıl kullandıklarını, davranış biçimlerindeki farklılıkları, kadına ve yaşlıya nasıl davrandıklarını, iş ilişkilerini nasıl yürüttüklerini ve hatta doğruluk-gerçeklik kavramlarının onlar için ne ifade ettiğini gözlemleme şansına sahip olmaktadır (Samovar, Porter ve McDaniels, 2007: 4).

Ulaşım teknolojilerindeki bu gelişmeleri, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler izlemiş ve insanlar için seyahat etmeye gerek kalmadan anında sesli, görüntülü ve yazılı iletişim olanakları sağlamıştır. Yeni iletişim teknolojileri, bilginin neredeyse tüm dünyaya

akışını sağlamış ve bizim dünyada olup bitenden soyutlanmamızı da engellemiştir (Samovar ve Porter, 1991: 5). Yeni iletişim teknolojileri, insanlara bir yandan diğer kültürler hakkında bilgi edinme fırsatı verirken diğer yandan da insanların "yabancı"yı tanıma merakını arttırmaktadır. Radyo, televizyon ve gelişen film endüstrisi dünya kültürlerinin birbiriyle tanışmasına olanak sağlamakta ve insanları birbirine yakınlaştırarak, onları yüz yüze iletişim kurmaya yöneltmektedir (Kartarı, 2006: 10).

Küreselleşmenin temel etkilerinden biri de, ülkeler arası nüfus hareketlerinin ve göç olaylarının artmasıdır ve bu durum sosyal benzerliğin hedeflendiği ulusal kimlikte temel değişikliklere neden olmaktadır (Vatandaş, 2001: 101). Çok uluslu işletmelerin artan etkinlikleri, uluslararası iş ve para piyasaları, sivil toplum kuruluşları ve yükselen turizm sektörü milyonlarca insanın uluslararası boyutta yer değiştirmesine sebep olmaktadır (Aksoy, 2012: 298). Samovar ve Porter'a göre farklı ülkelerden göç eden insanlar, içinde bulundukları yeni kültüre uyum sağlamaya çalışırken, günlük yaşamımızda kültürlerarası etkileşim için bizlere de olanaklar sağlamaktadır ve bizler için gizemli ve yabancı olarak görülen kültürler, farklı kültürden insanlarla komşuluk etmenin olağan olduğu günümüzde, günlük yaşamımızın bir parçası olur (Samovar ve Porter, 1991: 6). Diğer taraftan, çeşitli sebeplerle gerçekleştirilen göç olaylarıyla farklı kültürlerden gelen insanların birarada yaşamlarını sürdürme zorunluluğu, uyum ve çatışmaya ilişkin önemli sorunları da gündeme getirmektedir (Aksoy, 2012: 293). Bu sorunları aşmak ise birçok toplumun öncelikli konularından biri olmuş ve kültürlerarası iletişim disiplininin önemi artmıştır.

İnsanların birbirinden daha çok haberdar olduğu ve birbirleriyle daha fazla etkileşim içinde bulunduğu bir dünya düzenine denk düşen küreselleşme olgusu, bir yandan kültürlerin benzeşmelerine neden olurken diğer yandan da toplumsal tepkiler ile özgün değerlerin korunması, aktarılması ve öne çıkarılması bağlamında kültürlerin ayrışmasına neden olmaktadır (Aksoy, 2012: 298). Farklı kültüre üye insanlar karşılaştıklarında, genellikle ilk tepki olarak kendi alışkanlıklarının doğru ve uygun olduğu düşüncesiyle hareket etme eğilimi gösterilebilmekte ve alışılmışın dışında

yaklaşım ve tarzlar yanlış, ahlâki olmayan, eksik ve ilkel olarak algılanabilmektedir (Ügeöz, 2003: 36). Küreselleşmeyle birlikte kültürel farklılıklar daha fazla ortaya çıkmakta ve kültürlerarası iletişim, farklılıklardan kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmaya yönelik çözümler üretmeyi hedefleyen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Aksoy, 2012: 298).

2.1.4.5. Çokkültürlülük ve kültürlerarası iletişim

Küreselleşen bir dünyada, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle, ekonomilerin yerel özelliklerinin azalmasıyla ve farklı etnisitelerin ve toplumların birbirinden kopuk olmayan bir yaşam tarzı sürmeleri dolayısıyla, günümüzde homojen bir toplumun varoluşu neredeyse olanaksızdır ve toplumların birçoğunda çokkültürlü bir yapı vardır. Dünyanın hemen hemen her yerinde olduğu gibi, Türkiye'de yaşayan birbirinden farklı etnik grupların ve altkültürlerin varlığı, çok kültürlü bir yapının varlığını beraberinde getirmektedir.

Çokkültürlü ve çokkültürlülük kavramları sıfat olarak ilk kez İngilizce'de, 1941 yılında önyargısız ve bağsız bireylerden oluşan kozmopolit bir toplumu nitelemek için kullanılmıştır (Yanık, 2013a: 42). "Çokkültürlülük" kavramı, isim olarak ise 1970'li yılların başlarında Avustralya ve Kanada'da, bu toplumların bir özelliği olan kültürel çeşitliliği teşvik eden devlet politikaları için kullanılmıştır (Doytcheva, 2009: 15).

Günümüzde küreselleşme olgusu ve post-modernite yaklaşımlarının baskın bir zemin oluşturmuş olması, çokkültürlülük olgusunun insanlık gündemine daha fazla taşınmasına neden olmaktadır (Şan ve Haşlak, 2012: 31). Post-modernizm, kültürel kimliklerin sürekli yeniden inşa edilirliğine ve toplumların çoklu kültürel yapısına dikkat çekerken; küreselleşme, uluslararası kültürel farklılıkların azalmasına ve dünya ölçeğinde toplumsal ilişkinin görünürlüğünün gittikçe arttırmasına dikkat çekmektedir ve iki kavram da, günümüzde moderniteden farklı, yeni toplumsallık biçimlerinin deneyimlendiğini varsaymaktadır (Özyurt, 2009: 58). Küreselleşme farklı açılardan

değerlendirilebilen bir süreçtir: Toplumsal açıdan, hepimizin tek bir toplumda yaşadığına; siyasal açıdan, ulus-devletin sınırlarının aşınmasına; ekonomik açıdan ulus ötesi ekonomik kurum ve örgütlerin artan işlevine ve bireyler ve toplumlar arasındaki mesafelerin azalmasına neden olmaktadır. Küreselleşmenin yansıması konumundaki bu ve benzeri olaylar, çokkültürlülük ile ilgili tartışmaların temelini oluşturmaktadır (Yanık, 2013a: 46). Post-modernizm ise topluluklara ötekinden ayrılmanın değil, öteki ile bütünleşmenin fırsatını sunmaya çalışmakta ve farklılıkların birarada varolabildiği bir çokkültürlülüğü önermektedir (Murphy'den aktaran Özyurt, 2009: 76).

Çokkültürlülük kavramının farklı anlamları bulunmaktadır. Veysel Bozkurt'a göre çokkültürlülük, çağdaş dünyada yaşamsal her şeye, birbirinden büyük oranda farklı olan insanların birbiriyle etkileşim içinde olduklarına ve birbirleriyle iş yapmaları gerektiğine işaret etmektedir (Bozkurt, 2012: 367). Will Kymlicka'ya göre, bir devletin üyeleri farklı uluslara ait ise (çok uluslu devlet) ya da farklı uluslardan kopup gelmişse (çok etnikli devlet) ve bu olgu bireysel kimliğin ve siyasi hayatın önemli bir parçasını oluşturuyorsa, o devlet çokkültürlüdür (1998'den aktaran, Akça ve Vurucu, 2010: 19). Gerd Baumann'a göre ise;

> Çokkültürlülük bir bilmecedir: Tekelleştirilmiş bir ulusal kültüre inananlar, kültürlerinin izini etnik kimliklerde arayanlar ve dinlerini kültürleri olarak görenlerden oluşan üç tarafın arasında adalet ve eşitlik durumunu nasıl sağlayabileceğimizi sorar. Çokkültürlülük mevcut grupların sayısınca çoğalan eski kültür kavramından çok, yeni ve kendi içinde çoğulcu, kendi ve ötekilere atfedilen kültür uygulayımıdır (2006:7-8).

Çokkültürlülük, günümüzün küresel ölçekli göçlerinin neden olduğu toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel değişimler paralelinde ifade edilebilecek toplumsal ve siyasi bir sonuçtur (Yanık, 2013a: 12-13). Devletler arasındaki siyasal sınırlar her zaman etnik grupların sınırlarıyla çakışmamaktadır ve bir devletin sınırları içinde bulunan baskın kültürden farklı özelliklere sahip olan altkültürler ortaya çıkmaktadır; bu altkültürlerin

bazısı bir süre sonra kültürleşmekte ve baskın kültürle entegre olarak yaşamını sürdürmekte, bazısı ise kendine özgü özelliklerini korumaya devam etmektedir (Kartarı, 2006: 71). Farklı kültürel ardyörelere sahip insanlar arasındaki, sayıca hâkim kültür ile aynı ulustaki ortak kültür üyeleri arasındaki ve etnik gruplar arasındaki iletişimi inceleyen kültürlerarası iletişim de çokkültürlü bir dünyanın farklı yönlerini ortaya koymaktadır (Uslu ve Bilgili, 2010: 6).

2.1.5. Kültürlerarası iletişim kuramları

Bu bölümde kültürlerarası iletişim kuramlarından Edward T. Hall'ün Enformasyon Sistemleri Kuramı, Geert Hofstede'nin Kültürel Boyutlar Kuramı ve Florence Kluckhohn ve F. L. Strodtbeck'in Değer Yönelimleri Kuramı ele alınmaktadır.

2.1.5.1. Enformasyon sistemleri kuramı

Kültürlerarası iletişim alanının kurucusu sayılan Amerikalı antropolog Edward T. Hall, insan etkiliklerini on temel mesaj sistemine ayırmıştır. Hall'ün Primary Message System (Temel Mesaj Sistemleri) olarak adlandırdığı bu on ana mesaj sistemini, Kartarı, "Enformasyon Sistemleri" olarak ifade etmektedir (Kartarı, 2006: 45). Bunlar; etkileşim, toplumsal yaşam, geçimini sağlama, iki cinsiyetlilik (kadın ve erkeğin varoluşu), mekânı kullanma, zamanı kullanma, öğrenme, oynama, savunma ve maddeden yararlanmadır (Hall, 1990: 37-38). Hall, bu sistemlerden ilki olan etkileşim sisteminin sözlü iletişimi, eşdeyişle dili içerdiğini geri kalanların ise sözsüz iletişim süreçlerine dahil olduğunu belirtmektedir (Hall, 1990: 37).

Hall'e göre etkileşim sisteminin temelinde bütün canlıların uyarılma/yanıt verme yeteneği yatar ve etkileşim sisteminin en gelişmiş biçimlerinden biri ses tonu ve mimiklerle desteklenen dildir. Yazı ise şekiller ve semboller dizisi kullanılarak oluşturulan etkileşim sistemlerindendir. Hall, insanların yaptığı her şeyin, başkalarıyla

etkileşimi içerdiğini belirtmektedir. Ona göre, etkileşim kültür evreninin merkezinde yatar, her şey buradan başlayarak büyümektedir (Hall, 1990: 38).

Enformasyon sistemlerinden bir diğeri ise toplumsal yaşamdır. Hall, insan yaşamının başlangıcı olan iki hücrenin biraraya gelmesiyle toplumsal yaşamın da başladığını ifade etmektedir. Birçok hayvan, kuş türü ve memeli üzerinde çeşitli araştırmalar yapılmıştır ama insan en karmaşık ve kurumlaşmış toplumsal yaşam sürdüren canlılardandır (aktaran Kartarı, 2006: 46). Enformasyon sistemlerinden dil ve toplumsal yaşam arasındaki karşılıklı ilişki, sosyal sınıflar arasındaki şive farkıyla örneklendirilebilir. Hall, lider olarak hareket eden bir kişinin ses tonunun, statü ayrıntılarını yansıtabileceğini belirtmiştir (Hall, 1990: 40). Toplumsal yaşamda, statü ve hiyerarşinin davranış kalıplarına yansımasını ast-üst ilişkilerinde örneğin, patron-çalışan, er-yüzbaşı ilişkilerinde ya da yaşça büyük insanlara gösterilen saygıda gözlemleyebilmek mümkündür.

Enformasyon sistemlerinden bir diğeri de geçinmedir. Canlılar varoldukları andan başlayarak beslenme ve geçinme gereksinimi duymaktadır. Her toplumun farklı sofra adabı olması ve her toplumun sofrada farklı davranış ve dil kalıpları kullanması "geçinme" enformasyon sisteminin diğer sistemlerle ilişkisini göstermektedir (Kartarı, 2006: 47). Türk kültüründe ekonomik etkinlik gösterilen iş yerinin "ekmek teknesi" olarak nitelendirilmesini, ekmeğin kutsal sayılmasını ve sofrada tabu olan konuların konuşulmamasını buna örnek göstermek mümkündür (Kartarı, 2006: 47).

Edward Hall'ün belirttiği on temel mesaj sisteminden dördüncüsü ise iki cinsiyetlilik (bisexuality) başka bir deyişle, kadın ve erkeğin varoluşudur. Hall'e göre, insan davranışlarının fizyolojiyle bağlantılı olduğunu varsaymak hatadır ve kültür çalışmaları durumun böyle olmadığını gösterir. Bir kültürde erkeklere özgü olarak düşünülen bir davranış başka bir kültürde kadınsı olarak nitelendirilebilir (Hall, 1990: 42). Her toplumda "kadın" ve "erkek" kavramları da farklı şekillerde algılanır (Kartarı, 2006: 48). Toplumlarda kadın ve erkeğe atfedilen bazı özellikler vardır. Örneğin, Türk

toplumunda evlilik teklifi genelde erkekten beklenir. Meksika'daki Zuni yerlilerinde ve Trobriand adalarında kadın aktiftir ya da Mısır'da günümüzde bile erkekler sokakta el ele tutuşarak gezebilirken, bu durum Türk toplumunda farklı çağrışımlara ve anlamalara neden olabilmektedir (Ersoy, 2009: 216). Konuşma ya da dili kullanma, mekânı ve zamanı kullanma gibi diğer mesaj sistemleriyle cinsiyet arasında da bağlantı vardır. Aynı toplumun üyesi olan kadın ve erkekler, aynı dili farklı şekillerde kullanmaktadırlar (Kartarı, 2006: 48).

Mekânı kullanma ve algılama (territoriality), temel mesaj sistemlerinden beşincisidir ve etnolojide canlıların belirli bir mekânı sahiplenmesi, kullanması ve savunması olarak kullanılan teknik bir kavramdır (Hall, 1990: 44). Yaşayan tüm canlı organizmalar kendilerini dış çevreden ayıran sınırlara sahiptir. Kartarı, insanları çevrelerinden ayıran ilk sınırın derileri olduğunu söyleyerek, insanların mekânla olan ilişkileri açısından diğer canlılardan ayrıldığını belirtmektedir (Kartarı, 2006: 49). Hall'e göre, mekânsal değişimler iletişime biçim verir, aksan kazandırır ve bazı zamanlarda konuşma dilinden daha önemli olabilir. Birbirleriyle etkileşimde bulunan insanlar arasındaki mesafe, iletişim sürecinin bir parçasıdır (Hall, 1990: 175). Bireyin mekânı, en küçük mekân olan "kişisel mekân"la başlar ve "egemenlik mekânı" olarak nitelendirilen mekânla sona erer ve bu mekânların genişliği kişiden kişiye değişebildiği gibi kültürden kültüre de değişiklik göstermektedir (Kartarı, 2006: 49). Örneğin, Arap ve Meksika kültürlerinde kişisel mesafenin sınırları Amerikan ya da Alman kültürlerine göre daha geniştir, bu nedenle iletişimde fiziki mesafenin az olması, bu kültürlerde daha doğal karşılanmaktadır.

Enformasyon sistemlerinden bir diğeri de zamanı kullanma ve algılamadır. Zaman, kalp atışları, gündüz ve gece, mevsimler ve bunların sonucunda oluşan olayların ritmi gibi doğaya bağlı olsa da yemek öğünleri, konuşma ritmi gibi zamanla ilgili bazı davranışlar kültürel nitelik taşımaktadır. Bu nedenle, zamanı "doğal zaman" ve "kültürce şekillendirilmiş zaman" olarak incelemek gerekmektedir (Kartarı, 2006: 50). Zaman kullanımı ve algısı kültürden kültüre değişiklik göstermektedir. Doğu ve Batı

kültürlerinin zaman kullanımı ve algısı birbirinden farklıdır. Örneğin "uzun zaman" algısı Amerikalılar için on ya da yirmi yıl, iki ya da üç ay ve hatta birkaç hafta olabilirken, Güney Asyalılar için yüzlerce yıl ya da sonsuz bir dönem olabilmektedir (Hall, 1990: 8). Edward Hall, zamanı kullanma ve algılamanın iletişimdeki önemini vurgulamakta ve "zaman"ın "sessiz dil"ine değinmektedir. Hall'e göre, "Zaman konuşur. Sözcüklerden daha sade ve açık konuşur. Taşıdığı mesaj sesli ve nettir çünkü sesli dilden daha az bozulmaya ve çarpıtmaya uğrar. Zaman, sözcüklerin yalan söylediği yerde gerçekleri haykırır" (Hall, 1990: 1). Hall, zamanı monokronik (monochronic) ve polikronik (polychronik) algılayan kültürler olarak ikiye ayırmaktadır. Kuzey Avrupa ve Batı kültürleri belli bir zaman diliminde tek bir etkinliğe yoğunlaşma eğilimindedir ve monokronik zaman kullanımı bulunmaktadır. Bu kültürlerde zaman, harcanabilen, tasarruf edilebilen ve kaybolabilen bir şey olarak görülür. Öte yandan, Orta Doğu, Güney Avrupa ve Güney Amerika'da insanlar iki ya da daha fazla etkinliği aynı zaman diliminde yapma eğiliminde olabilmektedir. Bu durum, polikronik zaman kullanımı olarak adlandırılır ve zaman kullanımında esneklik ve etkinlik değişikliği genel ve beklenen durumlardır (Lindquist ve Kaufman-Scarborough, 2007: 271-272).

Hall'e göre temel mesaj sistemlerinden biri de "öğrenme"dir. Öğrenmenin yolu şekli ve süresi kültürden kültüre değişiklik göstermektedir. Bazı kültürler, belleğe dayalı, bazıları mantığa dayalı, bazıları görerek, bazıları ise yaparak öğrenmeye ağırlık vermektedir (Kartarı, 2006: 51).

Hall'ün değindiği önemli mesaj sistemlerinden bir diğeri ise "oyun"dur. Farklı kültürlerde oyunların temel özellikleri gözlenerek, o kültürün üyelerinin iletişim davranışları konusunda fikir sahibi olunabilir (Kartarı, 2006: 52). Hall, oyun ile diğer enformasyon sistemlerinden biri olan "savunma" arasında ilişki olduğunu belirtmekte ve bu ilişkiye, esprilerin genellikle savunmasızlıktan korunmak ya da duyarlılıkları gizlemek için yapıldığı örneğini vermektedir (Hall, 1990: 51).

Temel mesaj sistemlerinden sonuncusu "maddeden yararlanma"dır. Hall, çevreden yararlanmak için tüm canlıların bedenlerinin çevresel koşullara uyum sağlayacak duruma geldiğini belirtmektedir: Zürafaların uzun boyunları, kaplanların keskin dişleri ve aslanların pençeleri buna örnek gösterilebilmektedir. İnsanlar ise çevreden yararlanmak için, eskiden bedenleriyle ya da bazı organlarını kullanarak yaptıkları çoğu şeyin bir "uzantı"sını yapmıştır. Silahların evrimi, dişlerle ve yumruklarla başlayıp, atom bombasına kadar gelmektedir; ulaşım sistemleri, daha önce ayaklarımızla yaptığımız işi yapar; gözlük, telefon ve televizyon da maddesel uzantıların örneğidir. Kısaca, tüm insan yapımı materyallerin, bir zamanlar bedenimizle ya da bazı organlarımızla yaptıklarımızın uzantısı olduğunu söylememek mümkündür (Hall, 1990: 55). Hall, tüm temel mesaj sistemleri arasında bir ilişkinin varlığından söz edilebileceğini söylemektedir. Her bir temel mesaj sisteminin maddesel bir yönü de vardır: Kadınlar ve erkekler birbirinden farklı biçimde giyinirler, zaman ve mekânı ölçmek için araçlar, oynamak için oyuncaklar yapılır, öğrenmek için kitaplar basılır ve hatta toplumsal statülerin göstergesi olan materyaller de bulunmaktadır (Hall, 1990: 56). Hall'e göre kültür tek bir şey değildir, birbiriyle birçok yönden ilişkili karmaşık eylemler dizisidir (Hall, 1990: 57).

Edward Hall kültürleri açıklarken yüksek bağlam ve düşük bağlam ayrımına gitmiş ve yüksek bağlam-düşük bağlam modelini geliştirmiştir. Edward Hall'e göre kültürün işlevlerinden biri insan ve dış dünya arasında seçici bir perde oluşturmaktır, bu nedenle kültür, iletişimde bulunan bireylerin neye dikkat edip neyi görmezden geleceğini belirlemektedir (Hall, 1991: 46). Hall, bu düşünceden yola çıkarak, kültürleri yüksek bağlamlı (high context) ve düşük bağlamlı (low context) olmak üzere kategorilere ayırmaktadır.

Bağlam ve iletişim arasındaki ilişkinin anlaşılması için ilk olarak "bağlam" kavramını tanımlamak yararlı olacaktır. Bağlam kavramı genel olarak, "herhangi bir olguda

olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü veya bağlantısı"[2] olarak tanımlanabilir. İnsan iletişimi gerçekleştiği bağlama bağlıdır (Neuliep, 2012: 61). İrfan Erdoğan, iletişim ve bağlam arasındaki ilişkiye ayrıntılı şekilde yer vermektedir:

> Bağlam iletişimin olduğu bütünlüğü, koşulu, durumu anlatır… İletişim boşlukta olmaz; durumsallıktan, geri plandan veya geçmişten yoksun bir süreç değildir. İnsanlar birbiriyle iletişimlerini belli yer ve zamanda, belli tarihsel, teknolojik, örgütlü, psikolojik ve amaçsal koşulların biçimlendirdiği durumlar içinde yaparlar. O anki ve geçmişten getirilen faktörlerin bütünü iletişimin bağlamını oluşturur (Erdoğan, 2005: 73).

James Neuliep, iletişimin bağlamının; kültürel, fiziksel, algısal ve sosyo-ilişkisel ortamları da içerdiğini belirtmektedir (Neuliep, 2012: 61). Bağlam iletişimin olduğu o anki "şimdi bağlamıyla" sınırlı değildir ve bireysel deneyimlerden başlayarak tüm sosyal ve kültürel çevreyi kapsamaktadır (Erdoğan, 2005: 76). Neuliep'e göre, sosyo-ilişkisel çevre, iletişimi gerçekleştirenler arasındaki ilişkiyi (yüzbaşı-er gibi statü farkları) içerir; fiziksel çevre, etkileşimin gerçekleştiği mekânı (ofis, sınıf, yatak odası…) kapsar; algısal çevre ise iletişimde bulunan bireylerin tutumlarını, güdülerini ve bilişsel eğilimlerini içine almaktadır (Neuliep, 2012: 63). İletişimde, alıcının kültürüne bağlı olarak algılamada seçicilik, bazı sembollerin hiç algılanmamasına ya da başka anlamda algılanmasına neden olabilmektedir (Kartarı, 2006: 58). Bu çevrelerin her biri iletişimi gerçekleştiren bireylere, nasıl iletişim kuracaklarıyla ilgili zengin bir enformasyon sağlar. Buradaki önemli nokta ise kültürden kültüre farklılık gösteren iletişim davranışları varken, iletişimde bulunan bireylerin bu bağlamlara ne derece dikkat ettikleridir (Neuliep, 2012: 63).

Daha önce de belirtildiği gibi, Edward Hall, kültürlerarası iletişimin daha iyi anlaşılabilmesi için kültürlerin yüksek bağlamlı kültürler ve düşük bağlamlı kültürler olarak ikiye ayrıldığı bir model önermektedir. Yüksek bağlamlı iletişim ya da mesaj,

[2] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=BA%C4%9ELAM (Erişim tarihi: 06.04.2013)

enformasyonun çoğunun iletişimin oluştuğu fiziki bağlamda ya da alıcıda bulunduğu ve azının kodlanarak verildiği iletişim olarak tanımlanırken; düşük bağlamlı iletişim ya da mesaj bunun tam tersidir ve enformasyonun büyük bir kısmı açık olarak gönderilen kodla kazanılmaktadır (Hall, 1991: 48). Başka bir deyişle, yüksek bağlamlı kültürlerde, mesaj doğrudan ve açık şekilde verilmez, alıcıdan enformasyonu çıkarımlar yaparak sağlaması beklenir; düşük bağlamlı kültürlerde ise iletilmek istenen enformasyonun hepsi mesajın kendisinde yüklüdür, mesaj doğrudan ve açıktır. Kolektivist eğilimleri yüksek olan Türk toplumunda, yüksek bağlamlı iletişimin düşük bağlamlı iletişime göre daha fazla tercih edileceğini söylemek mümkündür (Erdem ve Günlü, 2006: 128). Türk kültüründe "söyleyenden dinleyen arif gerek", "söz dediğin yaş deridir, nereye çekersen oraya gider", "söz gümüşse sükût altındır" ve "kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla" atasözleri, iletişimde dolaylı mesaj verme eğiliminin birer göstergesidir (Sümer, 2001'den aktaran Erdem ve Günlü, 2006: 182).

2.1.5.2. Kültürel boyutlar kuramı

Hollandalı bilim adamı Geert Hofstede ve arkadaşları, ulusal değer sistemleri arasındaki farkları ortaya koymayı amaçlayarak 40'tan fazla ülkede, çokuluslu IBM şirketinin yüz bini aşkın çalışanı üzerinde bir araştırma yapmıştır. Hofstede, Inkeles ve Levinson'ın 1969'da tanımladıkları ve IBM çalışanları üzerinde yapılan araştırma sonuçları ile desteklenen dört sorun alanını "kültürün boyutları" olarak adlandırmıştır (Kartarı, 2006: 73). Ulusal kültürler arasındaki farklılıkları açıklamaya yardımcı olabilecek bu dört boyut, "Güç Aralığı, Bireycilik-Ortaklaşa Davranışçılık, Erillik-Dişillik ve Belirsizlikten Kaçınma" olarak ifade edilmiştir. Daha sonra, Kanadalı psikolog Michael Harris Bond'un 23 ülkede yaptığı araştırmalar sonucunda bu boyutlara "Uzun Dönem-Kısa Dönem Uyum" boyutu da eklenmiştir (Hofstede, 2011: 13). 2010 yılında ise, Bulgar bilim adamı Michael Minkov'un 93 ülkeye genişlettiği araştırma sonucunda, "Haz ve Kısıtlama" boyutu, kültürün altıncı boyutu olarak belirtilmiştir (Hofstede, 2011: 15-16). Hofstede'nin altı boyutlu modelini açıklamadan önce, kültür tanımlamasına değinmek önem taşımaktadır.

Geert Hofstede kültürü, bir grubun üyelerini diğerlerinden farklılaştıracak şekilde zihnin kolektif programlanması (mental programming) olarak tanımlamaktadır (Hofstede, 2011: 3). Erken çocukluk döneminde, ailede gelişmeye başlayan zihni programlama, okulda, arkadaş çevresinde ve çalışma ortamında güçlenmektedir. Bu nedenle, farklı toplumsal çevrelerde yetişen, farklı arkadaş çevrelerinde bulunan ve farklı ortamlarda çalışan insanların zihni yazılımları da farklılık göstermektedir (Hofstede 1993'den aktaran Kartarı, 2006: 64).

Hofstede'ye göre neredeyse bütün toplumlar birbirine benzer sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Fakat sorunların algılanış biçimi ve sorunlar karşısında üretilen çözüm yolları kültürden kültüre farklılık gösterebilmektedir (1997'den aktaran Ügeöz, 2003: 40). Hofstede, geliştirdiği araştırma modelinde kültürlerin sorun alanlarına yaklaşımlarındaki farklılıkları şekillendiren kalıpları sözü geçen altı kültür boyutunu biraraya getirerek incelemektedir.

2.1.5.2.1. Güç Aralığı (Power Distance)

Kültürün farklılık boyutlarından biri, toplumlarda kişilerarası güç ilişkisidir. Güç aralığı ya da güç mesafesi olarak ifade edilen bu boyut, toplumlarda güç dağılımındaki eşitsizliğin nasıl algılandığıyla ve bireylerin haksızlıkları kabullenme yatkınlığıyla ilgilidir. Başka bir deyişle, güç aralığı, bir toplumun üyelerinin gücün eşitsiz dağılımını kabul etme derecesidir. Güçten kaynaklanan farklılıkları azaltmaya çalışan toplumlar, güç aralığının düşük olduğu kültürü; gücün kurumsallaştırıldığı toplumlar ise, güç aralığının yüksek olduğu kültürü ifade etmektedir (Terzi, 2004: 68).

Güç aralığı yüksek olan toplumlarda, farklı sosyal sınıf statülerini, kişilerarası eşitsiz güç dağılımını, hiyerarşik yapılanmaları onaylama ve otoriter tutumları kabullenme oranı daha yüksektir (Ügeöz, 2003: 44). Rebecca Merkin, eşitsizlik ve adaletsizliklerin kabul edildiği yüksek güç mesafesi olan toplumlarda, dünyanın adaletsiz olduğu inanışı ile güç mesafesi arasında pozitif yönde önemli bir ilişki olduğunu belirtmektedir (2009'dan aktaran Yücel ve Koparan, 2010: 14). Bu toplumlarda bireyler, gücü ve otoriteyi yaşamın vazgeçilmez bir gerçeği olarak görmektedirler ve farkında olarak ya

da olmadan güç aralığı yüksek kültürler, üyelerine bireylerin eşit olmadığını ve hiyerarşik düzende herkesin hakkı olan konumda bulunduğunu öğretmektedirler (Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 147). İş hayatı örnek olarak ele alındığında, güç aralığı yüksek toplumlarda, yüksek kademede ve düşük kademede çalışanlar arasındaki eşitsizliğin doğal karşılandığı görülmektedir. Çalışanların gözünde iyi bir yönetici, otoriter bir kişiliğe sahiptir ve emrindekilere iyi bir "baba" gibi davranan kişidir (Kartarı, 2006: 82).

Güç aralığı düşük olan toplumlarda ise hiyerarşik yapıları ve sosyal sınıf farklılıklarını kabullenme oranının daha düşük olduğu görülmektedir (Ügeöz, 2003: 44). Adaletsizlik ve eşitsizlikler düşük güç aralığının olduğu kültürlerde kabul edilebilir bir durum değildir ve çalışanların adaletsizlik ve eşitsizlikleri ifade etme olasılıkları bu toplumlarda daha yüksektir (Yücel ve Koparan, 2010: 14). Söz konusu toplumlarda, çalışanlar her an yöneticiyle konuşabilme olanağına sahiptir; işle ilgili konularda son kararı verme yetkisi yöneticide olsa bile, kendi düşüncelerinin de alınmasını beklerler. Çalışanların gözünde iyi bir yönetici, görevini gerektiği gibi yerine getiren "demokrat" kişidir (Kartarı, 2006: 82-83).

Hofstede'nin araştırmasında Avusturya, Danimarka, İngiltere, Almanya, ABD, Norveç gibi ülkeler güç aralığının düşük olduğu ülkeler grubuna girerken; Meksika, Hindistan, Brezilya, Yunanistan, Fransa ve Türkiye gibi ülkeler, yüksek güç aralığı olan ülkeler grubunda yer almaktadır (Samovar, Porter ve McDaniel, 2007:147-148). Dikkat edileceği üzere Hofstede'nin araştırmasında Türkiye de güç aralığı yüksek toplumlar arasında yer almıştır. Bir başka deyişle, bireyler üstlerine itaatkâr; güçlü ve nüfuzlu insanlardan fazla çekinen ve kendilerine ne yapacaklarının söylenmesinden rahatsız olmayan bir görüntü sergilemektedirler (Gürbüz ve Bingöl, 2007: 71-72). Toplumlar yüksek ve düşük güç aralıkları bakımından ikiye ayrılsa da tüm kültürlerde yüksek ve düşük güç ilişkileri birlikte bulunmaktadır fakat bu güç ilişkilerinden biri her zaman daha baskındır (Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 146).

2.1.5.2.2. Bireycilik-Ortaklaşa Davranışçılık (Individualism - Collectivism)

Kültürel boyutlardan ikincisi bireycilik ve ortaklaşa davranışçılık boyutudur. Bu boyut, temel olarak bireyin kendisiyle toplum arasındaki ilişkiyi nasıl tanımladığıyla ilgilidir.

Bireyci ve ortaklaşa davranışçı kültürlerde yetişen insanlar arasında belirli eğilimler açısından çeşitli farklılıklar bulunduğu söylenebilir. Geert Hofstede, toplumun çıkarlarının toplumu oluşturan bireylerden üstün tutulduğu kültürleri kolektivist eşdeyişle, ortaklaşa davranışçı kültürler olarak tanımlamaktadır (1993'den aktaran Kartarı, 2006: 84). Bireyci kültürlerde ise, kişiler kendilerini diğerlerinden bağımsız bireyler olarak tanımlamakta ve toplum düzenindeki gelişmeler, bireylere hizmet eden araçlar olarak görülmektedir.

Ortaklaşa davranışçılar diğer insanlarla ilişkilerini gruplar arası, bireyciler ise insanlar arası olarak görmektedir. İnsan yaşamında etkili olan ilk grup, ailedir. Bireycilik çekirdek ailenin, ortaklaşa davranışçılık ise geniş aile türünün yaygın olduğu kültürlerde görülmektedir (Kartarı, 2006: 86). Ortaklaşa davranışçı kültürlerde oluşan grup kimliği ve aidiyet duygusuyla, üyesi oldukları grubun dışında kalanları kategorize etme ve dışlama eğilimi yüksektir (Barutçugil, 2011: 85). Bireyci kültürler ise, insanları üyesi oldukları gruplara göre değil, kişisel özelliklerine göre sınıflandırmaktadır (Kartarı, 2006: 85). Bu kültürlerde, ortaklaşa davranışçı kültürlerin aksine "biz" algısı yerine "ben" algısı gelişmektedir.

Bireyci ve ortaklaşa davranışçı kültürlerin iletişim davranışlarında da farklılıklar görülmektedir. Bireyci kültüre üye insanlar, doğrudan iletişimi tercih ederek, isteklerini ve gereksinimlerini sözlü olarak açıkça dile getirirken, ortaklaşa davranışçı kültüre üye insanlar düşüncelerini ve isteklerini dolaylı olarak ifade etme yolunu seçerler (Jandt, 2004: 186). Ortaklaşa davranışçı kültürlerle çoğunlukla sözlü iletişim sözsüz ögelerle desteklenir ya da sözel semboller yerini duyguların algılanmasına bırakır ve hiç konuşulmaz (Kartarı, 2006: 88).

Hofstede'nin (1980) araştırmasında toplulukçu ülkeler olarak Japonya, Türkiye ve Yunanistan; bireyci toplumlar olarak ABD, Avusturya, İngiltere öne çıkan ülkeler olmuştur (Gürbüz ve Bingöl, 2007: 73). Her ne kadar toplumlar bireyci ve ortaklaşa davranışçı olarak ikiye ayrılsa da her toplumda iki kültürden de insanlar bulunmaktadır (Barutçugil, 2011: 85).

2.1.5.2.3. Erillik - Dişillik (Masculinity - Femininity)

Kültürel boyutlar kuramında belirtilen üçüncü boyut, erillik ve dişillik boyutudur. Daha önce de belirtildiği gibi kültür, doğuştan varolmaz, sonradan öğrenilir. Farklı kültürlerde kadına ve erkeğe atfedilen roller ve davranış biçimleri, bu kültürlerin toplumsal cinsiyet rollerini nasıl değerlendirdiğine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki bu rol dağılımı, Geert Hofstede'nin erillik-dişillik boyutunda kendisini göstermektedir.

Hofstede, kültürleri eril ve dişil kültürler olarak sınıflandırmaktadır. Bir toplumdaki yaygın değerler, o toplumun kültürünün eril ya da dişil, başka bir deyişle erkeksi ya da kadınsı niteliğini belirlemektedir. Hofstede'ye göre, eril kültürler, "cinsiyete dayalı rollerin belirgin olarak birbirinden ayrıldığı; erkeklerin kararlı, sert ve maddi yönelimli; kadınların alçakgönüllü, duyarlı oldukları ve yaşam kalitesine önem verdikleri kültürleri" ifade etmektedir (1993'den aktaran Kartarı, 2006: 92).

Dişil kültürlerde ise, eril kültürlerde görülen cinsiyete dayalı rollerindeki keskin ayrımın aksine, kadınlar ve erkekler arasındaki sosyal roller örtüşmektedir. Bu kültürlerde sadece kadınlardan değil, erkeklerden de alçakgönüllü, duyarlı, şefkatli ve ilgili olmaları beklenmektedir (Ügeöz, 2003: 49). Başka bir deyişle, genellikle kadınlara atfedilen özellik ve alışkanlıkların toplumun genel eğilimlerine de yansıdığı görülmektedir.

Eril ve dişil kültürlerin çatışma karşısındaki yaklaşımları da farklılık göstermektedir. Hofstede, dişil kültürlerde çalışma ortamında arkadaşlar ile iyi ilişkiler içinde olmanın önemli olduğunu bu nedenle çatışma çözerken yapıcı bir yaklaşım tercih edildiğini, eril

kültürlerde çalışanların ise daha rekabetçi bir yaklaşım sergilediklerini belirtmektedir (1980'den aktaran Birsel, İslamoğlu ve Börü, 2009: 250).

Hofstede'nin çalışmasına göre, İtalya, Japonya, Meksika, İrlanda, Filipinler ve Yunanistan gibi ülkeler eril kültürün özelliklerini taşırken, İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya ve Hollanda gibi ülkeler dişil kültürün özelliklerini taşımaktadır (Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 147-148). Bu çalışma sonuçlarına göre, Türkiye de dişil değerlerin, eril değerlere oranla daha baskın olduğu saptanmış; iş yaşamında ya da özel yaşamda çatışmadan kaçınıldığı, uzlaşmacı tavrın daha hâkim olduğu, zayıfa karşı şefkatli ve ilgili bir tavrın benimsendiği dişil kültürün özelliklerinin bulunduğu belirtilmiştir[3].

2.1.5.2.4. Belirsizlikten Sakınma (Uncertainty Avoidance)

Kültürlerarası farklılıkların anlaşılmasına yardımcı olacak önemli boyutlardan biri de, "Belirsizlikten Sakınma" boyutudur. Belirsizlikten sakınma boyutu, bir toplumda bireylerin belirsiz ve değişken durumlar karşısında kendilerini nasıl duyumsadıkları ve bunlardan kaçınmak için neler yaptıkları ile ilgilidir (Hofstede 1984'den aktaran Gürbüz ve Bingöl, 2007: 72).

Aşırı belirsizlik, insanlarda korkuya neden olur ve insanlar bu belirsizlikten sakınmanın yollarını ararlar (Kartarı, 2006: 96). Hukuk kuralları, yasalar, töreler ve din belirsizlikten sakınmak için başvurulabilecek kurumlar arasında sayılabilir.

Farklı kültürlere üye insanların belirsizlik algısı ve belirsizlikten sakınma yolları farklılık göstermektedir. Hofstede, kültürü sınıflandırarak, belirsizlikten sakınmanın yüksek olduğu kültürler ve belirsizlikten sakınmanın düşük olduğu kültürler olarak ele almaktadır. Belirsizlikten sakınmanın yüksek olduğu kültürlerde bireyler belirsiz durumlar karşısında kendilerini güvensiz ve tehdit edilmiş duyumsarlar, değişimi ve farklılığı hoş karşılamazlar (Barutçugil, 2011: 88). Bu kültürlerde, güvensizlikten ve tehlikeden kaçınmak için yazılı kurallara, yönetmeliklere ve ritüellere daha fazla

[3] http://geert-hofstede.com/turkey.html (Erişim tarihi: 12.07.2013)

gereksinim duyulmaktadır. İletişim sürecinde ise bireylerin duygusal, huzursuz, aktif ve saldırgan tavırlar sergilediği görülmektedir (Kartarı, 2006: 98). Hofstede'nin araştırma sonuçlarına göre, Portekiz, Yunanistan, Peru, Belçika ve Japonya belirsizlikten sakınmanın yüksek olduğu ülkeler arasında yer almaktadır (Samovar, Porter ve McDaniels, 2007: 145).

Belirsizlikten sakınmanın düşük olduğu kültürlerde ise, belirsizlik ve değişkenlik yaşamın doğal bir parçası olarak görülme eğilimindedir ve daha kolay kabul edilmektedir (Samovar, Porter ve McDaniels, 2007: 145). Bu kültürlerde değişim rahatsızlık yaratmaz, farklı düşünceler hoşgörüyle karşılanır ve yaratıcılık özendirilir (Barutçugil, 2011: 89). Belirsizlikten sakınmanın yüksek olduğu ülkelerde kurallara duyulan yüksek gereksinimin aksine, bu kültürlerde kurallar yalnızca çok gerekli olduğunda konulur; bununla birlikte, varolan kurallara titizlikle uyulması beklenmektedir (Kartarı, 2006: 101). İletişim sürecinde ise bireylerin sakin ve kontrollü tavırlar sergilediği görülmektedir. Hofstede'nin araştırmalarına göre, Danimarka, Norveç, ABD, Finlandiya, İsveç, İrlanda ve Hollanda belirsizlikten sakınmanın düşük olduğu ülkeler arasında yer almaktadır (Samovar, Porter ve McDaniels, 2007: 145).

Türkiye ise, belirsizlikten sakınma derecesi yüksek olan ülkeler arasında yer almaktadır. Hofstede, Türk toplumunun kanunlara ve kurallara büyük gereksinim duyduğunu, belirsizliği en aza indirmek için insanların çok sayıda ritüelden yararlandığını dile getirmektedir[4].

2.1.5.2.5. Uzun Dönem – Kısa Dönem Uyum (Long Term – Short Term Orientation)

"Uzun Dönem – Kısa Dönem Uyum" boyutu, ilk olarak Çin'de yaşayan Kanadalı Harris Bond tarafından ortaya atılmış ve araştırmayla Kuzeydoğu Asya bölgesindeki Konfüçyan Çinlilerin değer sistemleri incelenmiştir. Araştırma daha sonra 5 kıtada ve 23 ülkede 100 öğrenciyle yapılan anketlerle genişletilmiştir (Park ve Lemaire, 2011: 4-

[4] http://geert-hofstede.com/turkey.html (Erişi tarihi: 12.07.2013)

5). Geert Hofstede, Haris Bond'un Konfüçyüsçü Çalışma Dinamiği (Confucian Work Dinamics) olarak adlandırdığı bu boyutu, uzun dönem – kısa dönem uyum boyutu olarak nitelendirmekte ve beşinci boyut olarak ele almaktadır (Hofstede, 2011: 13). Uzun dönem – kısa dönem uyum boyutunun değerleri Konfüçyüs'ün öğretilerinde yer alsa da, boyut, konfüçyüsçü mirası olmayan ülkelerde de uygulanabilmektedir (Hofstede, Jonker ve Verwaart, 2008: 2).

Geert Hofstede'ye göre, uzun dönem uyum eğilimli kültürler, özellikle sabır ve tutumluluk gibi geleceğe yönelik ödülleri olan erdemleri beslemektedir. Diğer taraftan, kısa dönem uyum eğilimli kültürler ise geçmiş ve şimdiki zamanla ilgili olan, geleneklere saygı ve sosyal yükümlülükleri yerine getirme gibi erdemlere önem vermektedir (Hofstede, Jonker ve Verwaart, 2008: 2). Bu kültürlerde "iyi ve "kötü" hakkında evrensel kurallar olmasına karşın, uzun dönem uyum eğilimli kültürlerde neyin "iyi" ya da "kötü" olduğu koşullara göre değişmektedir (Hofstede, 2011: 15). S. Carol Park ve Jean Lemaine, uzun dönem uyum eğilimli kültürlerde görülen bir başka özelliğe değinmektedir. Park ve Lemaine, bu kültürlerde aile değerlerinin önemine dikkat çekerek, aileyi onurlandırmanın ve onlara maddi destek sağlamanın görülen özellikler arasında bulunduğunu belirtmektedir (Park ve Lemaine, 2011: 5).

Çin, Japonya, Güney Kore, Hong Kong ve Tayvan gibi Asya ülkeleri uzun dönem uyum eğilimli ülkeler arasında gösterilmektedir (Samovar, Porter ve McDaniels, 2007: 150). Avrupa'da ise, Hollanda ve Finlandiya uzun dönem uyum eğilimli kültürler arasında yer alırken, İsveç ve Almanya kısa dönem uyum eğilimlidir (Hofstede, Jonker ve Verwaart, 2008: 2). Ayrıca ABD, İngiltere, Kanada ve Filipinler kısa dönem uyum eğilimli ülkeler arasında yer almaktadır (Samovar, Porter ve McDaniels, 2007: 150).

2.1.5.2.6. Haz ve Kısıtlama (Indulgence versus Restraint)

Michael Minkov'un 93 ülkeyi kapsayan araştırması sonucu ortaya attığı "Haz ve Kısıtlama" boyutu, Geert Hofstede'nin kültürel boyutlarına 2010 yılında eklenen altıncı ve yeni bir boyuttur. Hofstede, haz ve kısıtlama boyutunun "mutluluk araştırması" (happines research) olarak da bilindiğini belirtmektedir (Hofstede, 2011: 16).

Hofstede'ye göre bir toplum, insanların yaşamdan zevk alma ve eğlenceyle ilgili temel ve doğal gereksinimlerine büyük ölçüde özgürlük sağlıyor ve izin veriyorsa, bu toplumda 'haz'a olanak sağlandığı söylenebilmektedir. Diğer taraftan, bir toplumda haz, kontrol altında tutuluyor ve katı, sosyal kurallar aracılığıyla düzenleniyorsa, bu toplumda kısıtlama boyutunun üstün olduğu ifade edilebilmektedir (Hofstede, 2011: 16).

Haza önem veren kültürlerde insanlar serbest zamanı kişisel zevklerine ayırır ve özgürlükleri önceliklidir. Bu kültürlerde tüketim ve harcamalar, kısıtlama boyutunun hâkim olduğu kültürlere göre daha fazladır. Kısıtlamanın hâkim olduğu kültürün üyeleri kendilerini daha az özgür duyumsar, tutumluluk önemlidir, toplumsal düzen ve disiplin kişisel özgürlüklerden daha önemlidir (Samovar, Porter, McDaniel ve Roy, 2013: 193).

Tablo 1. *Haz ve Kısıtlama Boyutlarının Belirli Özellikleri*

HAZ BOYUTU	**KISITLAMA BOYUTU**
• Tutumluluk önemsenmez • İyimserlik yaygındır • Cinsiyet rollerinin sınırları gevşektir • Herkese gülümsemek normal karşılanır • İfade özgürlüğü öncelikli değerler arasındadır	• Tutumluluk önemlidir • Kötümserlik yaygındır • Tanımlanmış cinsiyet rolleri vardır • Yabancıya gülümsemeye kuşkuyla yaklaşılır • İfade özgürlüğü geri planda kalan değerler arasındadır

Kaynak: Samovar, Porter, McDaniels ve Roy, 2013: 193.

Haz ve kısıtlama boyutu kapsamında 93 ülkede yapılan araştırmalara göre; Mısır, İran, Hong Kong, Romanya ve Rusya gibi ülkeler kısıtlama boyutunun hâkim olduğu ülkeler arasına girerken; Venezuela, Meksika, Kanada, Hollanda ve ABD haz boyutunun hâkim olduğu ülkeler arasında yer almaktadır (Samovar, Porter, McDaniel ve Roy, 2013: 193).

Tablo 2. *93 ülkenin 30'unu kapsayan Haz ve Kısıtlama Boyutları*

DERECE	ÜLKE	DERECE	ÜLKE	DERECE	ÜLKE
1	Venezuela	36	Yunanistan	67/69	Çek Cumhuriyeti
2	Meksika	37/38	Tayvan	67/69	Polonya
3	Porto Riko	37/38	Türkiye	75	Çin
8	İsveç	44	Tayland	77/80	Rusya
9	Yeni Zelanda	49/51	Filipinler	77/80	Karadağ
11	Avustralya	49/51	Japonya	77/80	Romanya
15/17	Kanada	49/51	Almanya	77/80	Bangladeş
15/17	Hollanda	54	İran	83/84	Hong Kong
15/17	ABD	66	İtalya	83/84	İran
26	Brezilya	67/69	Güney Kore	92	Mısır

Düşük numaralı ülkeler haz boyutunun hâkim olduğu; yüksek numaralı ülkelerse kısıtlama boyutunun hakim olduğu ülkeleri göstermektedir.

Kaynak: Samovar, Porter, McDaniels ve Roy, 2013: 193

2.1.5.3. Değer yönelimleri kuramı

Değer Yönelimleri Kuramı, "insanlığın ortak sorunlarının çözümüne yönelik ve insan etkinliklerini yöneten temel ilkeleri" saptayarak insanların davranışlarını anlamayı amaçlamaktadır (Kluckhohn ve Strodbeckt'den aktaran Kartarı, 2006: 103).

Kültürel antropologlar Florence Kluckhohn ve Fred Strodbeck, araştırmalarını, üyesi olduğu kültüre bakılmaksızın her bireyin "değer yönelimleri" olarak adlandırılan beş evrensel soruya yanıt aradığı düşüncesi üzerine kurmaktadırlar. Bu beş evrensel soru aşağıdaki gibi sıralanabilir (Samovar, Porter, McDaniel ve Roy, 2013: 194-195):

1. İnsan doğasının özellikleri nelerdir?
2. İnsanoğlunun doğayla ilişkisi nedir?
3. İnsanların zaman yönelimi nasıldır?
4. Etkinliklere verilen değer nedir?
5. İnsanların birbiriyle ilişkisi nasıldır?

Bu sorular Değer Yönelimleri Kuramı'na göre; insanın insan doğasına, doğaya, zamana, etkinliğe ve insan ilişkilerine yönelimi ile ilgili sorulardır.

2.1.5.3.1. İnsan – İnsan Yönelimi

İnsan-insan yönelimi, insanların kalıtımsal karakterlerin varlığına inanmasına dayanmaktadır. İnsan doğasıyla ilgili sorulara verilen yanıtlara göre insanları iyi, kötü ya da iyi ile kötünün karışımı olarak nitelendirmek mümkündür (Kartarı, 2006: 103). Fakat daha sonra, insanları bu şekilde iyi, kötü ya da ikisinin karışımı olarak nitelendirmektense bir taraftan diğerine geçiş yeteneklerine göre sınıflandırmak ve altı kategoride toplamak daha uygun görülmüştür. Bu kategoriler:

1. İnsanlar kötüdür fakat kendilerini değiştirme yeteneğindedirler,
2. İnsanlar kötüdür ve kendilerini değiştiremezler,
3. İnsanlar hem iyiye hem kötüye karşı tarafsızdır,
4. İnsanlar iyi ile kötünün karışımıdır,
5. İnsanlar iyidir fakat kendilerini değiştirebilirler,
6. İnsanlar iyidir ve kendilerini değiştiremezler (Roth 1995'den aktaran Kartarı, 2006: 104).

Bazı kültürler, insanların özünde kötü olduğu düşüncesine sahiptir. Amerikan toplumunda Püriten soylarından dolayı eski zamanlarda bu durum geçerliyken, son yüzyıl içinde kendilerini iyi ve kötünün karışımı olarak görmeye başlamışlardır. Birçoğu ise gelişebileceğine inanmaktadır. Bu görüşe göre, sıkı çalışmayla, kontrol sahibi olmayla, eğitim ve öz-disiplinle herkes iyiliğe ulaşabilir (Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 152).

Taoist dünya görüşünde ise evreninin zıtlıklar felsefesi olarak da bilinen Yin ve Yang felsefesiyle anlaşılabileceğine inanılır. Çince'de Yin; karanlık, kötü, soğuk, siyah gibi birçok kavramı, Yang ise; aydınlık, ferahlık, iyi, sıcak, beyaz gibi kavramları sembolize

etmektedir. Yin-Yang arasındaki denge çelişki ve gerilimle, farklılık ve çeşitlilikle baş edilmesi ve bundan uyum yaratılması biçimindedir (Türker, 2007: 295). Bu görüşe göre iyi ve kötü insanın doğasındadır ve insanlar kötüyü yok edemez çünkü evrenin doğal ve gerekli bir parçasıdır. İyi, kötünün yanında ayırt edilebilir, kötü de sadece iyinin yanında ayırt edilebilir. Farklı nedenlerden dolayı birçok Avrupa ülkesi, insan doğasına iyi ve kötünün ikili yaklaşımını benimsemektedir (Samovar, Porter ve McDaniels, 2006: 153).

2.1.5.3.2. İnsan – Doğa Yönelimi

Kluckhohn ve Strodtbeck'e göre, insanın doğayla ilişkisi üç başlık altında incelenebilmektedir. Bunlar, doğanın üstünlüğünü kabul etmek, doğayla uyum içinde yaşamak ve doğaya hâkim olmak biçiminde ifade edilmektedir (Kartarı, 2006: 104).

Doğanın üstünlüğünü kabul eden kültürlere göre doğanın gücü onların kontrolünün dışındadır; bu güç her ne olur olsun (kader, büyü, vb...) insanlar üstesinden gelemez, öğrenmek ve kabul etmek zorundadırlar. Hindistan ve Güney Amerika'yı doğanın üstünlüğünü kabul eden kültürler arasında saymak mümkündür (Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 153). Türk toplumunda karşılaşılan doğa felaketlerini "kaderin cilvesi" ya da "alınyazısı" olarak algılayan altkültürlerde doğanın üstünlüğünü kabul etme yönelimi baskın gelmektedir (Kartarı, 2006: 104 – 105).

Doğayla uyum içinde yaşama yönelimi gösteren kültürlerde insan yaşamıyla doğa ve doğaüstü güçler arasında sınır çizilmemektedir (Kartarı, 2006: 105). Japonya ve Tayland'da doğa hayatın bir parçası olarak görülür ve boyun eğilmesi gereken düşmanca bir güç değildir, insanlar doğayla uyum içinde yaşayabilir (Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 154).

Doğaya hâkim olma yöneliminin temelinde ise doğa güçlerini dizginleyerek insanların yararına kullanılabilir hale getirmek yatmaktadır (Kartarı, 2006: 105). Teknoloji ve

bilimdeki gelişmeler, insanların doğa üzerindeki hâkimiyetini arttırmaktadır. Nehirlere barajlar yapılmasını, ulaşım için geçitler inşa edilmesini, depreme dayanıklı yapılar için çalışılmasını, hastalıklara karşı ilaçlar üretilmesini doğaya hâkim olma yönelimine örnek göstermek mümkündür.

2.1.5.3.3. Zaman Yönelimi

Zaman yönelimi, insan yaşamının zamansal odağının nerede olduğunu belirlemektedir (Kartarı, 2006: 105). Kuluckhoh ve Strodbeck'e göre, bir insanın zaman yönelimi, onun üyesi olduğu kültürün ürünüdür[5]. Farklı kültürlerde zaman yönelimleri geçmişe yönelimli, bugüne yönelimli ya da geleceğe yönelimli olabilmektedir.

Geçmişe yönelimli kültürler, geleneklere büyük önem verilir ve karar alma sürecinde geçmişte yaşananlar önemli birer yol göstericidir (Samovar, Porter, MacDaniels, 2007: 154). Leonard W. Doob (1971), geleneksel toplumlarda geçmişe dönük zaman yönelimi görülürken, Batılı toplumlarda geleceğe dönük zaman yönelimi olduğunu belirtmektedir[6].

Şimdiki zamana yönelimli kültürler ise, geçmişte neler olup bittiğiyle çok ilgilenmezler ve gelecek onlar için belirsiz bir kavramdır (Kartarı, 2006: 105). Şimdiki zaman bu kültürler için büyük önem taşır, gerçek varlık şimdidir ve buradadır.

Geleceğe yönelimli kültürlerde, yaşam kalitesini iyileştiren olumlu değişiklikler büyük önem taşırken, geçmiş "eski moda" ve "gerilik" olarak görülmektedir (Kartarı, 2006:

[5] F. Kluckhohn ve F. L. Strodtbeck (1961). *Variations in Value Orientations, Evanston*. IL: Row and Peterson'dan aktaran G. Ko ve J. Gentry (1991). The Development of Time Orientation Measures For Use in Cross Cultural Research. http://www.acrwebsite.org/search/view-conference-proceedings.aspx?Id=7152. (Erişim tarihi: 07.07.2013)

[6] L. W. Doob (1971) *Patterning of Time*. New Haven: Yale University Press'den aktaran G. Ko ve J. Gentry (1991). The Development of Time Orientation Measures For Use in Cross Cultural Research. http://www.acrwebsite.org/search/view-conference-proceedings.aspx?Id=7152. (Erişim tarihi: 07.07.2013)

106). Genellikle, Çin, Japonya, Kore gibi Uzak Doğu ülkelerinde geçmişe dönük zaman yönelimi varken, Latin Amerikalılar bugüne, Amerikalılar ve Kuzey Avrupalılar ise daha çok geleceğe dönük zaman yönelimi eğilimindedirler[7]. Türk kültürünü ise geçmiş ve şimdiki zaman yönelimli olarak değerlendirmek mümkündür (Kartarı, 2006: 106).

2.1.5.3.4. Etkinlik Yönelimi

Etkinlik yönelimi, insanların etkinlikleri sırasında kendilerini nasıl ifade ettikleriyle ilgilidir. Kluckhohn ve Strodbeck'e göre etkinlikler üç genel biçimde ifade edilmektedir: "Yapmak", "olmak" ve "gelişirken olmak" (Aktaran, Samovar, Porter, Mc Daniels, 2007: 156). Bir kültürdeki etkinlik yönelimi, diğer birçok inancı ve değeri de etkilemektedir. Bireylerin iş, verimlilik, değişim, zaman ve gelişim algısı, hatta yaşam tempoları üyesi oldukları kültürün etkinlik yöneliminden etkilenmektedir (Samovar, Porter, McDaniel, 2007: 157).

"Yapmak" yönelimine göre insanların etkinlikleri kavranabilir nitelikte, sonuçları açık ve diğer insanlar tarafından ölçülebilir olmalıdır (Kartarı, 2006: 106). Bu yönelimdeki kültürlerde; başarı, görünür ve açık olan yetenek ve başarının ölçümü de önem taşımaktadır[8]. Batı kültürlerinde baskın olan yönelimdir. Ayrıca, yapmak yöneliminin baskın olduğu Amerika'da hızlı düşünme ve hızlı konuşma olumlu karşılanmakta, hatta düşünerek verilen yanıtlar karşısında sabırsızlık davranışı görülmektedir (Samovar, Porter McDaniel, 2007: 157). "Yapmak" yöneliminde olan kültürlerdeki düşünce tarzına göre, oturan ve düşünen bir kişi hiçbir iş yapmamaktadır çünkü düşünme açık bir şekilde ölçülemez ve ölçülemeyen bir şeyin "yapılması", "üretilmesi" mümkün değildir (Kluckhohn ve Strodtbeck 1961'den aktaran Kartarı, 2006: 106).

[7] G. Ko ve J. Gentry (1991). The Development of Time Orientation Measures For Use in Cross Cultural Research. http://www.acrwebsite.org/search/view-conference-proceedings.aspx?Id=7152. (Erişim tarihi: 07.07.2013)

[8] http://academic2.american.edu/~zaharna/kluckhohn.htm (Erişim tarihi: 07.07.2013)

Kluckhohn ve Strodtbeck'e göre, "olmak" yönelimli kültürlerde bireylerin gösterdikleri etkinlikler "insan kişiliğinin istemsiz ifadeleri" olarak algılanmaktadır (1961'den aktaran Kartarı, 2006: 106). İnsanların, fikirlerin ve olayların istem dışı, kendiliğinden aktığını kabul etmektedirler (Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 156). Latin kültürlerinin çoğunda ve Arap kültüründe "olmak" yöneliminin hâkim olduğu söylenebilir (Samover, Porter ve McDaniel, 2007: 156).

"Olmak ve gelişim" yönelimi" kişinin ne yaptığı ya da neyi başardığına değil, kim olduğuna ve kendini nasıl geliştirebildiğine dayanan bir yönelimdir (Kartarı, 2006: 106 – 107). Maddesel hayattan çok ruhani hayata önem veren toplumlarda görülmektedir. Örneğin, Budizm ve Hinduizm'de insanlar zamanlarının büyük çoğunluğunu saflığa ulaşmak ve kendilerini geliştirmek için meditasyon ve derin düşünceyle geçirmektedir (Samovar, Porter ve McDaniels, 2007: 156). Türk tasavvuf felsefesinde de olmak ve gelişim yönelimi gözlenmektedir (Kartarı, 2006: 107).

2.1.5.3.5. İlişkisel Yönelim

Kluckhohn ve Strodbeck'e göre insanlar başkalarıyla kuracakları ilişkileri belirli temeller üzerine oturtmak zorundadır ve bu temeller bireycilik, grup sürekliliği ve yararcılık olarak belirlenmiştir (Kartarı, 2006: 107).

Bireycilik yönelimi, sanayi toplumlarının kültürlerinde baskın olan, bireyin özerkliğini vurgulayan ve onun toplum içinde herhangi bir gruba bağımlı olmadan yaşaması anlayışına dayanmaktadır (Kartarı, 2006: 107). Bu kültürlerde, tüm bireylerin eşit haklara ve kendi kaderleri üzerinde tam kontrole sahip olmaları gerekliliği vurgulanmaktadır (Samovar, Porter ve McDaniel, 2007: 158). "Çekirdek aile" kavramı, bireycilik yönelimli kültürlerde benimsenen aile anlayışına örnektir[9].

[9] http://academic2.american.edu/~zaharna/kluckhohn.html (Erişim tarihi: 07.07.2013)

Grup devamlılığı yöneliminde ise grubun çıkar ve arzularının, bireylerin çıkar ve arzularına tercih edilmesi öngörülmektedir. Yararcılık yönelimi de grup içi davranışlarla ilgilidir ama burada amaç grubun devamlılığı değil, büyümesi ve gelişmesidir. Bireyler, gruba kendi yararları için katılır fakat grubun çıkar ve istekleri grubu oluşturan bireylerden önce gelir (Kartarı, 2006: 107). Japon kültürü yararcılık yönelimli kültürlere örnek gösterilebilir.

2.1.6. Çalışmanın kuramsal yaklaşımı

Kültürlerarası iletişim, farklı kültürlerin üyeleri arasında gerçekleşen etkileşimi, anlam atfetmeyi ve ötekini algılama eğilimlerini inceleyerek, bu algılama eğilimlerinin ve kültürel farklılıkların iletişime nasıl yansıdığını anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Bu çalışmada, etnik grupların hâkim kültürle iletişimi de kültürlerarası iletişim olarak kavramsallaştırılmıştır.

Çalışmada, kültürlerarası iletişim kuramlarından, Edward Hall'ün enformasyon sistemleri, Geert Hoftede'nin kültürel boyutlar ve Florence Kluckhohn ve Fred Strodbeck'in değer yönelimleri kuramlarına yer verilmiştir. Bu kuramlar, en genel ifadeyle, kültürlerarası etkileşim gerçekleştiğinde, eşdeyişle iletişim sürecine kültürel olarak farklı insanlar dahil olduğunda, "ne olduğu" sorusuyla ilgilenmektedirler. Değinilen kuramlar, etnik grupların ya da altkültür gruplarının, hâkim kültürle iletişimini doğrudan ele almamakla birlikte kültürlerarası iletişime temel oluşturmaları ve farklı kültürler arasındaki iletişimi incelemeleri bakımından önem taşımaktadır.

Kültürlerarası iletişim kuramlarının uygulanmasındaki temel zorluğun, bir kültürde geçerli olan iletişim kuramlarının farklı bir kültürde aynı şekilde uygulanamaması olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Batı kültürlerinde gerçekleştirilen bir araştırma için geçerli bir çerçevede geliştirilen kimi kuramlar, Çin kültüründe yapılan bir araştırmanın sonuçlarını açıklamakta yetersiz kalabilmektedir (Kartarı, 2006: 44).

Çalışmada yer verilen kültürlerarası iletişim kuramlarının, Çerkes etnik grubunun hâkim kültürle iletişiminin incelenmesinde, yetersiz kaldığı noktalar olmakla birlikte, Hofstede'nin kültürel boyutlar kuramında değindiği bireycilik-ortaklaşa davranışçılık ve belirsizlikten sakınma boyutlarından sınırlı ölçüde yararlanılmıştır. Hofstede'nin ilk kez 40'dan fazla ülkede gerçekleştirdiği anket uygulamasından elde ettiği sonuçlara dayanan kültürel boyutlar kuramı, çeşitli yönleriyle eleştirilmektedir. Joginder P. Singh, kültürel boyutlarda tanımlanan boyutların, Hindistanlı yönetici ve çalışanların davranışlarını açıklamakta yetersiz kaldığını belirtmektedir (1990'dan aktaran Kartarı, 2006: 101). Hofstede, yazdığı bir makalede, Singh'ın düşüncelerine yanıt vererek, kültürel boyutlar kuramının, bütün toplumlar için geçerli olan temel sorunları açıkladığını ama bunların dışında da sorunlar olabileceğini ifade ederek, belki de araştırmasında bu sorunları ortaya çıkarabilecek sorular sormadığı için şimdiye kadar onların bulunamadığını dile getirmiştir (1980'den aktaran Kartarı, 2006: 102). Bu çalışmada, kültürel boyutlar kuramının, Çerkes kültürünün hâkim kültürle benzerliklerini ortaya koymakta yararlı olduğunu ancak farklılıkların açıklanmasında yetersiz kaldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, daha farklı kültürler üzerine yapılan bir çalışmada, kültürel boyutlar kuramı, farklılıkların ve benzerliklerin açıklanmasında oldukça yararlı olabilir.

Kültürlerarası iletişim kuramlarından, Edward T. Hall'ün enformasyon sistemleri kuramı, insan etkinliklerinin bütün insanlarda ortak olduğunu ileri sürerek, bu etkinlikleri on temel mesaj sistemine ayırmıştır. Hall'ün kuramı, kültürlerin anlaşılması ve kültürel farklılaşmanın hangi anlamda gerçekleştiğini görmek açısından önemli bir kuramdır (Kartarı, 2014: 57). Hofstede'nin kültürel boyutlar kuramında olduğu gibi, Hall'ün enformasyon sistemleri kuramının da kültürlerarası iletişim sürecinin incelenmesinde yetersiz kaldığı noktalar olduğu dile getirilmiştir. Asker Kartarı, enformasyon sistemleri kuramının kültürlerin ve kültürel farklılaşmanın anlaşılması bakımından önemli olduğuna değinmekle birlikte, kültürel boyutlar kuramında, insanlar arasındaki güç ve iktidar farklılıklarının, kişisel özelliklerin, kültürdeki değişmelerin, toplum içi iş bölümünün ve toplumun geçirdiği tarihsel süreçlerin, bu kuramda ele

alınmadığını ifade etmektedir (Kartarı, 2014: 57). Bununla birlikte, Hall'ün kültürleri açıklarken kullandığı anlam ve bağlam modeli, farklı kültüre üye insanlar arasında anlamlandırma ve algılama biçimlerine dikkat çekmesi bakımından önem taşımaktadır. Kültürlerin, anlam dünyalarındaki farklılıkları da ifade ettiği bir yaklaşımın benimsendiği bu çalışmada, Hall'ün anlam ve bağlam modeli, farklı anlamlandırma biçimlerinin ve ötekini algılama eğilimlerinin, kültürlerarası iletişime yansımalarını açıklarken, temel oluşturan yaklaşımlardan biri olmuştur.

Kültürlerarası iletişim kuramlarının, çalışmanın probleminin açıklanmasında yetersiz kalması, yorumlayıcı (hermeneutik) yaklaşımdan da yararlanmayı gerektirmiştir. Tarihsel kökenlerine bakıldığında, hermeneutik kavramının, tanrılarla insanlar arasında ulaklık yapan *hermes*'ten esinlenilen, açıklama, açığa kavuşturma ve anlaşılır duruma getirme anlamlarına gelen *hermeneutikos* kavramından geldiği görülmektedir (Saygın, 2009: 104). Kavramın ilk kullanımları, 16. yüzyılda, kutsal metinlerin yorumlanması ve açıklanması gerektiğine ilişkin sorunlarla gündeme gelmiş ve doğru anlama ulaşma yöntemi olarak kabul edilmiştir (Baumann 1978'den aktaran Saygın, 2009: 104). İrfan Erdoğan, günümüzde hermeneutik, eşdeyişle yorumlayıcı anlayışın, sadece yazılı metinleri değil, yorumlama sürecine giren her şeyi kapsadığını, buna, sözlü ve sözsüz iletişim, anlam, dil felsefesi ve göstergebilimin de dahil olduğunu belirtmekte ve artık hermeneutik yaklaşımda, sosyal yapıların, kültürün ve insanın metin olarak ele alındığını ifade etmektedir[10].

Yorumlayıcı araştırmalar, derinlemesine görüşme, odak grup, katılımcı gözlem gibi veri toplama tekniklerini kullanmaktadır. Yorumlayıcı yaklaşımdan yararlanılan bu çalışmanın yöntem bilimi olarak, yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme kullanılmıştır.

[10] http://irfanerdogan.com/makaleler4/yorumbilim.pdf (Erişim tarihi: 10.07.2014)

2.2. Etnisite ve Çerkesler

Türkiye; Sünni Türkler, Alevi Türkler, Sünni Kürtler, Alevi Kürtler, Çerkesler, Lazlar, Ermeniler, Araplar, Rumlar, Gürcüler, Süryaniler gibi elli farklı etnik grubu barındıran bir ülkedir (Kaya, 2011: 17). Türkiye'deki etnik gruplardan biri olan Çerkesleri, kültürlerarası iletişim bağlamında ele alan tez çalışmasının bu bölümünde, ilk olarak, etnisite kavramına, ardından etnik kimlik kavramı ve etnisite yaklaşımlarına değinilmektedir. Çerkesler başlığı altında ise Çerkes kavramının kökenine ve kapsamına, Türkiye'deki Çerkes diasporasına ve Çerkeslerin kültürel özelliklerine yer verilmektedir.

2.2.1. Etnisite

Etnik ve etnisite kavramlarının kökenleri eski Yunanca'da kullanılan *"etnos"* sözcüğüne dayanmaktadır. John Hutchinson ve Anthony Smith, ethnos teriminin Antik Yunan dilindeki farklı kullanımlarına değinmektedir. Homeros'ta *ethnos hetarion,* bir grup arkadaş, *ethnos Lukion*, Likyalı bir kavim anlamına gelmektedir. Aeschylus, Persliler'i bir *ethnos* olarak görmekte; Heredot, Medyan halkından bahsederken *Medikon ethnos*, Platon ise bir mübaşir kastı hakkında konuşurken *ethnos kerukion* demektedir (1996'dan aktaran Sağır ve Akıllı, 2004:1-2). Hutchinson ve Smith'e göre *ethos* sözcüğünün bu kullanımlarındaki ortak nokta, bir takım kültürel veya biyolojik özellikleri paylaşan ve birlikte uyum içerisinde yaşayan insan veya hayvanları tanımlamalarıdır ama bu kullanımlarda *ethos* sözcüğü Yunanlı olmayan yabancılar için tercih edilmiş ve Yunanlılar kendilerini tanımlamak için *genos Hellenon* terimini kullanmışlardır (1996'dan aktaran Sağır ve Akıllı, 2004 :1-2).

Antik Yunan'da apolitik bir topluluğu ifade eden etnisite kavramının tarihsel süreç içerisinde farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Kavram, Ortaçağ'da değişikliğe uğrayarak, kilise geleneği içinde Hristiyan olmayan ulusları nitelendirmek için kullanılmıştır (Amselle, 1998'den aktaran Say, 2013: 158). Ortaçağ sonlarına doğru ise bu nitelendirme kaybolmaya başlayarak, bir topluluğu işaret eden anlamına yeniden

rastlanmıştır (Say, 2013: 158). 19. yüzyıl ortalarından sonra etnisite kavramı ırk özelliklerini belirtmek için de kullanılmıştır (Somersan, 2004: 22).

20. yüzyıl başlarında Max Weber, etnisiteyi sınıf, prestij ve parti kavramları ile karşılaştırmalı olarak ele almış, onlardan farklı, biyolojik kökenleri olmakla birlikte, ırktan da ayrıldığına, ortak örf ve adet gibi olgulara dayandırıldığına değinerek, öznel bir inanç olduğunu vurgulamıştır. Weber, etnik grupları "fiziki görünüş ve/veya adet ya da sömürgeleştirilme ve göç nedeniyle ortak kökenleri olduğuna öznel olarak inanan insan toplulukları" olarak tanımlamaktadır (1968'den aktaran Somersan, 2004: 22). Max Weber'in etnisite tanımındaki en önemli unsur, "öznel inanç" vurgusuyla, etnisiteden "paylaşılan kültür" yerine "paylaşıldığı varsayılan kültür" olarak söz etmesidir (Somersan, 2004: 25).

Giddens, günümüzde etnisite kavramının geçmişteki gibi ırka ve kabileye işaret eden anlamıyla kullanılmadığına değinerek, etnisitenin kimliğe atıfta bulunabilecek grubu ifade ettiğini belirtmektedir (2005'den aktaran Say, 2013: 157). Steve Fenton ise etnisite kavramının daha çok, sosyal bir süreç olarak, insanların, kolektif ya da bireysel açıdan sosyal yaşamlarında etraflarına çektikleri hareketli sınırlar ve kimlikler olarak algılanması gerektiğini vurgulamaktadır (Fenton, 2001: 14). Fenton'a göre, etnik grupları çok kesin kalıplar içinde düşünmemeliyiz çünkü onlar ayrı, sürekli veya sabit değillerdir (Fenton, 2001: 88).

Anthony Smith, etnisiteyi diğer insan topluluklarından ayıran temel özellikleri ifade ederken altı unsurdan söz etmektedir (2007'den aktaran Sarı, 2010: 64-65):

1. Kolektif bir ismin varlığı: Grubun kendine verdiği isim, grubun tanımlayıcı işareti ve simgesidir.
2. Ortak soy (ata) miti: Belli bir zaman ve mekânda ortak bir köken düşüncesini kapsayan mittir ve etnik gruba kurgusal bir akrabalık duygusu verir.

3. Ortak tarih ya da bellek: Bireylerin paylaştığı tarihsel bellek birbirini izleyen kuşakları, ortak birikime eklenen deneyimlerle birleştirir. Çoğu kez masallar ve efsaneler kulaktan kulağa bir kuşaktan diğerine geçer (Somersan, 2004: 30).
4. Özel ortak kültür: Diğer kültürlerle ortak olan ama aynı zamanda ayırt edici kültürel özellikleri kapsar. Din, dil, görenekler, kurumlar, yasalar, giyim, beslenme, sanat vb. bu listeye girebilir.
5. Belli bir bölge, toprak parçası ile özdeşleşme ya da bağlanma: Toprak parçasına fiziksel bir bağlılık zorunlu değildir ama grubun belli bir toprak parçasına kendini ait hissetmesi gerekir.
6. Dayanışma duygusu: Bireylerin gruba karşı güçlü bir aidiyet ve etkin bir dayanışma duygusu olmalıdır.

Smith, tüm bu özelliklerden yola çıkarak etnik grubu "ortak soy miti, tarih ve kültürleri ile birlikte bir toprak parçası ile özdeşleşen ve dayanışma duygusuna sahip insanlar nüfusu" olarak tanımlamaktadır. Etnisite ve etnik grup tanımlamalarında kültürel bir topluluğa ait olma hissinin ve kolektif kimlik algısına yapılan vurgunun öne çıktığını söylemek mümkündür. Fenton da etnik grup kavramı konusunda yorumcuların, kavramın bireyin kendisini, kendisi gibi olan diğerlerinden biri olarak görmesini sağlayan sosyal kolektif kimlik oluşumuna karşılık geldiğinde hemfikir olduklarını ifade etmektedir (Fenton, 2001: 9). Etnisite tanımlamalarında kimliğe yapılan vurgu nedeniyle etnik kimlik kavramına değinmek yararlı olacaktır.

2.2.1.1. Etnik kimlik

Kimlik, en genel biçimde, bireyin ya da topluluğun "ben kimim?" ya da "biz kimiz" sorularına verdiği yanıtların bütünü olarak tanımlanabilir. Kimlik, bireysel (kişisel) ve kolektif (toplumsal) olmak üzere iki temek boyutta ele alınsa da kimliğin bu iki boyutu arasında özel bir ilişki vardır (Boz, 2010: 8). Kimlik kavramı, bireyden başlayan ve toplumsal alana uzanan bir süreci kapsamaktadır (Yanık, 2013b: 229). İnsan, belli bir toplumda ve kültürde dünyaya geldiği ve yaşamını sürdürdüğü için bireysel kimliği toplumsal kimliği ile birlikte, etkileşimli olarak oluşmaktadır. Dolayısıyla, "ben

kimim?" sorusuna verilen yanıtın oluşturduğu 'bireysel kimlik', bir şekilde, "biz kimiz?" sorusuna verilen yanıtı da, başka bir ifadeyle aidiyet unsurlarını da içermektedir (Göka, 2008'dan aktaran Yanık, 2013b: 229).

Amin Maalouf, *"Ölümcül Kimlikler"* adlı yapıtında "ben kimim" sorusuna verdiği yanıtla kimlik kavramı hakkındaki görüşlerini dile getirmekte ve kimlik ile aidiyet duygusu arasındaki ilişkiyi şöyle ifade etmektedir:

> 1979'da Lübnan'ı terk edip Fransa'ya yerleştiğimden beri […] kendimi "daha çok Fransız" mı, yoksa "daha çok Lübnanlı" mı hissettiğim ne kadar çok sorulmuştur bana. Cevabım hiç değişmez: "Her ikisi de!" Herhangi bir denge ya da haktanırlık endişesi yüzünden değil, ama cevabım farklı olsaydı yalan söylemiş olurdum. Beni bir başkası değil de ben yapan şey, bu iki ülkenin, iki üç dilin, pek çok kültür geleneğinin sınırında bulunuşumdur. Kendimden bir parçayı kesip atmış olsaydım, daha mı gerçekçi olurdum? […] Yani, yarı Fransız, Yarı Lübnanlı mı? […] Kimlik bölmelere ayrılamaz, o ne yarımlardan oluşur ne üçte birlerden, ne de kuşatılmış diyarlardan (Maalouf, 2002: 9).

Semra Somersan, kimliğin psikolojik ve sosyolojik bir kavram olduğunu belirtmekte, bir yandan kişinin kendini tanımlamasını, diğer yandan bir gruba aidiyetini ve bununla birlikte başka bir gruptan dışlanma olasılığını içinde barındırdığını dile getirmektedir (Somersan, 2004: 35).

Etnisitenin bir yönü de kimliklerle ilgilidir. Çünkü bütün kimlikler bir toplumsal ilişkiler sistemi içinde oluşur, bu bağlamda, etnik kimlik de kolektif kimliğin özgül bir biçimidir (Marley ve Robins 1997'den aktaran Boz, 2010: 8). Etnik kimlikler, bir grubun kendine bakışı (emik durum), dışarıdakilerin gruba bakışı (etik durum) ve bu iki bakış arasında kurulan etkili denge (dolayımlama) ile oluşmaktadır (Anderws, 1992: 12). Etnik grubun kendini tanımlaması ya da bir gruba içerden bakış olarak ifade edilen

emik durum, “kaçınılmaz kendini tanımlama”, “bilinçli kendini tanımlama” ve “sınırlı kendini tanımlama” olarak sınıflandırılmaktadır (Andrews, 1992: 13). Peter Andrews’a göre, grubun engel olamadığı bir yan yana gelmenin sonucu olan yaptırım; örneğin, yabancıların müdahalesi sonucu anavatandan sürülmek, kaçınılmaz kendini tanımlamanın nedenlerinden biridir. Etnik grubun kendini tanımlama biçimlerinden, bilinçli kendini tanımlama ise, bir grubun dışarıdan bir tehlikeye karşı kimliğini vurgulamak istemesiyle ortaya çıkabilmektedir. Bununla birlikte, bir grubun çoğunluğa göre çok az farklar göstermesine karşın, çoğunluktan ayrılan kültürel özelliklerini sürdürmesi, sınırlı kendini tanımlamanın bir sonucu olarak ifade edilmektedir (Andrews, 1992: 14). Emik durumla karşılaştırıldığında daha yüzeysel bir bakış olarak görülen etik durum ise, bir grubun, grup dışındakiler ya da ötekilerce tanımlanmasını ve başkalarının, bir grubun varlığına ilişkin yerleşik ve yaygın görüşlerini içermektedir. Andrews, etnik kimliği oluşturan üçüncü unsurunun, etik ve emik durum arasında kurulan etkili denge eşdeyişle, dolayımlama olduğunu ifade etmektedir (Andrews, 1999: 12).

Etnik kimlik kavramının farklı tanımlamaları bulunmaktadır. Celalettin Yanık, etnik kimliği, azınlık statüsüne indirgenen grupların başvurdukları ya da refere ettikleri bir durum olarak tanımlamaktadır (Yanık, 2013: 229). M. Michael Rosenberg ve Morton Weinfeld ise, etnik kimliği bir kişinin öznel ve nesnel tanımlarının pek çok bileşenlerinden bir tanesi olarak tanımlamakta; diğer bileşenleri toplumsal cinsiyet, cinsel eğilimler, meslek, ikamet yeri, medeni ya da aile durumu ve politik eğilimler olarak ifade etmektedirler (1983’ten aktaran Boz, 2010: 6-7). Ayrıca etnik kimliği, toplumsal bir varlık olan insanın kendini bir etnik gruba veya kültürel topluluğa ait duyumsaması olarak tanımlamak da mümkündür.

Etnisiteye yönelik çeşitli yaklaşımlarda etnik kimliklerin kurgulanması, sürdürülmesi ve dönüştürülmesi farklı biçimlerde ele alınmaktadır. Bu nedenle, tez çalışmasının bu bölümünde etnisite yaklaşımlarına değinmek önem taşımaktadır.

2.2.1.2. Etnisite yaklaşımları

Etnisite ve etnik kimlik konularında, etnik grupların nasıl oluştuğu, etnik kimliğin nasıl kazanıldığı veya nasıl oluştuğu gibi sorular, farklı yorumcular tarafından farklı biçimlerde yorumlanmaktadır.

Etnisite konusunda temel yaklaşımlardan biri, Clifford Geertz ve Edward Shils tarafından ileri sürülen ilkçi (primordialist) yaklaşımdır. Bu yaklaşımın temel tezi, etnik toplulukların oluşturucu unsuru olan ve 'başlangıçta/doğum anında varolan olan bağlar' anlamına gelen 'primordial bağlar'ın, bireyler tarafından doğumla birlikte edinildiği, bu nedenle de etnisitenin verili ve sabit/değişmez, temel bir sosyal kategori olduğudur (Keser, 2007: 42). İlkçi yaklaşıma göre, etnik kimlik kan bağıyla gelir ve seçim konusu değildir ama bu kan bağı biyolojik olmak zorunda değildir, sadece böyle bir bağın olduğuna inanç da olabilir (Sarı, 2010: 66).

Etnisite ve etnik kimlik konusuna yönelik bir diğer yaklaşım ise araçsalcı (instrumentalist) yaklaşımdır. Araçsalcı yaklaşımın savunucularına göre, etnik köken veya ırka dayalı kimlikler akıcı ve rastlantısaldır, durum veya şartlar doğrultusunda değişikliğe uğrayabilirler (Doğruel 2005'den aktaran Sarı, 2010: 68). Araçsalcılar, ilkçi yaklaşımın aksine, etnisiteyi geçmişten gelen, sabit bir kendilik olarak görmezler. Onlara göre etnisite, toplumsal olarak inşa edilmektedir, sınırları esnektir ve değişebilmektedir.

Araçsalcı yaklaşıma göre, etnisitenin değişiminde ve farklılaşmasında en önemli rolü seçkinler oynamaktadır. Buna göre etnisite, seçkinlerin iktidar ve çıkarlarını koruyabilmek için toplumda siyasal mitler yaratmalarının ve bu mitleri manipüle etmelerinin bir sonucudur (Brass 1996'dan aktaran Taştan, 2010: 212). Söz konusu seçkinler, değişik etnik kategoriler arasında ve/veya içersinde, grupların kültürel ögelerini kullanarak, kimi zaman da bu ögeleri değişikliğe uğratarak veya yeni ögeler geliştirerek siyasal iktidar, ekonomik çıkar ve sosyal statü yarışında avantaj sağlamak

istemektedirler (Sağır ve Akıllı, 2004: 13). Bu doğrultuda, araçsalcı yaklaşıma göre etnik toplulukları, üyelerin rasyonel değerlendirmeleri ve eylemleri sonucunda oluşan, inşa edilen, değişime uğrayabilen yapılar olarak ifade etmek mümkündür.

Etnisite araştırmalarında ilkçi ve araçsalcı yaklaşım içine dahil edilmeyen üç alternatif yaklaşımdan söz edilebilir. Bu yaklaşımları Fredrik Barth'ın "etkileşimsel" (transactionalist), Horowitz'in "sosyal psikolojik" ve Armstrong ve Smith'in "etno-simgesel" yaklaşımları olarak sıralayabiliriz (Sarı, 2010: 68).

Öncülüğünü Norveçli sosyal antropolog Fredrik Barth'ın yaptığı etkileşimsel (transactional) yaklaşım, etnisitenin sosyal koşulların ürünü olduğu şeklindeki araçsalcı yaklaşımın teziyle örtüşmektedir fakat etkileşimsel yaklaşım, araçsalcılardan farklı olarak ilgisini etnik toplulukların farklılaşmasını sağlayan kültürel özelliklere değil, etnik topluluklar arası ilişkilere çevirmiştir (Keser, 2007: 47). Fredrik Barth'a göre etnisite, kültürel grupların diğer gruplarla girdikleri etkileşim sürecinde ortaya çıkan bir tasarımdır (Sarı, 2010: 70). Etkileşimsel yaklaşımda, bir etnik grubun diğer etnik gruplardan farklı bir ortak kültür oluşturmasının sebebi grubun farklı koşullar altında farklı yaşam biçimleri geliştirmesidir. Barth, bu görüşü şöyle ifade etmektedir: "Herhangi bir etnik grup […] farklı çevresel etkenlerle karşılaştığında değişik yaşama biçimleri ve davranış kalıpları geliştirecektir. Yine bir başka noktayı da unutmamalıyız ki, farklı coğrafyalar üzerinde yaşayan ve aynı etnik gruba üye olan sosyal aktörlerin oluşturdukları davranış kalıpları önemli faklılıklar gösterebilir" (Barth, 2001: 15).

Barth'ın yaklaşımı etnik kimlik çalışmalarına "sınır" (boundary) kavramını kazandırdığı için önem taşımaktadır. Etkileşimsel yaklaşım, etnik toplulukların varlıklarını nasıl sürdürdüklerine ilişkin soruyu "sınırlar" kavramını ortaya atarak açıklamaya çalışmaktadır. Sınır, tanımı gereği, bir topluluğun nerede başlayıp nerede bittiğine işaret eder. Barth'a göre sınırlar, toplulukların birbirlerinden ayrı durmalarından veya ayrı tutulmayı istedikleri kendiliklerle bir şekilde etkileşime geçmelerinden ötürü

çizilmektedir.[11] Etkileşimsel yaklaşıma göre her grup sosyal sınırlarla çevrilidir. Fiziksel görünürlüğü olmayan sosyal sınırlar grubun sürekliliğinin korunmasını sağlar. Dil, din, giysi veya yemek alışkanlıkları gibi sembolik sınır koruyucular toplulukların devamlılığını güvence altına almaktadır (Doğruel, 2005: 59). Başka bir ifadeyle, etkileşimsel yaklaşıma göre, etnik toplulukların sürekliliği sınırların korunmasına bağlıdır.

Barth'a göre sınırlar mutlak değil, geçirgen ve esnektir: "Hiç kuşku yok ki, sınırlar çizen ve bu sınırlar içinde yaşayan insan unsuru her zaman değişmeye açıktır; insan toplulukları tarafından oluşturulan bu sınırlar ve yapılar durağan değil değişkendirler" (Barth 2001'den akratan Sarı, 2010: 70). Çünkü çevresel unsurların etkisiyle bu sınırları belirleyen kültürel unsurların yanı sıra, grup üyelerinin kimliklerini ve grubun örgütsel yapısını belirleyen kültürel özellikler de değişebilmektedir. Bütün bu değişim sürecine karşın, grup üyeleri ile grup dışında kalanlar arasında kutuplaşmaya varan farklılıklar nedeniyle etnik gruplar sınırlarını güvence altına alarak varlıklarını sürdürebilmektedirler (Barth, 2001: 17-18). Etnik gruplar, ancak, önemli davranışsal farklılıklar gösterdiği ve kalıcı kültürel farklılıklara sahip olduğu sürece kalıcı olabilmektedir ama farklı kültürlerin etkileşimi içinde bu farklılıkların azalması beklenebilir (Doğruel, 2005: 59).

Alternatif yaklaşımlardan bir diğeri Donald Horowitz'in "sosyal psikolojik" yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, grup değerinin farklı takdirleri ve onların kolektif stereotipleri üzerine yoğunlaşmaktadır (Sarı, 2010: 69). Horowitz'e göre doğuştan gelen bağlar etnisiteyi anlamlı kılsa da her ülkede etnisite, az veya çok politikanın merkezindedir, devletin bütünlüğüne yapılacak meydan okumaların ve uluslararası gerginliğin potansiyel sebebidir (Horowirtz 1985'den aktaran Doğruel, 2005: 57-58). Horowitz, etnik grubun kendi kimliğini algılayışında "ortak köken"e ilişkin "öznel" inancı sebebiyle, etnisitenin renk, dil ve din açısından farklılaşan grupları kucaklayabileceğini belirtmektedir (Doğruel, 2005: 58).

[11] http://www.daplatform.com/images/farkliliklarianlamak.pdf (Erişim tarihi: 23.10.2013)

Alternatif yaklaşımlardan üçüncüsü, Armstrong ve Smith'in etno-simgesel yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda temel ilgi, varlığını sürdürme, değişim, etnik kimliğin yeniden canlanması ve etnik geçmişlere yöneliktir. Etno-simgesel yaklaşıma göre, mitler ve simgeler insanlar arasında birlik duygusu yaratarak biraradalığı sağlar ve topluluğun varlığını sürdürmesini güvence altına alır (Sarı, 2010: 69). Bu yaklaşıma göre, etnik varlığın koşulu, kolektif farklılık ve kolektif misyon duygusudur; bu nedenle etnik bellek, simgeler, gelenek-görenekler, mitler ve değerler gibi öznel unsurlara önem verilmelidir (Doğruel, 2005: 59). İlkçi yaklaşımdan farkları bulunmasına karşın etno-simgesel yaklaşımlar, etnisite fenomeninin kitlesel temellerini yeterince tanımlamakta başarısız olmakla, maddi boyutları göz ardı etmekle, bellek ve mitlerin içeriğine fazla önem ve ayrıcalık tanımakla eleştirilmektedir (Hutchinson ve Smith 1996'dan aktaran Sarı, 2010: 70).

2.2.2. Çerkesler

Türkiye'deki etnik gruplardan biri olan Çerkesler, Rus-Çerkes savaşları sonucunda anavatanları Kafkasyayı terk etmek zorunda kalarak dönemin Osmanlı coğrafyasında, yoğunluklu olarak bugünkü Türkiye topraklarına iskân edilmişlerdir. Bu bölümde, ilk olarak tarihsel kökeni ve günümüzde kullanımı açısından sorunlu bir kavram olan Çerkes kavramı ele alınmış, ardından Türkiye'deki Çerkes diyasporası ve Çerkes kültürü konularına yer verilmiştir.

2.2.2.1. Çerkes kavramının kökeni ve kapsamı

Çerkes kavramı, tarihsel kökeni ve günümüzde kullanımı açısından çeşitli sorunları barındıran bir kavramdır. Kavramın kökeni ve kapsamı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Çerkes kavramının, bu tez çalışmasında hangi anlamda ve nasıl bir kapsamda kullanılacağını belirtmek bakımından, kavramın kökeni ve kapsamı üzerinde durmak yararlı görülmüştür.

Avrupa dillerinde *Circassian, Tscherkess*; Rusçada *Cherkess*; Arapçada *Şerakes* ve Türkçede *Çerkes* veya *Çerkez* olarak yazılıp söylenen bu sözcüğün kökeniyle ilgili çok faklı görüş bulunmaktadır (Boz, 2010: 27). Çerkes sözcüğü kimilerine göre, antik Yunanca bir sözcük olan ve Kuzeybatı Karadeniz kıyısında yaşayan halkları tanımlamak için kullanılan *Kerket* (Kercetai) sözcüğünün günümüze kadar değişerek gelmiş halidir. Başka bir görüş işe, Çerkes sözcüğünün kökeninin Tatarca olduğunu savunur. Bu görüşe göre, 13. yüzyıldan başlayarak Kırım'ı yurt edinen Tatarlar, Zihler olarak bilinen ve Kuzey Kafkasya'da toprağa bağlı yerleşik yaşam tarzı süren halkları *"Jarkaz"* olarak tanımlamaya başlamıştır. Toprağı işleyen anlamına gelen *"Jarkaz"* sözcüğünün zamanla Türkçede "Çerkes" veya "Çerkez" haline dönüştüğü öne sürülmektedir (Kaya, 2011: 74-75). Ama, 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Çerkes tarihçi Naguma Şora da Çerkes sözcüğünün kökenlerinin Greklerin Çerkesleri adlandırmak için kullandıkları *Kerket* sözcüğünden kaynaklandığını belirtmektedir (1999'dan aktaran Boz, 2010: 28). Ayrıca, Çerkeslerin Tatarlara 'toprağı işleyen' adını verdirtecek kadar tarım toplumu olmadıkları, coğrafyanın dağlık ve engebeli olması sebebiyle hayvancılıkla daha fazla ilgilendikleri ifade edilmektedir (Papşu 2010'dan aktaran Kaya, 2011: 75).

Çerkes sözcüğünün kökeni kadar, kimlerin Çerkes olarak adlandırıldığı, eşdeyişle sözcüğün kapsamı konusunda da çeşitli tartışmalar vardır. Hayri Ersoy ve Aysun Kamacı'nın *Çerkes Tarihi* adlı yapıtında, araştırmacılar ve Kuzey Kafkasyalılar tarafından yapılan üç farklı Çerkes tanımından söz edilmektedir (1992: 16-17) :

1. Çerkes, Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar olan Kuzey Kafkasya topraklarında yaşayan halkların ortak adıdır.
2. Çerkes, Kuzey-Batı Kafkasya'da yaşayan Adige-Abhaz-Ubıh halklarının ortak adıdır.
3. Çerkes, Kuzey-Batı Kafkasya'da yaşayan Adige halkının adıdır.

Görüldüğü gibi, Çerkes adı, Kuzey-Batı Kafkasyalı etnik gruplardan biri olan Adige'ler ile bütün Kuzey Kafkasyalı halkları kapsayacak şekillerde çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Çerkes yazar İsmail Berkok, "Her Adige Kiskas (Çerkes)'dir. Fakat her Kirkas (Çerkes) Adige değildir" diyerek Çerkes adının sadece Adige halkını kapsamadığını belirtmektedir (Berkok, 1958: 65). Türkiye'de ise Çerkes adı Kuzey Kafkasya'dan göç eden diğer grupların da ortak adı olarak kullanılmaktadır (Kaya, 2011: 75).

Kuzey Kafkasyalı halkları Çerkes üst kimliği altında toplarken, Çerkes adlandırmasının bu halklara dışarıdan verilen bir tanımlama olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Balkanlar'da bütün Müslümanlara Türk, bütün Karadenizlilere Laz denmesi gibi Anadolu halkı da Kafkasya'dan göç eden ve giyim kuşamı, kültürü, gelenekleri birbirine benzeyen bütün halkları Çerkes olarak adlandırmaktadır (Kaya, 2011: 77). Bu tez çalışmasında da, Ersoy ve Kamacı'nın yer verdiği tanımlardan ilki kullanılarak, Çerkes sözcüğü, Kuzey Kafkasyalı halkları kapsayacak şekilde ele alınmaktadır.

2.2.2.2. Türkiye'deki Çerkes diasporası

Diaspora, Yunanca bir sözcük olup, dağılmak ve yayılmak anlamlarını taşımaktadır (Kaya, 2011: 25). Çeşitli nedenlerden dolayı anavatanı dışında yasayan, içinde yasadığı toplumdan farklı özelliklerini koruyan ve kendini anavatanı üzerinden tanımlayan toplulukları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bugün, dünyadaki yaklaşık 7 buçuk - 8 milyonluk Çerkes nüfusunun % 60'ından fazlası anavatanı Kafkasya'nın dışında yaşamaktadır. Bu nüfus, başta Türkiye olmak üzere Suriye'de, Ürdün'de, İsrail'de ve daha sonra yerleştikleri diğer ülkelerde "Çerkes diasporaları"nı oluşturmaktadır[12].

Çerkesler, yaklaşık 300 yıl boyunca Çarlık Rusya'sıyla yürüttükleri savaşların ardından anavatanlarını terk etmek ve dönemin Osmanlı topraklarına yerleşmek zorunda kalmışlardır (Boz, 2010: 20). Meydana gelen sürgün ve göç olaylarının ardından

[12] http://www.circassian.us/Makaleler/Biz-Cerkesler.pdf (Erişim tarihi: 12.01.2014)

Çerkesler, dönemin Osmanlı coğrafyasında ve yoğunluklu olarak bugünkü Türkiye topraklarında yaşamaya başlamışlardır.

Türkiye'de yaşayan Çerkeslerin bugünkü sayıları konusunda farklı rakamlar bulunmaktadır. Bu konuda kesin rakamlar olmamakla birlikte, 1 milyon ile 7 milyon arasında çok farklı rakamlar söylenmektedir. Ama, 1970'li yıllarda Peter Andrews'ın, Türkiye'de 900 kadar Çerkes köyünün olduğuna ilişkin yaptığı saptamadan ve düşük doğum oranlarından yola çıkılarak günümüzde Türkiye'de yaklaşık 2–2 buçuk milyon Çerkes nüfusunun olduğunu söylemek mümkündür. Bu sayının Kuzey Kafkasya'da yaşayan yaklaşık 1 milyonluk Çerkes nüfusuna oranı düşünüldüğünde azımsanmayacak bir nüfus olduğu görülmektedir (Kaya, 2011: 82-83).

Türkiye'de etnik gruplarla ilgili en kapsamlı araştırmalardan birini yapan Peter Andrews, Çerkeslerin başlıca yerleşim yerlerinin Batı ve Orta Anadolu'da olduğunu belirtmektedir (Andrews, 1992: 237). Bu tez çalışmasının araştırması dahilinde olan Eskişehir de Çerkes nüfusu bakımından önemli bir yere sahiptir. 1860'lardan sonra bölgeye gelen Kafkasya kökenliler, çevrede Eskişehir merkezle bağlantılı olarak yaklaşık 40 köy kurmuşlar ve bölgenin en kalabalık etnik gruplarından birini oluşturmuşlardır[13]. Bugün, Eskişehir'deki Çerkes nüfusuyla ilgili kesin bilgi olmamakla birlikte, 35 bin ya da 40 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Günümüzde, köylerdeki nüfusun büyük çoğunluğu ise kentlere göç etmiştir.

2.2.2.3. Çerkes kültürü

Çerkes toplumunun kültürel özellikleri, oldukça geniş kapsamlı bir konudur. Bu bakımdan, Çerkes kültürü başlığı altında Çerkeslerin en dikkat çeken gelenek ve göreneklerine yer verilerek, Çerkes kültürünün genel özelliklerini yansıtmak amaçlanmaktadır.

[13] http://www.kafkasevi.com/index.php/article/detail/404 (Erişim tarihi: 12.01.2014)

Çerkes kültürünün en önemli özelliklerinden biri, bu kültür dünyasının yazarının toplumun bizzat kendisi olmasıdır. Çerkeslerin yaşamında kolektif bakış açısı hâkimdir. Toplum tek bir birey gibidir. Herkes bir kişi gibi, kişi de herkes gibi düşünmektedir. Toplumda birlik duygusu oldukça yüksektir (Ersoy ve Kamacı, 1992: 130). Bireylerden, tarihsel süreç içerisinde oluşmuş, toplum tarafından benimsenen ve "habze" (xbze, khabze) adı verilen geleneklere uyması beklenir. Çerkes toplumu üzerinde bir yaptırım gücü olan bu kurallara uymayanlar ise toplum tarafından yargılanabilir ya da dışlanabilir.

Çerkes kültürünün oluşumunda habze adı verilen kurallar ve yaptırımlar bütünü büyük bir etkiye sahiptir. Habze, bireyin diğer bireylerle ve toplumla ilişkisini düzenleyen tüm unsurları içerir; bu unsurlardan en önemlisi ise yazılı olmayan örf ve adet hukukudur. Habze, toplumsal yaşam içinde, Çerkes meclisi yerini tutan, demokratik bir kurum olarak tüm halkın fikir birliğini temsil eden "Xase" tarafından oybirliği ile ortaya çıkarılmaktadır[14]. Toplumun gereksinimlerine göre düzenlenen habze, toplumun gereksinimleri değiştikçe ya da gereksinimin ortadan kalkmasıyla birlikte değişime uğrayabilmektedir. Örneğin, Çerkes kültüründe eskiden yaygın ulaşım aracı olan atın, yerini otomobile bırakmasıyla birlikte, at binmekle ilgili adetler de modern yaşama adapte edilmeye çalışılmıştır. Eskiden, at üstündeki bir Çerkes genci, yaya bir büyüğü ile karşılaştığında, atından inip bir süre yoluna yaya devam ederek büyüğüne saygısını göstermezse, büyük bir kusur işlemiş sayılırdı. Günümüzde ise özellikle Anavatanda, çoğunluğu Çerkeslerden oluşan çeşitli kentlerde gelişen yeni bir habze, Çerkes gencine, bir büyüğüyle karşılaştığında, otomobilinden inip, onu gideceği yere kadar götürmeyi teklif etmesini, en azından sağlığını, halini, hatırını sormasını buyurmaktadır[15].

Habze denilen geleneksel kurallara bağlı bir yaşam süren Çerkes toplumunda, en önemli kurumlardan ikisi konukseverlik ve saygıdır. Konuksever olmamak, saygısızlık,

[14] http://www.kaffed.org/index.php/bilgi-belge/kultur-asimilasyon/item/38-modern-kent-yasami-ve-xabze.html (Erişim tarihi: 13.01.2014)
[15] http://www.kaffed.org/index.php/bilgi-belge/kultur-asimilasyon/item/38-modern-kent-yasami-ve-xabze.html (Erişim tarihi: 13.01.2014)

geleneklere uymamak gibi davranış ve tutumlar habze denilen örf hukukuna aykırılığı oluşturmakta ve *"haynape"* (ayıp) olarak nitelendirilmektedir (Kaya, 2011: 87). Daha çok toplumsal yaşamda karşılaşılan hata ve yanlışlıkların dile getirilmesi için kullanılan haynape kavramının Çerkes toplumunda manevi yaptırım gücü vardır. Öyle ki, herhangi bir nedenden dolayı bu sözcükle karşılaşan bir Çerkes için daha utanç verici bir durum yoktur.

Çerkes toplumunda yazılı olmayan kurallar bütünü olarak tanımlanan habzenin ve toplumda yapılmaması gereken davranış biçimlerini ifade eden haynapenin, Çerkes kültürünün şekillenmesinde büyük bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çerkes kültürünü oluşturan bu temel unsurların yanı sıra, düğün ve evlilik gelenekleri, kaşenlik geleneği, çerkes kültüründe saygı kavramının önemi ve kültürel farklılıklar gibi konulara, bulgular bölümünde ayrıntılı şekilde yer verilmiştir.

3. Yöntem

Kültürlerarası iletişim bağlamında, bir altkültür grubu olan Çerkeslerin hâkim kültürle iletişiminin incelenmesini amaçlayan bu çalışmanın sorularına yanıt bulmak, niteliksel araştırmadan yararlanmayı gerektirmektedir. Nitel araştırmanın, herkes tarafından kabul gören bir tanımının yapılması güç olmakla birlikte, "gözlem, görüşme ve doküman çözümlemesi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 39).

Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan amaçlı örneklem yöntemleri, pek çok durumda, olgu ve olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında yararlı görülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 107). Bu çalışmada, amaçlı örneklem yöntemlerinden, kartopu örneklem tercih edilerek, araştırmanın problemine ilişkin bilgi kaynağı olabilecek kişilere ulaşılmıştır. Kartopu örneklem, araştırma alanında, kaynak kişi aracılığıyla diğer görüşülecek kişilere ulaşılması ve bir kartopu gibi, ilerledikçe eşdeyişle, yeni kişilere ulaşıldıkça, örneklemin büyümesi ile oluşmaktadır. Ancak, kaynak kişilerin önerileri doğrultusunda diğer görüşmecilere ulaşılmasını sağlayan bu yöntem, araştırmacıyı yönlendirme ve sadece aynı özelliklerdeki grup ya da kişilere ulaşma risklerini de bulundurmaktadır (Kümbetoğlu, 2005: 98). Dolayısıyla, kartopu örneklem yönteminde, araştırmacının yönlendirmelere karşı farkındalığı önem taşımaktadır.

Çalışmada kullanılan veri toplama yöntemi ise, yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmedir. Derinlemesine görüşme, sosyal dünyadaki 'görünür' birçok olgu süreç ve ilişkinin görünümünden çok özneye inmeye, bunların ayrıntılarını kavramaya ve bütüncül bir biçimde anlamaya olanak sağlayan bir veri oluşturma aracı olarak tanımlanmaktadır (Kümbetoğlu, 2005: 72). Yapılandırılmış derinlemesine görüşme yönteminde, görüşme sorularının bütünü önceden belirlenirken, yarı-yapılandırılmış görüşmelerde, önceden belirlenen soruların yanı sıra, katılımcılara, araştırmaya ilişkin

ilave sorular sorularak, konunun detaylı bir şekilde incelenmesi mümkündür. Bu çalışmada, kartopu örneklem yöntemiyle ulaşılan kişilerle, yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Eskişehir kent merkezinde yapılan çalışmada, verilerin toplanması sürecinde, bilgi kaynağı olabilecek ilk kişilerin belirlenmesi amacıyla, Kuzey Kafkas Kültür ve Dayanışma derneğine gidilmiştir. Dernek başkanıyla görüşülerek, önerileri doğrultusunda kartopu örnekleminin ilk zincirleri oluşturulmuştur. Benzer şekilde, öneri üzerine görüşülen katılımcılardan da, araştırmanın problemi doğrultusunda, kimlerle görüşülebileceği konusunda bilgiler alınarak, bir sonraki katılımcılar belirlenmiştir. Ayrıca, daha farklı görüşlerin elde edilebileceği düşüncesiyle, dernek dışından katılımcılara da ulaşılmaya çalışılmıştır. Kartopu örneklem yöntemiyle ulaşılan katılımcılarla, bire bir görüşmeler yapılarak, yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme soruları yöneltilmiştir. Katılımcılar tarafından, sorulara verilen yanıtların tekrara düşmesi nedeniyle, 20 katılımcıya ulaşıldığında görüşmelere son verilmesi uygun görülmüştür. Kaynak kişiler aracılığıyla, görüşme zincirinin diğer üyelerinin belirlendiği kartopu örneklem yöntemiyle ulaşılan 20 katılımcı, 8 kadın, 12 erkek olacak şekilde denk düşmüştür. Öneriler doğrultusunda örneklem zincirine eklenen katılımcıların yaş grubu ise, 20 ile 60 yaş arasında değişiklik göstermiştir.

Veri toplama sürecinin ilk aşamasında, hazırlanan görüşme soruları iki katılımcıya yöneltilmiş, verilen yanıtlar doğrultusunda, soruların anlaşılabilirliği ve geçerliliği test edilmiştir. İlk iki görüşmenin ardından, sorunlu olduğu ve yeterince anlaşılabilir bulunmadığı düşünülen 2 soru belirlenerek, gerekli düzetmeler yapıldıktan sonra, verilerin toplanması sürecine başlanmıştır. 18 yapılandırılmış sorunun yer aldığı görüşme sorularının sayısı, katılımcıların verdiği yanıtlar doğrultusunda eklenen sorularla kimi zaman 32 soruya kadar ulaşmıştır. Yapılan görüşmelerin tamamı, yaklaşık 720 dakika sürmüş ve görüşmeler iki aylık bir zamanda tamamlanmıştır.

Yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme soruları yöneltilmeden önce, katılımcılara çalışmanın içeriğiyle ilgili kısa bilgiler verilerek çalışmanın amacı anlatılmıştır. Görüşmeler sırasında doğru veri oranını arttırmak amacıyla, ses kayıt cihazı kullanılmış, gerekli görülen yerlerde ise el ile notlar alınmıştır. Araştırma konusuna ilişkin önemli detayların yer aldığı bu notlar, görüşmeler sırasında yeni soruların oluşturulmasına ve verilerin çözümlenmesine yardımcı olmuştur. Ses kaydı için katılımcılardan izin istendiğinde, bu isteği geri çeviren katılımcı olmamıştır. Görüşmelerin ardından, ses kayıtlarının deşifre sürecine başlanmıştır. Kimi zaman, görüşmelerin gürültülü bir ortamda yapılması zorunluluğu nedeniyle, deşifre sürecinde zorluklarla karşılaşılmış ve deşifre süreci yaklaşık 1 buçuk ay kadar sürmüştür.

Verilerin çözümlenmesi sırasında, zaman zaman özel ve hassas konulara değinilmesi nedeniyle katılımcıların kimlik bilgilerinin kullanılmamasının daha uygun olduğu düşünülmüştür. Dolayısıyla, erkek katılımcılar E1, E2, E3… şeklinde, kadın katılımcılar ise K1, K2, K3… şeklinde ifade edilmiştir. Katılımcı bilgilerinin yanına, sırasıyla, yaş ve eğitim durumu eklenerek (E1, 39, Lise) örneğindeki gibi ifade edilmiştir.

Deşifre süreci tamamlandıktan sonra, söz konusu yöntemlerle elde edilen veriler tematik olarak sınıflandırılmıştır ve yorumlanmıştır. Bu tematik sınıflandırmalar: “Vatan kavramı”, “aidiyet duygusu”, “anadil”, “etnik-içi ve etnik-dışı evlilik”, “düğünler”, “mahalle, komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri”, “toplumsal yaşamı düzenleyen unsurlar” ve “kültürel farklılıkların iletişimdeki yansımaları” şeklinde yapılmıştır.

4. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerden elde edilen bilgiler, belli başlıklar altında sunulmuştur. Elde edilen bilgilerle, Çerkes kültürünün farklı yanlarını ve bu farklılıkların kültürlerarası iletişimdeki yansımalarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu bilgiler, etnik grubun kültürel sınırlarının gözlenebilmesine de olanak sağlamıştır.

4.1. Vatan kavramı: "Burası bizim için bir misafirhane gibi"

Katılımcılara, ilk olarak, "Sizce vatan nedir ve sizin için vatan neresidir" sorusu yöneltilmiştir. Kültürlerarası iletişimde, Eskişehir'deki etnik gruplardan biri olan Çerkesler'in hâkim kültürle iletişimini konu alan tez çalışmasında, bu soru, Eskişehir'deki Çerkes etnik kimliğinin incelenmesi bakımından önemli görülmüş ve katılımcılara sorulmasının gerekli olduğu düşünülmüştür. Bazı katılımcılar, soruya verdikleri yanıtta, Türkiye ve Kafkasya'nın ikisinin birden vatan olduğunu, bazıları ise vatan olarak Kafkasya'yı benimsediklerini ifade etmişlerdir. Bununla beraber, Türkiye'yi vatan olarak gördüklerini belirten katılımcılar da bulunmaktadır.

Görüşmelere yakından bakıldığında, katılımcılardan E1, Türkiye'de büyüdüklerini, kendisi için önceliğin Türkiye olduğunu ancak, Kuzey Kafkasya'nın da önemli olduğunu belirtmiştir. Katılımcı, Kuzey Kafkasya'ya hiç gitmediğini, büyüklerinin anlattıklarıyla Kafkasya hakkında bilgi edindiğini ve oranın sevgisini kalbine aşıladığını sözlerine ekleyerek bayraklar üzerinden verdiği bir örnekte şöyle demektedir: *"Bizim kalbimizde iki tane bayrak var. Biri Türk bayrağı, ondan sonra da Adige bayrağı. İkisini de aynı derecede, ayırt etmeden seviyorum. Fark eden bir şey yok benim için"* (E1, 39, Lise).

Katılımcılardan E6 da, E1 ile benzer şekilde Türkiye'de doğup büyüdüğünü, Kafkasya'yı hiç görmediğini ifade etmiştir. E6, *"insanın yaşadığı yer vatandır"* diyerek

Türkiye'yi vatan olarak gördüğünü dile getirmiş ancak Kafkasyalı olduğunu belirterek anavatanının da Kafkasya olduğunu vurgulamıştır. Katılımcı sözlerine şöyle devam etmiştir: "*Burada doğdum, büyüdüm. Tabii ki şu anda benim vatanım burası. Vatan bizim için çok değerlidir. Biz çok sürgün yediğimiz için vatanın kıymetini çok iyi biliriz. Sevip yaşanılan, geçimini yürüttüğün yerdir vatan"* (E6, 53, İlkokul).

Başka bir katılımcı, genellikle vatan için karnının doyduğu ve yaşanılan yer tanımlanması yapıldığını fakat kendileri için bu tanımın yetersiz kaldığını belirtmiştir. Tarihsel anlamda köklerinin bağlı olduğu toprakları da, bugün içinde yaşadıkları toprakları da vatan olarak gördüğünü söyleyen katılımcı E2, son olarak, *"Kafkasya da, Türkiye de benim için vatan"* diye eklemiştir (E2, 33, Üni).

E2'nin de ifade ettiği gibi, hem "doyulan" ve "doğulan" yere eşdeyişle hem Türkiye'ye hem de tarihsel bağlarının olduğu Kafkasya'ya bağlılığını belirten bir diğer katılımcı K3, doğduğu ve doyduğu yer olan Türkiye'yi de vatan olarak gördüğünü belirtmiştir. K3, Türkiye'ye sahip çıkmaları gerektiğini söylerken anavatanının Kafkasya olduğunu dile getirmiştir. "Vatan neresidir?" sorusuna verilecek yanıtın insanın kendi vicdanına kalan bir konu olduğunu söyleyen katılımcı *"Türkiye için de gönlüm en iyisinin olmasından yana ancak anavatan atalarımın olduğu yer"* diye eklemektedir (K3, 24, Üni).

Katılımcılardan E5 ise kendisi için vatanın öncelikle Kafkasya, başka bir ifadeyle, Kabardeylerin geldiği bölge olan Kabardey olduğunu belirtmiş, tarihsel olarak ise Çerkeslerin ülkesi olarak adlandırılan Çerkesya'yı vatan olarak gördüğünü dile getirmiştir. Türkiye'nin doğduğu, büyüdüğü topraklar olduğunu belirten ve Türkiye'yi de vatan olarak benimsediğini söyleyen katılımcı, sözlerine şöyle devam etmiştir: *"Biz, bu ülkenin kurucu unsuruyuz dolayısıyla burası da bir vatan. Ben kendimi iki ülkeli olarak görüyorum ama nerede yaşamak istersin dersen orada yaşamayı Türkiye'ye tercih ederim fakat şu an buradayız"* (E5, 48, Üni).

Katılımcılardan K2, vatanı atalarının bulunduğu, elde etmek için savaş verdiği yer olarak tanımlamakla birlikte, sürgün edilenler ve göçmenler için vatanın anlamının daha farklı olduğunu söylemektedir. Anavatanlarının Kafkasya olduğunu belirten katılımcı, 1864'ten bu yana sürgünlerde acı olaylar yaşadıklarını ve anavatanlarında kalamadıklarını ancak, sonradan Türkiye'yi de vatan olarak benimsediklerini dile getirmiş ve sözlerine şu şekilde devam etmiştir: *"Bizi Türkiye'nin mozaik taşlarından biri kabul ediyorlar. Biz, Türkiye'de mozaik taşı olmayı kabul etmiyoruz, temel taşıyız. Her savaşta en önce giden, yaşadığımız yeri devamlı benimseyen, yaşadığı yerde huzursuzluk yaratmayan bir milletiz ama tabii ki anavatanımızda olmayı, sürülmemeyi isterdik zamanında."* (K2, 42, Üni).

Vatan kavramının doğduğun ve büyüdüğün yerle birlikte anlamlı olduğunu ama kendileri için vatan ve anavatan kavramlarının birbirinden farklı anlamlar ifade ettiğini söyleyen K4, kendisini Türkiye'ye karşı aidiyet duyduğunu ve "vatan neresidir" sorusuna direk olarak Kafkasya diyemeyeceğini belirterek *"Yetiştirilmemizden de kaynaklanan bir şey bu. Türkiye'de doğduk, Türkiye'de büyüdük ve Türkiye toprakları için de savaşan bir toplumun çocuklarıyız"* demiştir (K4, 49, Üni). Katılımcılardan K2 ile benzer şekilde, yaşadıkları yeri eşdeyişle Türkiye'yi benimsediklerini ve Türkiye için de mücadele verdiklerini belirten K4,*"Türkiye bizim için anavatanımız kadar önemli hissettirilerek büyüdük"* diye sözlerini devam ettirmiştir.

Görüşmelerde katılımcıların vermiş olduğu bir diğer yanıtsa, Kafkasya'yı vatan olarak benimsemeleri yönündedir. Katılımcılardan K8, Kafkasya'da oturma izni olduğunu, zaman zaman Kafkasya'ya gidip geldiğini belirterek Kafkasya'yı vatan olarak gördüğünü dile getirmiştir. K8, Türkiye ve Kafkasya'nın ikisini de vatan olarak benimsediklerini söyleyen E1, E2, E5, E6 ve K3 ile benzer şekilde Türkiye'yi doğduğu, büyüdüğü ve vatandaşı olduğu yer olarak tanımlamakla birlikte, Türkiye'yi vatan olarak, anavatan olarak göremediğini söyleyerek, bu katılımcılardan farklılaşmıştır. K8, şunları belirtmiştir: *"İlk gençlik yıllarımda böyle düşünmüyordum, Türkiye'ye daha yakındım ama bir şeylerin farkına vardıkça, bu memleket için ne kadar mücadele verip*

de karşılığında bir şey alamadığımızı öğrendikçe, okudukça Kafkasya ağır bastı" (K8, 32, Üni).

Normal koşullarda vatan kavramının doğduğun ve büyüdüğün yerle eşdeğer olduğunu belirten K1, "*…ama bir de şöyle bir durum var. Bizim için vatan tabii ki Kafkasya"* diyerek, bir anlamda, doğduğun ve büyüdüğün yer şeklinde yapılan vatan tanımının tam olarak kendi "vatan" algısını yansıtmadığını belirtmiştir. Tarihsel bağlarının olduğu Kafkasya'yı vatan olarak benimseyen K1,*"Burada doğup büyüdüğümüz için burası vatan gibi gözükse de yarıdan fazlamız Kafkasya'da. Bizim aklımız hep orada ama Türkiye'de yaşıyoruz, sonuçta buranın vatandaşıyız"* diyerek sözlerini devam ettirmiştir (K1, 24, Üni. Öğr). Başka bir katılımcı E7 ise, vatan kavramını köklerinin dayandığı yer olarak özetleyebileceğini söyleyerek *"Benim için anavatan Kafkasya"* şeklinde açıklama yapmıştır (E7, 23, Üni. Öğr).

Kafkasya'yı vatan olarak gördüğünü ifade eden bir diğer katılımcı E4, Türkiye'de yaşadıklarını ancak birçoğunun amacının bir gün Kafkasya'ya geri dönmek olduğunu belirterek şöyle devam etmektedir: *"Bir şekilde 1864 yılında sürgünde buraya gelmişiz. Osmanlı o zaman kapılarını açmış. Açıkçası, burası bizim için bir misafirhane gibi"* (E4, 23, Üni).

Kafkasya'yı hiç görmemesine karşın, içinde oraya karşı bir özlem ve sevgi olduğunu ifade eden E9, dünyanın hangi köşesinde olursak olalım vatan sevgisi farklıdır diyerek Kafkasya'yı vatan olarak benimsediğini dile getirmiştir. E9, uzun süre önce, savaşlar, geçim sıkıntısı ve Rusya'nın oyunları nedeniyle Türkiye'ye geldiklerine değinerek, *"doyduğumuz yeri de inkâr etmemek gerekiyor"* demekte ve Türkiye'ye karşı sevgisini de ifade etmektedir. E4 ile benzer şekilde katılımcı E9 da vatanları Kafkasya'ya geri dönme düşüncesine sahip çok sayıda arkadaşı olduğunu belirtmiş ve*"Şartlar gereği biz burada doğduk, yaşayacağız, belki burada öleceğiz ama bugün geri döner miyiz diye sorarsan neden olmasın?"* diyerek, olanaklar doğrultusunda kendisinin de bir gün Kafkasya'ya dönebileceğini sözlerine eklemiştir (E9, 44, Ortaokul).

Kafkasya'yı vatan olarak gördüğünü söyleyen K7, baba tarafının Türkiye'de Maraş'a gelip yerleştiğini, memleketinin Rusya sınırları içindeki Adigey Özerk Cumhuriyeti olduğunu ve aslen Maykop'lu olduklarını belirterek *"Burada doğup büyüdüğümüz için burası da bizim vatanımız gibi oldu ama Çerkes ortamı dışındaki insanları hâlâ yabancı olarak görüyoruz. Lepak diyoruz, hâlâ onlara karşı bir yabancılık duyumsuyoruz. Bu bizim kuşakta bile var"* şeklinde açıklama yapmıştır. (K7, 23, Üni. Öğr).

Görüşmelerde, Türkiye'yi vatan olarak gördüğünü belirten katılımcılar da bulunmaktadır. Ancak, Türkiye'yi vatan olarak gördüğünü ifade eden katılımcıların, bir şekilde Kafkasya'ya da bağlılıklarını dile getirdikleri fark edilmiştir. Türkiye'yi vatan olarak gördüğünü ifade eden E10, Kafkasya'yı baba vatanı, başka bir deyişle ata vatanı olarak nitelendirerek bir bakıma köklerinin dayandığı yer olarak ifade etmiş ve Kafkasya'ya karşı duyumsadığı bağlılığı da yansıtmıştır. E10'un ifadeleri şu şekildedir: "*Vatan burası. Kafkasya'da baba vatanı, ata vatanı diyelim. Ben ayırt etmiyorum hatta burayı daha önde tutuyorum. Sonuçta günümüz koşullarında bu kadar karışıkken Türkiye, vatan sözcüğü daha fazla önem kazanıyor. Ben, ata vatanı diyorum ama daha hiç gitmedim. Bulunduğun, ekmek yediğin, havasını soluduğun yer vatandır."*(E10, 49, Üni).

Katılımcılardan E11 ise, *"Vatan Türkiye"* diyerek kısa ve net bir yanıt vermiş ve E10 ile benzer şekilde Kafkasya'dan da söz ederek, Kafkasya'yı atalarının doğduğu, köklerinin olduğu yer olarak gördüğünü şu şekilde ifade etmiştir: *"Kuzey Kafkasya atalarımızın doğduğu yer. Kökenimiz, orijin orası. Gitmediğimiz görmediğimiz bir yer Kafkasya"*(E11, 59, Üni).

Türkiye'yi vatan olarak benimsediğini dile getiren katılımcılardan K5, Çerkes kültürü ya da Kafkasya'yla ilgili bilgi sahibi olmadığını belirterek *"Benim için vatan doyduğum yerdir. Yıllar önce babamın ataları, dedeleri oralardan göç etmiş, onlar bu konuya daha hâkim ama ben öyle bir kültür ya da öyle bir yerle ilgili bilgiye sahip değilim. Babam da çok şey bilmiyordu"*(K5, 33, Üni) şeklinde açıklama yapmıştır. Fakat aynı

katılımcı, görüşmenin ilerleyen bölümlerinde çocukluğundan bu yana Çerkes yemekleri, müzikleri ve adetleriyle büyüdüğünü bu nedenle kendisini bir taraftan Kafkasya'ya da ait duyumsadığını ancak diğer taraftan da Türkiye'de doğduğu için Türk olduğunu dile getirmiştir. Annesinin Manav[16], babasının Çerkes olduğunu belirten K5, Çerkes olduğu için gurur duyduğunu ama kendisini tam olarak *"Safkan Çerkes"* olarak nitelendiremediğini ifade etmiştir. Soruya verdiği yanıtta, katılımcının kararsız ve arada kalmış bir tutum sergilediği görülmektedir.

Görüşmeler boyunca 19 katılımcıya yöneltilen "Sizce vatan nedir ve sizin için vatan neresidir" sorusuna verilen yanıtlar farklılık göstermekle birlikte katılımcıların, Kafkasya'dan söz ederken tarihsel bağlarının olduğu, köklerinin dayandığı, atalarının doğduğu ve mücadele verdiği topraklar vurgusu yaptıkları görülmektedir. Türkiye'yi ise, doğup büyüdükleri, vatandaşı oldukları ve yaşamlarını sürdürdükleri topraklar olarak ifade etmektedirler. Görüşmelerde, 10 katılımcı Türkiye ve Kafkasya'nın ikisini birden vatan olarak benimsediğini söylemiştir. Ancak, bu 10 katılımcı içinde, önceliğin Kafkasya ya da önceliğin Türkiye olduğunu belirtenler de bulunmaktadır. Bununla birlikte, 6 katılımcı, Kafkasya'yı vatan olarak gördüğünü belirtmiştir. Kafkasya'yı vatan olarak gördüğünü belirten katılımcılar, genellikle Türkiye'yi doğdukları, büyüdükleri ve vatandaşı oldukları yer olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, Türkiye'yi vatan olarak gördüğünü belirten 3 katılımcı bulunmaktadır. Bu 3 katılımcı, Türkiye'yi vatan olarak gördüklerini söylemekle birlikte, Kafkasya'dan söz ederken "atalarının doğduğu", "kökenlerinin dayandığı" topraklar olarak söz ederek, Kafkasya'yla olan bağlarını da bir şekilde dile getirmişlerdir.

Katılımcıların tamamına, "Daha önce Kafkasya'ya hiç gittiniz mi?" sorusu da yöneltilmiştir. Yalnızca iki katılımcıdan, daha önce Kafkasya'ya gittiği ve bir süre orada bulunduğu yanıtı alınmıştır. Kafkasya'ya hiç gitmediğini belirten katılımcılar, internetten ya da oraya gidip gelen yakınlarından Kafkasya'yla ilgili bilgi aldıklarını, Kafkasya'yla ilgili haberleri internet üzerinden takip ettiklerini dile getirmişlerdir.

[16] "Yerli halk", "yerleşik Türk/Türkmen topluluğu" ve "yerli olan" şeklinde tanımlanan Manav sözcüğü, katılımcılar tarafından da Eskişehir yerlilerini nitelendirmek için kullanılmıştır.

Katılımcıların büyük çoğunluğunun, 150 yıldır Türkiye'de yaşamasına ve Kafkasya'da hiç bulunmamasına karşın, Kafkasya'ya karşı bağlılıklarını yitirmediklerini, hem Türkiye'yi hem de Kafkasya'yı vatan olarak görerek çifte aidiyet duyumsadıklarını söylemek mümkündür. Öyle ki, katılımcılardan E5, kendisini "iki ülkeli" olarak gördüğünü belirterek, çifte aidiyet duygusunu örneklendirmektedir.

4.2. Aidiyet duygusu: "İşim, ailem, çocuğum hepsi burada"

Kimlik, aidiyet unsurlarını da içinde barındırır. Kimlik ile aidiyet duygusu arasındaki ilişki göz önünde bulundurularak, katılımcılara "Kendinizi nereye ait duyumsuyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Bazı katılımcılar soruya verdikleri yanıtta kendilerini hem Kafkasya'ya hem Türkiye'ye ait duyumsadıklarını ifade etmektedir. Bununla beraber, Türkiye'de doğup büyüdükleri için kendilerini Türkiye'ye karşı aidiyet duyduklarını söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır. Her iki gruba dahil olan katılımcıların büyük çoğunluğu ailelerinin, dostlarının, akrabalarının ve işlerinin Türkiye'de olduğunu, burada bir yaşam kurduklarını, bu nedenle Türkiye ile bağlarının kolay kolay kopamayacağını belirtmişlerdir. Ayrıca, Kafkasya'ya karşı aidiyet duygusu taşıdıklarını söyleyen katılımcılar da yer almaktadır.

Görüşmelere ayrıntılı bakıldığında, katılımcılardan E5, kendisini iki tarafa da ait duyumsadığını ancak, Kafkasya'da daha mutlu olacağına inandığı için Kafkasya'nın ağır bastığını dile getirmiştir. 8 yıl boyunca Kafkasya'da yaşadığını söyleyen E5, orada kaldığı süre boyunca Türkiye'ye karşı büyük bir özlem duyduğunu belirtmiş *"Örneğin, burada yediğim bir şeyi, burada yaşadığım bir anı, arkadaşlarımı, dostlarımı ve akrabalarımı çok özledim. Sonuç olarak, burada geçirdiğim uzunca bir süre var"* diyerek sözlerine devam etmiştir (E5, 48, Üni). Katılımcılardan E6 da kendisini hem Kafkasya'ya hem Türkiye'ye ait duyumsadığını ifade ederek *"Yarı tarafım burada yarı tarafım Kafkasya'da duyumsuyorum"* demiştir (E6, 53, İlkokul).

Uzun vadede Kafkasya'da yaşamak istediğini, yakın zamanda oradan bir arazi almayı da planladığını belirten K8, bütün arkadaşları ve akrabaları Türkiye'de olduğu için kendisini bütünüyle Kafkasya'ya ait duyumsamadığını belirtmiş ancak, E5'in de dile getirdiği gibi Kafkasya'nın ağır bastığını söylemiştir. K8 sözlerine şöyle devam etmiştir: *"Sonuçta hepimiz burada büyüdük, yetiştik ve benim geride bırakacağım çok insan var. Hiçbir zaman burayı tamamen geride bırakamayacağım"* (K8, 32, Üni). Katılımcı, E5 gibi açık bir şekilde Türkiye'ye karşı aidiyet duyduğunu belirtmese de, doğup büyüdüğü, arkadaşları ve akrabalarının bulunduğu Türkiye, onun için hiçbir zaman bütünüyle kopamayacağı ve bağlarının olduğu bir yer olmuştur.

Bir yandan aile, akrabalar, arkadaş ve dost çevresiyle kurulan aidiyet duygusu, katılımcıları Türkiye'ye bağlarken, bir yandan da atalarının yaşadığı, elde etmek için mücadele ettiği ve sürgün edildikleri topraklara karşı, başka bir ifadeyle, köklerine karşı duydukları aidiyet duygusu onları Kafkasya'ya bağlamaktadır denilebilir. Öyle ki, katılımcılardan K7, Türkiye'de doğup büyüdüğü, akrabaları ve çevresi Türkiye'de olduğu için Kafkasya'ya geri dönemeyeceğini ancak, oraya karşı da bir bağlılık duyduğunu söyleyerek *"Keşke hep beraber dönebilsek ama gerçek dünyada böyle bir şey olamayacağı için Türkiye'de yaşamaya devam edeceğiz gibi görünüyor"* demiştir (K7, 23, Üni). Başka bir katılımcı E9 da, K7 ve K8 ile benzer şekilde kendisini Türkiye'ye bağlayan unsurlar olduğunu şöyle dile getirmiştir: *"İşim, ailem, akrabalarım hepsi burada olduğu için mecburum burada yaşamaya. Sevmiyor muyum burayı? Seviyorum ama sevgimin yarısı yine vatanımda"* (E9, 44, Ortaokul).

Katılımcılardan K6, hem Türkiye'ye hem Kafkasya'ya karşı aidiyet duyduğunu belirten katılımcılardan farklı olarak kendisini Türkiye'ye ait duyumsadığını söylemiş, ancak Kafkasya'da daha önce hiç bulunmadığı için *"Oraya karşı da aidiyet duyar mıydım bilmiyorum"* yanıtını vermiştir. K6, Kafkasya'da yaşamak istediğini belirtmesine karşın, diğer katılımcılarla (K7, K8 ve E9) benzer şekilde Türkiye'de doğup büyüdüğünü ve Türkiye'den ayrılmasının çok zor olduğunu ifade ederek *"Annemiz, babamız, ailemiz hep Türkiye'de. Orada hiç kimsemiz yok"* demiştir (K6, 23, Üni).

Görüşmelerde katılımcıların vermiş olduğu başka bir yanıtsa, Türkiye'ye karşı aidiyet duydukları yönündedir. Katılımcılardan E8, Türkiye'de yaşadıklarını, bu nedenle kendisini Türkiye'ye ait duyumsadığını söyleyerek, *"Tabii Kafkasya'da atalarımızın memleketi"* diye eklemiş ve Kafkasya'yla olan bağlarını da dile getirmiştir (E8, 60, Lise). Katılımcılardan E11 ise bu soruya kısa bir yanıt vererek "*Kendimi Türkiye'ye ait duyumsuyorum"* demeyi yeterli görmüştür (E11, 59, Üni).

Bir diğer katılımcı K4, Türkiye'ye karşı aidiyet duyduğunu, anavatanını hiç görmediğini, atalarının doğduğu yeri görmek istediğini ancak Türkiye'de bir yaşam kurduklarını ve köklerinin Türkiye toprakları içinde olduğunu söylemiştir. K4 şöyle devam etmiştir: *"Hep Çerkesiz diye büyüdük ama Türk toplumuna adapte olalım, uyum sağlayalım, sıkıntı çekmeyelim diye büyüklerimizin Türkiye'ye ait olmamız gerektiğini düşündüğü bir ortamda yetiştik"* (K4, 49, Üni). Daha önce K7, K8 ve E9'un da belirttiği gibi yakınlarının Türkiye'de olduğunu söyleyen katılımcı, işi, ailesi ve çocuğu Türkiye'de olduğu için artık, kendisini bireysel olarak düşünemediğini dile getirmiştir.

Türkiye'ye karşı aidiyet duyduğunu söyleyen başka bir katılımcı, akıllarının bir tarafında hep yaşadıkları sürgünün ve onun sebep olduğu acının da varolduğunu belirtmiştir. Kafkasya'ya gitmek istediğini, oraya gittiği zaman düşüncelerinin olumlu ya da olumsuz yönde değişebileceğini dile getiren E10, "… *ama kendimi buraya ait duyumsuyorum. Keşke herkes öyle düşünebilse. Bunu sadece Çerkes toplumu için söylemiyorum. Herkes vatanım diyebilse, birleşebilse"* diyerek sözlerini sürdürmüştür (E10, 49, Üni).

Görüşmelerde, Kafkasya'ya aidiyet duyduklarını söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır. Katılımcılardan, 23 yaşındaki, üniversite mezunu E4 ve 23 yaşındaki üniversite öğrencisi E7, "Kendinizi nereye ait duyumsuyorsunuz?" sorusuna kısa bir yanıt vererek *"Anavatanım Kafkasya'ya"* demişlerdir. Başka bir katılımcı E3 de, bu soruya *"Tabii ki Kafkasya'ya"* şeklinde yanıt vermiştir (E3, 20, Üni. Öğr).

Kafkasya'ya daha önce hiç gitmediğini, bu nedenle, oraya karşı içinde büyüttüğü sevginin ve merakın çok fazla olduğunu belirten K1 ise, sözlerini şöyle devam ettirmiştir: *"Vatan sevgisini, vatanını kaybeden insanlar iyi bilir. Sadece oraya (Kafkasya) karşı aidiyet duyuyorum desem doğru söylemiş olurum"* (K1, 24, Üni. Öğr). Benzer şekilde katılımcılardan E6, "Sizce vatan nedir ve sizin için vatan neresidir?" sorusuna verdiği yanıtta, sürgün gibi acı bir olay yaşadıkları için vatanın değerini iyi bildiklerini söylemiştir (E6, 53, İlkokul).

Kafkasya'ya karşı aidiyet duyduğunu söyleyen bir diğer katılımcı K2, bir gün mutlaka Kafkasya'ya geri dönmek istediklerini, istisnaların varolduğunu ancak "geri dönüşçüler" diye bilinen bir grubun oluştuğunu dile getirmektedir. Kafkasya'da yaşanan sürgüne değinen K2, *"Bizim amacımız zaten oradaki sürgünü kabul ettirmek, kabullenilmesi. Oraya karşı aidiyet duygusu taşımasak, şu anda bunun mücadelesini vermeyiz"* (K2, 42, Üni) demiştir.

Görüşmeler boyunca, katılımcılara yöneltilen "kendinizi nereye ait duyumsuyorsunuz?" sorusuna verilen yanıtlar, "Sizce vatan nedir ve sizin için vatan neresidir?" sorusuna verilen yanıtları destekler niteliktedir. Katılımcılardan çoğunun kendisini hem Kafkasya'ya, hem Türkiye'ye ait duyumsadığı sonucuna ulaşılmış ancak bu katılımcılar arasında Kafkasya'nın ağır bastığını belirtenler de olmuştur. Bununla birlikte, kendisini sadece Kafkasya'ya ait duyumsadığını söyleyen katılımcılar da bulunurken, sadece Türkiye'ye karşı aidiyet duyduğunu dile getiren az sayıda katılımcı da yer almaktadır. Ayrıca, katılımcılardan biri Türkiye'ye karşı aidiyet duygusu taşımadığını belirtmiş ve *"Oraya karşı da (Kafkasya) aidiyet duyar mıydım bilemiyorum"* şeklinde yanıt vermiştir.

Katılımcılardan çoğu daha önce Kafkasya'yı ziyaret etmediklerini belirtmekle birlikte, Kafkasya'da oturma izni olan, zaman zaman Kafkasya'yı ziyaret eden ya da bir süre orada yaşadığını belirten katılımcılar da bulunmaktadır. Görüşmelerde öne çıkan konulardan biri de, bazı katılımcıların Kafkasya'ya gitmek ya da orada yaşamak

istediklerini dile getirmeleri olmuştur. Bu isteklerine karşın, katılımcıların çoğu Türkiye'de doğup büyüdükleri, aileleri, akrabaları, arkadaş ve işleri Türkiye'de olduğu için Türkiye'yi hiçbir zaman tamamen geride bırakamayacaklarını ya da geri dönmelerinin çok zor olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte, geri dönmeyi planladıklarını söyleyen bazı katılımcılar da bulunmaktadır. Bir anlamda, çoğu katılımcının Türkiye ile bağlarını kuvvetlendiren en belirgin unsur, aile, akraba ve arkadaşlardan oluşan gruba karşı duydukları aidiyettir. Katılımcılardan K7'nin *"Keşke hepimiz dönebilsek"* demesi de bu durumu örneklemektedir (K7, 23, Üni. Öğr). Tüm bu etkenlerin yanında, bazı katılımcıların dile getirdiği başka bir konu da ekonomik koşullar olmuştur. Bazı katılımcılar aile, arkadaş ve akrabalarının Türkiye'de olduğunu belirtmekle birlikte Türkiye'de çalıştıklarını ve düzenlerinin Türkiye'de olduğunu ifade etmişlerdir.

4.3. Anadil: Diller ülkesinin mirası

Davranış normları, giyim kuşam ve inanç sistemleri gibi, bir toplumun dili de o toplumun kültürünü oluşturan en önemli öğelerden biridir. Bu nedenle katılımcılara "Anadilinizi biliyor musunuz?" sorusunu yöneltmenin gerekli olduğu düşünülmüştür. Soruya verilen yanıtlarda katılımcıların bir kısmı anadillerini anlayabildiklerini ancak akıcı bir şekilde konuşamadıklarını ya da anlayabildiklerini ama hiç konuşamadıklarını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, anadillerini hiç bilmediklerini söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır.

Görüşmelerde öne çıkan konulardan biri, anadilin aile içinde ve akrabalar arasında konuşuluyor olmasının dili öğrenmede ya da en azından dili anlamada önemli bir unsur olarak görülmesidir. Örneğin, katılımcılardan E7, anadilini konuşmada ufak tefek sorunları olduğunu ancak okuma ve anlama konusunda sorun yaşamadığını belirtmiş ve "*Çoğu ailede olduğu gibi benim de annem, babam, amcalarım, teyzelerim biraraya geldiklerinde genellikle Çerkesce konuşuyor"* diyerek, aile içinde dilin kullanılmasının, anadilini öğrenmesinde etkili olduğunu ifade etmiştir (E7, 23, Üni. Öğr).

Başka bir katılımcı K4 de, anadilini anlayabildiğini ancak, konuşmada sorunlar yaşadığını belirtmiştir. Çocukluk dönemini köyde geçirdiğini söyleyen K4, E7 ile benzer şekilde Çerkesce'nin aile içinde konuşulduğu bir ortamda yetiştiğini sözlerine ekleyerek, *"Bize döndükleri zaman Türkçe konuşuyorlardı ama kendi içlerinde hep Çerkesçe konuşurlardı. Onun için anlıyorum ama konuşmaya gelince çok zorlanıyorum"* demiştir (K4, 49, Üni).

Aile içinde anadilleri konuşulmadığı için dili öğrenemediklerini ya da tam anlamıyla dile hâkim olamadıklarını söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır. Katılımcılardan K6, "anadilinizi biliyor musunuz" sorusuna *"bilmiyorum çünkü ailede konuşulmuyor"* şeklinde yanıt vermiş ve annesinin dili hiç bilmediğini, babasının ise *"anlıyorum ama konuşamıyorum"* diyenlerden olduğunu, bu nedenle kendisinin de dili öğrenemediğini söylemiştir (K6, 23, Üni).

Anadilini anlayabildiğini ama konuşamadığını söyleyen katılımcı K2 ise, *"Babam anadilini konuşuyor, ailesi de konuşuyordu ama annemlerin ailesinde konuşulmadığı için evin içinde devamlı konuşulmadı"* demiş ve bu nedenle anadilini çok iyi öğrenemediğini belirtmiştir. K2, Kafkasya'ya geri dönmeyi düşündüğünü ancak, karşısındaki en büyük sorunlardan birinin dil olduğunu ifade ederek, *"Orada Kiril alfabesi kullanılıyor… Bizim nesil için sıkıntılı olabilir ama benim çocuğum oraya uyum sağlar"* diye sözlerini devam ettirmiştir (K2, 42, Üni).

Anadilini bilmediğini belirten katılımcı E11 ise, çevresinde dili konuşabilen çok fazla kişinin olmadığını söyleyerek *"Çok eski nesiller bunu konuşabilir. Onlar da artık, torunlarına öğretirlerse… Unutulmaya yüz tutmuş bir şey ama bazı Çerkes bölgelerinde konuşuluyor olabilir. Onlar daha muhafazakâr bir yapı içerisinde dillerini korumuş olabilirler"* şeklinde açıklama yapmıştır (E11, 59, Üni).

Ayrıca, bazı katılımcılar, ikisi de Çerkes halklarından olan ancak farklı diller konuşan Adige ve Abaza evlilikleri sonucunda, ev içinde ortak dil olarak Türkçe'nin tercih

edilmek durumunda kalındığını ve bu nedenle anadillerinin unutulduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin, anadilini büyük ölçüde bildiğini söyleyen katılımcı E1, kendisinin Adige olduğunu ve zamanında Kafkasya'dan Türkiye'ye Abazalarla birlikte geldiklerini belirterek, *"Bizlerden gelin vermişiz, onlardan gelin almışız. İkisi evlendikleri zaman çocuklar iki dil arasında kalıyorlar, Abazaca ve Adigece. Ortak dil Türkçe'yi öğreniyorlar. Dolayısıyla iki dili de öğrenemiyorlar. Eskiler hem Abazaca hem Adigece biliyorlarmış ama artık yavaş yavaş unutuluyor"* demiştir (E1, 39, Lise)

Babasının Türk, annesinin Çerkes olduğunu söyleyen katılımcı E5 ise anadilini aile içinde öğrenme şansının olmadığını, bir süre Kafkasya'da kalarak anadilini belli bir seviyeye kadar öğrenebildiğini söylemiştir. Katılımcı, E1 ile benzer şekilde Eskişehir'de Adige ve Abaza evliliklerinin sık karşılaşılan bir durum olduğunu, dolayısıyla evde ortak dil olarak Türkçe'nin konuşulduğunu ve aile içinde anadilin öğrenilme olanağının kalmadığını ifade ederek *"Türk ve Çerkes evliliği olduğu zaman zaten şans kalmıyor"* diye eklemiştir. Katılımcı ayrıca şehirde doğup büyümelerinin de anadillerini öğrenememeleri üzerinde etkisi olduğunu belirtmiştir (E5, 48, Üni).

Annesinin Abaza, babasının Adige olduğunu belirten katılımcı K1 ise, E1 ve E5'in söylediklerinin aksine bu durumun kendisi için bir avantaj olduğunu çünkü bu sayede her iki dili de biraz öğrenebildiğini ifade ederek *"Babaannem vefat etmeden önce, evde, babamla Adigece konuşurdu. Oradan bir şeyler öğrendim... Annem kendi ailesiyle Abazaca konuşurken oradan da bir şeyler öğrendim"* demiştir. İki dille de arasının iyi olduğunu belirten K1, *"anadil gibi konuşamam ama söylenenleri anlarım"* diye eklemiştir (K1, 24, Üni. Öğr).

Ayrıca, anadillerini bilmediklerini söyleyen katılımcılardan bazıları, öğrenmek için derneklerde düzenlenen kurslara gittiklerini ya da gitmeyi düşündüklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan K3, anadilini bilmediğini ve aile içinde anadillerinin konuşulmadığını belirterek anadilini öğrenmek için daha kursa gittiğini ancak dil öğrenimine yeterince zaman ayıramadığını söylemiştir. K3 sözlerini şöyle

sürdürmüştür: *"Eğer zaman ayırsaydım gayet iyi öğrenebilirdim. Başladım kursa, heves ettim ama devamı gelmedi"* (K3, 24, Üni).

Anadilini bilmediğini belirten başka bir katılımcı K8 ise, anadilini öğrenebileceği bir ortamın olmadığına değinerek,*"Annem ve babam biliyordu ama ben küçük yaşta ikisinden de ayrıldım. Dernekler gibi öğrenebileceğimiz herhangi bir yer de yoktu. Yasaktı çünkü yakın zamana kadar"* demiştir. Katılımcı, anadilini öğrenmek istediğini ve bunun için Eskişehir'de ders almayı düşündüğünü sözlerine eklemiştir (K8, 32, Üni). Katılımcılardan E2 de anadilini bilmediğini belirterek derneklerde verilen kurslarla dil öğrenmeye çalıştıklarını ancak anadilin günlük kullanımda çok fazla konuşulmadıkça öğrenilmesinin kolay olmadığını söylemiştir. K8 ile benzer şekilde E2 de uzun yıllar boyunca anadilin konuşulmasının yasak olduğunu ifade ederek *"Bu yasakları yaşayan nesil, bizi yetiştiren kuşak. Onlar doğduklarında onlara bu dillerin öğretilmesi, bu dilleri konuşmaları yasaktı"* diye sözlerine devam etmiştir. Katılımcı, anne ve babasının anadillerini bildiklerini ancak o dönem evde anadilin konuşulmadığını ekleyerek, *"sonradan da derneklerde açılan kurslarla dili öğrenebilmek maalesef mümkün olmuyor"* demiştir (E2, 33, Üni).

Görüşmelerde 20 katılımcıya "anadilinizi biliyor musunuz" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan 7'si anadilini bilmediğini söylerken 5 katılımcı kendilerini ifade edebilecekleri kadar konuşabildiklerini dile getirmişlerdir. Ayrıca, 7 katılımcı da anadillerini anlayabildiklerini ancak konuşamadıklarını ya da anlayabilmelerine karşın konuşmada zorlandıklarını, "çat pat" konuşabildiklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte annesinin Türk, babasının Çerkes olduğunu belirten katılımcı K5 ise, bu soruya verdiği yanıtta anadilinin Türkçe olduğunu ve Çerkesce bilmediğini söylemiştir. 20 katılımcıya yöneltilen soruya verilen yanıtlar içinde anadilini akıcı bir biçimde konuşabilenlerle karşılaşılmadığı dikkat çekmektedir.

1960'lar sonrasında köyden kente göç oranının artmasıyla birlikte hâkim kültürle etkileşimin de arttığını ve bu durumun anadil bilgisinin azalmasında etkili olduğunu

söylemek mümkündür. Eskişehir'de yaşayan Çerkesler arasında anadil bilgisinin genellikle "konuşulanı anlama" ya da "kendini idare edebilecek kadar" konuşmayla sınırlı kaldığını söylenebilir. Ancak, az sayıda da olsa, bazı katılımcılar tarafından ev içinde ve akrabalar arasında anadilin konuşulduğu ifade edilmiştir.

4.4. Etnik-içi ve etnik-dışı evlilik: "Farklı olduğumuz sürece güzeliz"

Bir toplumda, farklı grupların üyeleri arasındaki evlilikler, bu gruplar arasındaki toplumsal sınırların katılığına ya da geçirgenliğine yönelik önemli göstergeler sunabilir (Hoşgör ve Smits, 2002'den aktaran Sarı, 2010: 149). Bu nedenle, katılımcılara ilk olarak Çerkesler'in farklı etnik gruptan biriyle evlenmelerini nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Görüşmelerde, farklı etnik gruplarla yapılan evliliklere, başka bir ifadeyle, etnik-dışı evliliklere ılımlı yaklaşan katılımcılar olmakla birlikte, Çerkesler'in kendi etnik gruplarından bireylerle evlenmesi gerektiğini düşünen ve etnik-dışı evliliği desteklemediğini belirten katılımcılar da olmuştur. Katılımcılara yöneltilen bir diğer soru ise, "Farklı grupların üyeleri arasındaki evlilikler, kültürel farklılıklardan dolayı sorunlara neden olur mu?" şeklindedir. Bu soruya verilen yanıtlar, etnik-dışı evliliğin neden desteklendiği ya da desteklenmediği yönünde alınabilecek bilgilerin kapsamının arttırılmasına yardımcı olmuştur.

Katılımcılardan K1, eskiden Çerkesler'in kendi içlerinde evlilik yaptığını ancak, günümüzde farklı kültürlerden bireylerle de evlilik yapıldığını ve bu durumun normal karşılandığını söylemiştir. Katılımcı, *"Benim babam her zaman inşallah Çerkes biriyle evlenirsin der ama ben Türk biriyle evleneceğim dediğim zaman olumsuz karşılayacağını sanmıyorum"* diyerek, bir anlamda, ailesinin de etnik-dışı evliliğe karşı çıkmayacağını ancak "Çerkesle evliliğin" olması umut edilen bir durum olduğunu belirtmiştir. Okul ve iş yaşamı dolayısıyla farklı kültürlerden insanlarla iç içe olduklarını söyleyen K1, kendisinin de etnik-dışı evliliği normal karşıladığını, "kesinlikle Çerkes olmalı" gibi bir düşüncesinin olmadığını ancak ailesinin de dile getirdiği gibi asıl isteğinin bir Çerkesle evlilik yapmak olduğunu belirtmiştir. K1'in

ifadeleri şu şekildedir: *"Tabii ki Çerkes biriyle evlenmeyi isterim çünkü seni çok iyi bilir, senin davranışlarını daha iyi anlar. Çerkesliğin ne demek olduğunu ancak Çerkes bilebilir... Ama başka birine karşı farklı bir durum söz konusu olursa, sırf Çerkes olmadığı için evlenmem demem"* (K1, 24, Üni.Öğr). Başka bir katılımcı E10 da, K1 ile benzer şekilde, önceden Çerkesler'de etnik-dışı evliliğin olmadığını dile getirerek, kent yaşamına geçişle birlikte farklı kültürlerden insanlar arasındaki evliliklerin görülmeye başlandığını söylemiş ve etnik-dışı evliliği *"normal yaşamın getirisi"* olarak tanımlamıştır (E10, 49, Üni).

Birbirlerinin örf ve adetlerini bilen insanlar arasında daha az uyumsuzluk olacağını söyleyen K3, kendi örfünü adetini paylaşan biriyle evlenmek istediğini belirtmekle birlikte, *"ama gönüldeki başka bir şey, Türk'müş, Çerkes'miş fark etmez bence"* diyerek, etnik-dışı evliliğe karşı ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir (K3, 24, Üni). K3 ile benzer şekilde, katılımcılardan E7 de, ileride yaşamını bir Çerkes ile birleştirmek istediğini ifade etmiş ancak, *"aksi bir durumu yanlış olarak algılamıyorum"* diye eklemiştir (E7, 23, Üni. Öğr). Etnik-dışı evlilikle ilgili görüşlerinin ardından, E7'ye "Farklı etnik grupların üyeleriyle yapılan evlilikler, kültürel farklılıklardan dolayı sorunlara neden olur mu?" sorusu yöneltilmiştir. Kültürel farklılıkların sorunlara neden olabileceğini söyleyen katılımcı, *"Ailelerin tutucu olup olmamasıyla da ilgisi var. Eğer çok fazla katılarsa mümkün değil yürümez ama belli bir hoşgörü varsa ya da iki tarafta da birbirlerine karşı bir anlayış devam ettirilebiliyorsa evliliği yürüyebilir"* demiştir (E7, 23, Üni. Öğr).

Çerkesler'in farklı etnik gruptan biriyle evlenmesine ılımlı yaklaşan katılımcıların bazılarının, etnik-içi evlilik yapmak istediklerini, eşdeyişle "Çerkes olan" biriyle evlenmek istediklerini belirtmeleri dikkat çekmektedir. Fakat bu katılımcılar, "Çerkes olmayanlarla" yapılan evlilikleri de olağan karşıladıklarını dile getirmişlerdir.

Çerkesler'in farklı etnik gruptan biriyle evlenmesine çok katı bakmadığını dile getiren katılımcılardan E4 ise, *"Biz Çerkesler, evlendiğimiz insanları veya yakın ilişkiler*

kurduğumuz insanları Çerkesleştirebiliyoruz" şeklinde açıklama yapmıştır. E4, ailesinden verdiği bir örnekte, annesinin Çerkes olmadığını fakat Çerkes oyunlarını ve Çerkesce'yi kendisinden daha iyi bildiğini söyleyerek, bir bakıma, etnik-dışı evliliklerde, farklı kültürden bireylerin, Çerkes kültürünü ve Çerkesliği benimseyebileceğini dile getirmiştir.

Etnik-dışı evliliği olağan karşıladığını belirten K5 ise, kısa bir yanıt vererek "son derece normal karşılıyorum" demiştir (K5, 33, Üni). Benzer şekilde, katılımcılardan E11 de Çerkeslerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesini normal karşıladığını ifade ederek, *"Gönül kimi beğeniyorsa onunla evlenir"* şeklinde yanıt vermiştir (E11, 59, Üni).

Eşinin Çerkes olmadığını belirten katılımcı E12 ise, evlilik konusunda, bireylerin nasıl mutlu olacaklarsa, o yönde seçim yapmaları gerektiğini söylemiştir. Önceden, eşinin Çerkes olmasını istediğini dile getiren E12, *"Öyle olması beni mutlu edecek gibi gelirdi hep. Benzer şeyleri paylaşabilme potansiyelini ya da evlilikteki uyumu arttırır düşüncesiyle öyle düşünüyordum ama hayat onu mümkün kılmıyor. Başka birisiyle karşılaşıyorsunuz ve gönlünüz ona düşüyor. Benim de öyle oldu ve hiç şikâyetçi değilim"* şeklinde sözlerini devam ettirmiştir. Katılımcı, Çerkeslerin kendi içlerinde evlenmelerinin Çerkes kültürünün devam etmesine ve yeni kuşaklara aktarılmasına katkı sağlayabileceğini belirtmekle birlikte *"ama ben de çocuklarıma birtakım şeyleri aktarabileceğimi düşünüyorum"* diye eklemiştir (E12, 37, Üni).

Çerkeslerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesine ılımlı yaklaşan katılımcıların yanı sıra, etnik-dışı evliliğe sıcak bakmayan ve Çerkeslerin Çerkeslerle evlenmesi gerektiğini düşünen katılımcılar da bulunmaktadır. Etnik kimlik çalışmalarına "sınır" kavramını kazandıran Fredrik Barth, etnik grupların sürekliliğinin sınırların korunmasına bağlı olduğunu ifade etmektedir (Barth, 2001: 17). Etnik-dışı evlilikte bu sınırların gevşediğini ya da aşıldığını söylemek mümkündür. Bununla beraber, bazı katılımcılar tarafından kültürün sürekliliğini ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağladığı ifade edilen etnik-içi evlilikte, bu sınırların daha fazla korunduğu söylenebilir.

Çerkes olan biriyle evlenmek istediğini belirten E3, dışarıdan insanlarla evliliğin Çerkes kültüründe *haynape*[17] olduğunu ifade ederek *"Biz diyasporada yaşıyoruz, kendi anavatanımızda değiliz. Dolayısıyla, asimile olmaya çok açığız ve bunu bir nebze olsun engelleyebilmek için Çerkeslerin Çerkeslerle evlenmesi bence çok mantıklı"* şeklinde açıklama yapmıştır (E3, 20, Üni. Öğr).

Katılımcılardan E1 de, "Çerkeslerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesini gönlüm istemiyor" diyerek, yeni kuşaklara kültürün aktarılması için Çerkesler'in kendi içlerinde evlenmelerini istediklerini ancak artık, Çerkes olmayanlarla evliliklerin görüldüğünü ve bu durumun asimilasyona neden olduğunu söylemiştir (E1, 39, Lise).

Çerkes olmayanlarla yapılan evlilikleri desteklemediğini belirten E2 de, E1 ile benzer şekilde, kültürün devamlılığının sağlanabilmesi için etnik-içi evlilik yapılması gerektiği düşüncesindedir. E2'nin ifadeleri şu şekildedir: *"Bizde bir atasözü vardır: Yabana kızını veren kızını kaybeder, yabandan kız alan soyunu kaybeder. Ben çocuğumun benim kültürümde yetişmesini istiyorsam, eşimin bu kültürü bilen biri olması gerekiyor"* (E2, 33, Üni). Bütün kültürlerin değerli olduğunu dile getiren E2, farklı etnik grupların kültürlerini koruyarak, kendileri gibi yaşadıkları sürece topluma renk katabileceklerini söyleyerek *"O etnik gruplar aynılaştığında, hepimizin rengi yine aynı olacak. Biz olarak kalırsak güzel olacağız"* diye sözlerini devam ettirmiştir (E2, 33, Üni). Etnik-dışı evlilikle ilgili görüşlerinin ardından, E2'ye "Farklı etnik grupların üyeleriyle yapılan evlilikler, kültürel farklılıklardan dolayı sorunlara neden olur mu?" sorusu yöneltilmiştir. Kültürel farklılıklar dolayısıyla evlilikte sorunlarla karşılaşılabildiğini belirten katılımcı, *"bizde aile kavramı biraz daha farklı bir kavram ve evlilikler bireyler arasında olmuyor sülaleler arasında oluyor"* diyerek, farklı yaşam biçimlerine sahip aileler arasında ilişki kurulmasının ister istemez uyuşmazlıklara neden olabildiğini söylemiştir. Katılımcı, *"Hiç mi çok güzel olan yok? Elbette çok mutlu olup yaşayanlar da var ama çok sıkıntı çekenler de var etrafımızda"* diyerek sözlerine devam etmiştir (E2, 33, Üni).

[17] Çerkes kültüründe, yapılması yanlış ve ayıp olarak görülen davranış biçimleri.

E2 ile benzer şekilde, katılımcılardan K8 de, *"Ben sadece farklılığımı yaşamak istiyorum"* diyerek, Çerkesler'i diğer halklardan üstün tutmadığını ancak, kültürel farklılığın yaşatılması gerektiğini ve bunu sağlayabilecek en önemli unsurlardan birinin evlilik olduğunu söylemiştir. Çerkesler'in farklı kültürlerden bireylerle evlenmelerini desteklemediğini belirten K8, *"Özellikle genç yaşta yabancıyla evlilik yapanları ben anlamıyorum. 40 yaşına geldiğinde belki yalnızlık duymak istemezsin, o zaman anlarım. Fakat desteklemiyorum"* demiştir (K8, 32, Üni).

Çerkeslerin farklı etnik gruptan bireylerle evlenmesine olumlu bakmayan katılımcılardan bazıları, evlilik içindeki mutluluk ve uyumun etnik-içi evlilikle sağlanabileceği görüşünü paylaşmakta ve kültürel farklılıklar nedeniyle evlilik içinde anlaşmazlıkların oluşabileceğini düşünmektedir. Barth, bir etnik farklılıktan söz edebilmek için ilk olarak farklı bir topluluğun olması gerektiğini, ikinci olarak bu topluluk için geçerli olan standartların, başka bir topluluk için geçerli olan standartlardan farklı olması gerektiğini dile getirmektedir (Barth, 2001: 20). Etnik-dışı evliliklerde, çiftler tarafından benimsenen standartların, eşdeyişle değer yargılarının uyuşmazlığı noktasında duyulan kaygı, bazı katılımcıların Çerkes olmayanlarla yapılan evlilikleri onaylamamasına neden olmaktadır.

Etnik-dışı evlilik yapan K2, Çerkesler'in farklı etnik gruptan biriyle evlenmesini *"olmaması gereken bir konu"* şeklinde değerlendirmiştir. Katılımcı, *"Diğer toplumlara göre ayrıntı görülen şeyler bizde çok önemli. Ortayı bulamıyorsun bile çünkü farklı bir kültürel yapıya sahipsin"* şeklinde sözlerini devam ettirmiş ve farklılıklara neden olan ayrıntıların zamanla birikerek sorunlara neden olabildiğini belirtmiştir. K2, Çerkes olmayanlarla yapılan evliliklerde iki tarafın da yaşama farklı anlamlar yüklediğini ifade ederek, bu düşüncesini şöyle örneklendirmiştir: *"Çerkes müziği dinlediğin zaman senin içinden bir şeyler kopuyor, aynı duyguyu alamıyorsun. Biz, 'No Sochi' diyoruz veya Adige'ye geri dönüşçüler diyoruz. Ama o, seninle aynı duyguları paylaşamıyor. Paylaşması da mümkün değil zaten. Bu nedenle onu da yargılayamıyorsun kesinlikle"* (K2, 42, Üni).

Çerkes olmayan biriyle evliliğe, *"Ben yapamazdım"* şeklinde yanıt veren K6 da, K2 ile benzer şekilde, yaşam görüşlerinin farklı olduğunu dile getirerek *"Kültürüne sıkı sıkıya bağlı bir Çerkes ve bir Türk'ün anlaşabileceğine açıkçası inanmıyorum. Öncelikle, birbirlerine karşı beklentilerini karşılayamazlar"* demiştir. K6, evlilik içi uyumun yanı sıra, Çerkes etnik kimliğinin sürekliliği için de Çerkesle evliliğin gerekli olduğunu şöyle anlatmaktadır: *"Şimdi ben bir Türk'le evlensem, benim çocuğum Türk olacak fakat ben bizim gibi olsun, bizim gibi yaşasın, Çerkes olsun isterim… Tabii gönül diye bir şey de var ama bizden olsun isterim, ben anlaşamazdım, öyle düşünüyorum"* (K6, 23, Üni).

Başka bir katılımcı E5'de K6 gibi, hem evlilikteki uyuma ve kişisel mutluluğa hem de Çerkes etnik kimliğinin korunmasına değinerek etnik-dışı evliliği hoş karşılamadığını dile getirmiştir. Çevresinde etnik-dışı evlilik yapan yakınları olduğunu belirten E5, *"Her birinin evliliğine karşı çıktım, konuşmaya çalıştım. İnsanın bireysel olarak mutsuz olması ve mutsuzluğun getireceği bir pişmanlık var, ilk olarak endişem o yöndeydi"* diye sözlerini sürdürmüştür. Çerkes olmayanlarla yapılan evliliklerin oldukça fazla olduğunu belirten E5, bir diğer endişesinin, Çerkes etnik kimliğinin sürekliliğinin sağlanamaması olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: *"Dünyada hiçbir halk yok ki %50 si yabancı evlilik yapsın. Ben halkımın geleceğini düşünüyorum. Bu nedenle, tamamen karşıyım."* (E5, 48, Üni).

Barth, bireylerin içinde bulundukları toplumsal değer yargılarına ters düşecek davranışlardan genellikle kaçındıklarını çünkü bu tür davranışların dışlanma tehlikesi oluşturduğunu belirtmektedir (Barth, 2001: 21). Etnik-dışı evlilikler de, kimi zaman toplum tarafından "yanlış" veya "yapılmaması gereken" bir davranış olarak değerlendirilerek, bireylerin dışlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarına neden olabilmektedir.

Katılımcılardan K7, Çerkes olmayanlarla evlenen bireylerin toplumdan dışlandığı durumların olabildiğini söyleyerek, *"Örneğin, bir Çerkes kızı bir Türk'le evlendiğinde, anne babası düğüne gitmeyebiliyor, arkadaşları onu dışlıyor. Bu kaşenlikte de*

olabiliyor. Bir Türk'le kaşen olsam, benim dışarıdaki arkadaşlarım beni dışlar" demiştir. Katılımcı, "*senin düğününe katılmıyoruz"* ya da *"seni aileden reddediyoruz"* gibi söylemleri anlamsız bulduğunu dile getirerek, Çerkes olmayanlarla yapılan evlilikler hakkındaki düşüncelerini *"Hiçbirimiz istemeyiz, biz böyle yetiştik ve başka bir aile yapısına, başka bir insana alışmak zor ama bunlara karşın sevdilerse normal karşılamaya çalışmak lazım"* şeklinde ifade etmiştir. Katılımcı, "Kültürel farklılıklar evlilikte sorunlara yol açar mı?" sorusunu ise *"İki genç belki anlaşabilir ama büyüklerin anlaşması sorun çıkarır"* diye yanıtlamıştır. (K7, 23, Üni. Öğr).

Katılımcılardan K4, "Çerkeslerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesini nasıl değerlendiriyorsunuz" sorusuna, "*Düşünceyle pratiğin uymadığı bir alan, hangisini seçersen seç, olumlu tarafları da oluyor, olumsuz tarafları da oluyor"* şeklinde yanıt vermiştir. Çerkes toplumunda yetişmiş biri olarak, Çerkes olmayan biriyle evlendiğini ve daha sonra boşandığını belirten katılımcı, *"Çerkes olmayan biriyle evlendiğim zamanlarda ya da evlenmeye karar verdiğim zamanlarda, Çerkes biriyle evlenmiyorum diye herkes bana cephe almıştı. Arkadaşlarım görüşmedi yıllarca. Ben de görüşmedim. Birçok kişi tepki gösterdi"* demiştir. Katılımcı, evlilik kararı aldığı dönemde karşılaştığı tepkilere karşın, kendisinin haklı olduğunu düşündüğünü ama artık, düşüncelerinin değiştiğini şöyle ifade etmiştir: *"O zaman sorsaydın ben haklıyım derdim. Herkes bana saygı göstermeli, ben doğru olanı yaptım diyebilirdim. Şimdi farklı ama tekrar genç olsam yine aynı çelişkiler olurdu. Bu, arada kalmanın sonucu... İki toplumun arasında kaldığın zaman sana uyan yönleri de, uymayan yönleri de oluyor."* (K4, 49, Üni). K4, etnik-dışı evliliği "kişinin tercihine kalmış bir şey" olarak değerlendirmekle birlikte *"Ama ben Çerkesler Çerkeslerle evlensinler isterim"* diye eklemiştir.

Görüşmelerde, 20 katılımcıya yöneltilen "Çerkesler'in farklı etnik gruptan biriyle evlenmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna verilen yanıtlar farklılık göstermektedir. Katılımcıların yarısı etnik-dışı evliliğe ılımlı yaklaşarak, "normal karşılanması gereken bir durum" olarak değerlendirirken, diğer yarısı, "olmaması gereken bir durum", "desteklemiyorum" ya da "Çerkesler Çerkeslerle evlensin isterim"

şeklinde yanıt vermiştir. Bununla birlikte, etnik-dışı evliliğe ılımlı yaklaşan katılımcılardan 4'ünün bir Çerkes'le evlenmek istediklerini belirtmeleri dikkat çekmektedir.

Görüşmelerde öne çıkan düşüncelerden biri, etnik-içi evliliğin, etnik grubun sınırlarının korunmasının bir yolu olarak görülmesidir. Etnik grupların varlıklarının devamı, kültürel farklılıklarını sürdürebildikleri ölçüde mümkündür. Ancak, farklı kültürlerden insanların etkileşimiyle kültürel farklılıkların azalması ve benzerliklerin artması beklenebilir (Barth, 2001: 19). Bazı katılımcılar tarafından, etnik-dışı evlilik de, kültürü koruyan sınırların aşıldığı, Çerkes etnik kimliğine karşı tehdit oluşturan bir alan olarak görülmektedir. Bununla birlikte, farklı etnik gruptan biriyle evlenilse bile, kültürel değerlerin korunarak, gelecek kuşaklara aktarılabileceği düşüncesinde olan katılımcılar da bulunmaktadır.

Görüşmelerde öne çıkan bir diğer konu ise benzerliklerin, evlilik içinde uyum ve mutluluğu getireceği düşüncesidir. Bazı katılımcılar, etnik-dışı evliliklerde, anlaşmazlıkların ve pişmanlıkların ortaya çıkma potansiyelinin daha yüksek olduğu görüşündedir. Bununla birlikte, hoşgörü ve anlayışla, bu sınırların aşılabileceğini düşünenler de olmuştur. Bir toplumda, farklı etnik gruplardan insanlar arasında evlilikler, o gruplar arasında da bağlantı kurucu bir işlev kazanmaktadır çünkü etnik-dışı evlilikler, "sadece iki kişiyi değil, eşlerin de ait olduğu daha büyük grupları da birbirine bağlamaktadır" (Hoşgör ve Smits, 2002'den aktaran Sarı, 2010: 150). Etnik-dışı evliliklerde, eşler arasında uyum sağlansa bile aileler arasında sorunlar yaşanabileceği görüşünde olan katılımcılar bulunmaktadır.

Kültürlerarası evliliğe sıcak bakan katılımcılardan bazıları ise evlilik olgusunu genellikle sevgi bağlamında değerlendirmişlerdir. Katılımcılar, "gönül kimi severse", "kiminle mutlu olacaksa", "gönüldeki başka bir şey" gibi söylemlerle, etnik-dışı evliliğin de mümkün olabileceğini belirtmişlerdir.

4.5. Düğünler

Düğünler, çeşitli ritüellerle, çalınan müziklerle, oynanan oyunlarla ve verilen yemeklerle birlikte, bir toplumun kültürüyle ilgili çok sayıda unsuru içinde barındıran törenlerdir. Her toplum, birbirinden farklı düğün geleneklerine sahiptir. Bu gelenekler, o toplumun yaşam tarzının ve kültürünün anlaşılmasına yardımcı olur. Çerkes düğünlerinin hâkim kültürden ne yönde farklılaştığını yansıtabilmek amacıyla katılımcılara Çerkes düğünleriyle ilgili çeşitli sorular yöneltilmiştir. Görüşmelerde, düğünlerde gerçekleşen ritüellerin yanı sıra, düğün öncesi ve düğün sonrası ritüellere de yer verilmiştir.

Çerkes düğün geleneklerindeki farklılıklardan söz ederken, düğün öncesinde dağıtılan yemeklere, gelin gelirken koro halinde söylenen dilek bildirimine ve düğün sonrası yapılan toplantılara değinen E3, düğün sürecini şöyle anlatmaktadır: *"Düğünden bir gün önce köyün kadınları toplanırlar, düğünde dağıtılmak üzere dağahaluje*[18] *dediğimiz bir yiyecek yaparlar. Sonra gelin almaya gidilir. Gelin gelirken Nise Wored*[19] *yapılır. Baklava ve havlu gelene kadar Nise Wored yapan erkekler susmazlar, hediye beklerler... En önemlisi Çerkesler'de damat düğüne ve gelin almaya katılmaz"* (E3, 20, Üni. Öğr). Katılımcı, düğün bittikten sonra gençlerin Zehes adı verilen toplantılar yaptıklarını ancak bunu Türk kültüründe hiç görmediğini sözlerine eklemiştir.

Çerkes düğünlerinde, düğün öncesi geleneklerden, düğünde yapılan ve sonrasında gerçekleşen geleneklere kadar her şeyin belirli bir düzen içinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Katılımcılardan E1, Çerkesler tarafından thamate olarak adlandırılan, sülalenin büyüklerinden ve önde gelenlerinden bir kişinin önderliğinde düğüne gittiklerini ifade ederek *"Thamate düğüne gittiğimiz grubun başkanıdır. Onun*

[18] Dağa, Türkçe'de yağ anlamına gelmektedir. Dağa haluje ise yağda pişen hamur demektir. Hamurun içine patates, peynir ya da kıyma konularak yapılmaktadır. Eskişehir yöresinde ise daha çok patates tercih edilmektedir (E5, 48, Üni).

[19] Nise Wored, gelinin gelin geldiği eve bereket, mutluluk vb… getirmesini, kendisinin de kurduğu ailede mutlu olması temennilerini içeren bir tür dilek bildirimidir. Koro halinde söylenir, bir kişi söyler diğerleri tekrarlar (E5, 48, Üni).

sözünden hiçbir şekilde çıkmayız. Erkekler arasında en büyüğe thamate, en küçüğe pşerah deriz. İlk önce, düğün sahibini ziyaret eder, hediyemizi verir, thamatemizi takip ederiz… Pşerahımızın bir gözü sürekli thamatemizdedir. Disiplinden katiyen hiç kimse taviz vermez. Orada bizi tahtaya çıkarırlar ve tahtada sırayla oynarız" demiştir. Katılımcı E1, E3 ile benzer şekilde düğün sonunda yapılan zehes toplantısına da değinerek sözlerini şöyle sürdürmüştür: *"Sonra thamatemiz müsaade ister, bizi başka bir odaya alır. Biz de o toplantı odasına gideriz. Birbirini tanımayanlar sırayla sülale isimlerini söyleyerek kendilerini tanıtırlar. Orada kendi aramızda muhabbet ederiz"* (E1, 39, Lise).

Çerkes düğün geleneklerinde öne çıkan bir diğer farklılık ise Çerkes müziği ve Çerkes oyunları olmuştur. Katılımcılardan K1, Çerkes düğünlerinde müziğin ve oyunların önemine değinmiş ve *"Düğünlerde oynanan oyunlar, müzikler farklıdır. Akordeon ve mızıka çalınır düğünlerde; bir de tahta ritmi vardır"* demiştir (K1, 24, Üni. Öğr). Katılımcılardan E3 de düğünlerde oynanan oyunların sırasını belirterek "*Bizde düğünlerde açılış oyunu olarak Wuic, sonra Kafe, Şeşen ve Leperuj, en son da kapanış oyunu olarak tekrar Wuic oynanır"* şeklinde açıklama yapmıştır (E3, 20, Üni. Öğr).

Düğünlerde oyun tarzlarının Türk düğünlerinden farklı olduğunu söyleyen E1, *"Bizim oyun tarzımız, düğünde deju[20] yapmamız onlara değişik geliyor"* diyerek, verdiği bir örnekle, Türklerin ve Çerkeslerin birarada bulunduğu düğünlerde, her iki kültürün de müziklerine ve oyunlarına yer verdiklerini şöyle açıklamıştır: *"Örneğin, Türk'le evli bir ağabeyimiz sünnet yapıyor, kız tarafı Çiftetelli oynamak istiyorsa onu da çalıyoruz. Tamam diyoruz, 1 saat biz Çerkes düğünü yapalım. Bilmedikleri için onlar bizim oyunlarımıza katılamıyorlar ama biz onlarınkinde de oynuyoruz, ayak uydurabiliyoruz"* (E1, 39, Lise).

Bazı katılımcılar tarafından düğünlerdeki bir diğer farklılık damadın düğüne katılmaması olarak ifade edilmiştir. Katılımcılardan E1, Çerkes düğünlerinde damadın

[20] Mızıka ile çalınan müziğe, erkeklerin el çırparak ve koro halinde söylenen şarkılarla eşlik etmeleridir.

düğüne girmediğini belirterek, damat oturması olarak da bilinen ziyareti şöyle anlatmaktadır: *"Damat sağdıcının evinde, Şavo'nun evinde oturur. Gelen konuklar damatla sağdıcını orada ziyaret ederler. İlk önce oraya gideriz. Damatla sağdıç bizi karşılarlar. Thamatemizle ve pşerahla birlikte otururuz ve damatla sağdıcına eziyetler yaparız, bir nevi şakalaşırız. En sonunda da thamatemiz, otur der üç defa ve damatla sağdıç otururlar... Damatla sağdıç o vakte kadar hiç konuşmazlar, oturduktan sonra bizimle muhabbete başlarlar. Biraz muhabbet ettikten sonra kalkarız"* (E1, 39, Lise).

Bununla birlikte, artık, gelin ve damadın düğünlere katıldığını belirten katılımcılar da olmuştur. Katılımcılardan K8, gelin ve damadın düğüne katılmamasının eskiden gerçekleşen bir gelenek olduğunu söylemiştir. Katılımcı kendi düğününden verdiği bir örnekte, düğüne katılan Çerkes olmayan arkadaşlarının kimi adetleri garipsediğini şöyle anlatmıştır: *"Hem benim hem eşimin çok mutsuz olduğumuzu düşünmüşlerdi çünkü biz arkadaşlarımızın düğününde çok oynarız, eğleniriz ama kendi düğünün olunca sadece bir köşede duruyorsun"* (K8, 32, Üni). Katılımcı, düğünde gelin oynadığında, "evlenmeye meraklı" algısı oluştuğunu dile getirerek *"ama öyle karşılandığı için değil, gerçekten içimden gelmedi"* diye eklemiştir.

K8 ile benzer şekilde, katılımcılardan K6 da düğünde gelinin oynamasının, çok mutlu görünmesinin hoş karşılanmadığını ve ayıp olarak ifade edildiğini söylemiştir. Katılımcı, farklı kültürlerden arkadaşlarının bunu çok yadırgadığını dile getirerek *"kendi düğününde oynamayacaksın da ne zaman oynayacaksın"* gibi yorumlar yapılabildiğini söylemiş ve *"Ama bizde hoş karşılanmıyor. Ben de yapmazdım"* diye eklemiştir (K6, 23, Üni).

Ayrıca, Çerkes düğün geleneklerinde olmamasına karşın, nişan ve kız isteme gibi geleneklerin diasporadaki Çerkesler tarafından zamanla benimsendiğinden söz eden katılımcılar da bulunmaktadır. Katılımcılardan E4, düğünlerinin biraz Türkiye'ye adapte olduğunu söyleyerek *"Örneğin, kız isteme ve nişan bize Türklerden gelmiş. Bazı adetler, toplantılar, muhabbetler yine Türk adetlerinden etkileniyor. Biraz asimile olma*

durumu var" demiştir (E4, 23, Üni. Öğr). Benzer şekilde katılımcılardan E3 de *"Bizde kına gecesi diye bir şey yok. Nişan da normalde Çerkesler'de yok ama şimdi biraz biraz yapılıyor"* diyerek bazı düğün geleneklerinin sonradan edinildiğini belirtmiştir.

Çerkesler tarafından sonradan benimsenen kız isteme geleneği de bazı ritüeller içermektedir. Katılımcılar K6 ve E4, kız istemeye gelin ve damadın anne babalarının katılmadığını belirterek thamate denilen, sülalenin büyüklerinin ve önde gelenlerinin toplanarak kız istemeye gittiklerini söylemişlerdir. Katılımcılardan K6, Çerkes kültüründe anne babaların kız isteme törenine katılmalarının haynape, başka bir ifadeyle ayıp olduğunu belirterek diğer kültürlerden insanlara anlattığı zaman bu geleneğin şaşkınlıkla karşılandığını ifade etmiştir. K6, verdiği bir örnekle bu durumu şöyle açıklamıştır: *"Düğüne kadar benim babaannem, annemi görmemiş. Eskiden düğünde de görmeyenler, oğlunun düğününe gitmeyen aileler olurmuş çünkü ayıp bunlar. Bir de, gelin düğünden sonra çok uzun bir süre, el öpmeye çağrılana kadar kendi tarafına gitmiyor. Benim babaannem üç yıl gitmemiş anne tarafına tabii artık, bu böyle değil"* (K6, 23, Üni).

Bunun yanı sıra, bazı katılımcılar, Çerkes kültüründe sembolik olarak kız kaçırma geleneğinin devam ettiğini belirtmişlerdir. Çerkeslerde kız kaçırmanın önceden çok olduğunu, artık, pek fazla kalmasa da "danışıklı kaçırma" durumunun zaman zaman gerçekleşebildiğini söyleyen katılımcı E1, "*Evde büyük varken, büyük evlenmeden küçük evlenemiyor çünkü bu haynapedir. Bu nedenle, bizde kız kaçırma olayları var. Danışıklı kaçırma oluyor. Diğer sülalelere ve akrabalara, abisi varken evlendi dememek için kaçırıyorlar. Gidip kızı kaçırdığı zaman, yapacak bir şey yok kaçırmış deniyor"* şeklinde açıklama yapmıştır (E1, 39, Lise).

Görüşmelerde katılımcıların üzerinde durduğu bir diğer konu da, Çerkes düğünlerinde cinsiyet ayrımının olmadığı yönündedir. Katılımcılardan bazıları düğünlere kızların ve erkeklerin beraber katıldığını, dansların ve toplantılardaki muhabbetlerin birlikte yapıldığını özellikle vurgulamışlardır. Katılımcılardan E5, *"Çerkes düğünlerinde kız*

erkek beraber dans eder. İzleyenler kız erkek hep beraberdir. Düğün sonrasında kızlı erkekli toplantılar olur, sabahlara kadar sürer" diyerek 16-17 yaşlarındayken katıldığı bir Türk düğününden gözlemlerini şöyle anlatmıştır: *"Orada da tam tersi bayanlar ayrı bir yerde düğün yapıyorlar, erkekler ayrı bir yerde düğün yapıyorlar. Birbirine karışma olmuyor"* (E5, 48, Üni). Benzer şekilde, katılımcılardan E4 de *"Düğünlerimizde hiçbir şekilde cinsiyet ayrımı yoktur. Erkek erkeğe ya da kız kıza bir toplantı ve muhabbet tarzımız genelde yoktur"* diyerek E5'in görüşlerini destekler nitelikte bir açıklama yapmıştır. Katılımcılardan E9 ise, E4 ve E5'den daha farklı bir konuya değinerek artık, genç kızların okulları dolayısıyla düğünlere eskisi kadar katılamadığını belirtmiş *"Oyunlarımız kızlı erkekli oynandığı için, kızlar olmadığı zaman maalesef düğün yapamazsınız. Bu sefer iş yengelere ablalara kalır, evli olan bir insanın sıraya geçip bizim düğünlerimizde oynaması haynape, yapılmaması gerekiyor ama artık biraz hoş görülüyor"* diye eklemiştir (E9, 44, Ortaokul).

Çerkes kültüründe, özellikle düğünlerde ve toplantılarda gerçekleşen bir başka gelenek de kaşenlik geleneğidir. Katılımcılardan K3, kaşenlik geleneğini, kız ve erkeğin karşılıklı birbirine hoş sözler söylemesi ve birbiriyle arkadaşlık etmesi olarak tanımlamıştır. Kaşenlik geleneğinin düğünlerde ya da toplantılarda, belli sınırlar içerisinde gerçekleştiğini belirten K3, *"Bu, düğün dışına ya da o toplantının dışına asla taşmaz"* diye sözlerini devam ettirmiştir. Kaşenlik geleneğinin de kendi içinde birçok kural barındırdığını söylemek mümkündür. Katılımcılardan E9, kaşenlik geleneğini şöyle açıklamaktadır: *"Düğünde kızlarımız sıra olur, oynama sırasını, muhabbet sırasını bekler. Örneğin, bir erkek, bir genç kızı gördü, meydancı veya Çerkesce Hatiyako dediğimiz insanın yanına gelmesini bekler, yanına geldiğinde de o genç kıza çikolata, tespih, yüzük gibi küçük birtakım hediyeler gönderip, ismini ve sülalesini söyler. Buna kaşenlik, başka bir ifadeyle 'arkadaşlık teklif etti' deriz"*. Katılımcı, genç kızın saygı gereği hediyeyi kabul etmesi gerektiğini belirterek kaşenliğin evlilikle sonuçlanmak zorunda olmadığını, hediyenin kabul edilmesiyle sadece o akşamki muhabbetin, arkadaşlığın kabul edildiğini sözlerine eklemiştir (E9, 44, Ortaokul). Bununla birlikte, bazı katılımcılar tarafından kaşenliğin "şaka amaçlı" kaşenlik ve

“ciddi kaşenlik” olarak ikiye ayrıldığı, ciddi kaşenliğin evliliğe kadar gidebildiği belirtilmiştir.

Kaşenlik geleneğinin eskisi gibi devam etmediğini ve değişikliğe uğradığını söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır. Katılımcılardan K1, kaşenliğin artık, sadece isminin devam ettiğini ancak yapısının ve içeriğinin değiştiğini söyleyerek *“Eskisi gibi bir kaşenlik yok. Eskiden düğünlerde görüşürlermiş sadece veya bir muhabbet olacak da aynı ortama denk geleceksiniz… Artık, günlük yaşamda hergün görüşülüyor, mesajlaşılıyor”* demiştir (K1, 24, Üni). Başka bir katılımcı K6 ise, kaşenliliğin sevgililik gibi algılanmaya başlandığını *“Nasıl Türklerin erkek arkadaşları, sevgilileri varsa Çerkeslerin kaşenlik durumu da yavaş yavaş öyle olmaya başladı”* diyerek ifade etmiştir. Katılımcıların vermiş olduğu yanıtlar doğrultusunda, kaşenlik geleneğinin devam etmekle birlikte büyük ölçüde değişikliğe uğradığı sonucuna ulaşılmıştır. Önceden sadece düğünlerde ve toplantılarda gerçekleşiyor olması kaşenliğin en önemli özelliklerinden biriyken, zamanla flört ya da sevgililik anlamları kazanarak, düğün dışına taşan bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Görüşmelerde, Çerkes düğünlerinin hâkim kültürden farklılık gösteren yönlerine değinilerek, kültürel farklılıklar anlaşılmaya çalışılmıştır. Bazı katılımcılar tarafından Çerkes düğünlerindeki ritüellerin devamlılığını koruduğu belirtilirken, katılımcıların verdiği yanıtlardan, zamanla azalan ya da değişen ritüeller olduğu da anlaşılmaktadır. Çerkes etnik grubunun hâkim kültürle etkileşimi sonucunda, Çerkes kültüründe olmayan kız isteme ya da nişan törenlerinin, Çerkesler tarafından da benimsendiği görülmektedir. Bununla birlikte, düğünlerde Çerkes müziğinin çalınması, Çerkes danslarının yapılması, oyun sırasına giren kızları, erkeklerin dansa kaldırması, tahta ve mızıka eşliğinde dans edilmesi ve mızıka ile çalan müziğe erkeklerin el çırparak, koro halinde söylenen şarkılarla eşlik etmesi, başka bir ifadeyle deju yapması, çoğu Çerkes düğününde devam eden gelenekler arasında belirtilmiştir.

Görüşmelerde öne çıkan bir diğer konu ise, düğünlerin Çerkesleri biraraya getiren en önemli etkinliklerden biri olmasıdır. Bazı katılımcılar, bir Çerkes düğününe katılmak için düğün sahibini çok yakından tanımalarına gerek olmadığını dile getirmişler ve katılımın çok önemli olduğunu söylemişlerdir. Öyle ki, Çerkeslerle ilgili önemli haberler, cenazeler ve düğünler bir haber ajansı aracılığıyla Eskişehir'deki Çerkeslere bildirilmektedir.

Bir kültürün çok sayıda ögesinin yansıtıldığı düğünler, kent yaşamında komşuluk, arkadaşlık ve iş ilişkileri dolayısıyla farklı kültürlerin üyelerinin de biraraya geldiği ve birbirlerinin kültürlerini bir ölçüde tanıma olanağı yakaladığı törenler olarak düşünülebilir. Bireyler, farklı bir kültürel grubun içine girdiğinde, kendi alışkanlıklarının ve deneyimlerinin dışında kalan davranış biçimleri ya da ritüellerle karşılaşabilir. Bazı katılımcılar, farklı kültüre üye arkadaşlarının Çerkes düğünlerindeki kimi gelenekleri garipsediğini ya da şaşkınlıkla karşıladığını dile getirmektedir. Bununla birlikte, farklı kültürlere üye insanların etkileşime geçtiği ortamlarda, bazı davranış biçimlerine farklı anlamlar yüklenmesi de mümkündür. Örneğin, katılımcılardan K8'in kendi düğününde oynamaması, farklı kültürden arkadaşları tarafından "mutsuzluk" göstergesi olarak algılanmıştır. Ancak, gelinin düğünde oynaması ya da çok eğlenmesi, Çerkes kültüründe hoş karşılanmamakta ve ayıp olarak görülmektedir.

4.6. Sınırların aşılması: mahalle, komşuluk ve arkadaşlık

Mahalle, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinin incelenmesi, farklı etnik grupların iç içe yaşadığı toplumlarda, etnik grubun sınırlarının, kültürel farklılıkların ve kültürlerarası ilişkilerin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Bu nedenle, katılımcılara, ilk olarak Çerkesler'in yaşadığı belli mahallelerin olup olmadığı sorularak, etnik grup üyelerinin mekânsal sınırları anlaşılmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise, katılımcılara arkadaşlık ve komşuluk ilişkileriyle ilgili sorular yöneltilerek, etnik kimliğin arkadaşlık

seçimlerine etkisi ile grup içi ve grup dışı arkadaşlık ilişkilerindeki farklılıklar anlaşılmak istenmiştir.

1960'lar öncesinde, çoğunlukla Eskişehir çevresindeki köylerde yaşamını sürdüren Çerkesler'in, o dönem için, hâkim kültürle etkileşiminin daha az olduğunu ve mekânsal sınırların daha belirgin olduğunu söylemek mümkündür. Çerkes köylerinde mekânsal ve kültürel sınırların daha kuvvetli olduğu bir ortamda yaşayan Çerkesler, kent yaşamıyla birlikte bu mekânsal sınırı büyük ölçüde aşmak durumunda kalmıştır.

Katılımcılara yöneltilen "Eskişehir'de Çerkesler'in yoğun olarak yaşadığı belirli mahalleler var mı?" sorusuna verilen yanıtlar benzerlik göstermektedir. Katılımcılardan E5, Eskişehir daha küçükken, daha derli topluyduk diyerek şöyle devam etmiştir: *"Çerkesler'in köyleri birkaç köy hariç, merkeze yakın köylerdir genellikle ve Eskişehir'in çevresini saran bir şekildedir. Eskişehir'in, Ankara çıkışı, Kütahya-İzmir çıkışı ve İstanbul çıkışı düşünülürse, köyler hangi çıkışa yakınsa, oralardaki mahallelere yerleşilmiştir"*. E5, kente ilk göç edenlerin, köy ile bağlarını koparmamak için, köye yakın yollar üzerindeki ya da köy otobüsünün güzergâhı üzerindeki mahallelere yerleştiklerini belirterek *"Ondan sonra kök salmışlar oralarda"* demiştir (E5, 48, Üni). Katılımcı, Vişnelik, Kırmızı Toprak, Tepebaşı ve Ertuğrul Gazi mahallelerinde Çerkesler'in yoğun olarak yaşadığını belirtmiştir. Katılımcılardan E6 da E5 ile benzer şekilde köylere yakın olan mahallelerin yerleşim yeri olarak tercih edildiğini söyleyerek *"Ankara tarafındaki köyler, genelde Erenköy mahallesine yerleşmiştir. Bozüyük tarafındaki köyler, Tepebaşı mahallesindedir. Kütahya tarafındaki köyler de Ertuğrul Gazi mahallesindedir. Herkes köyüne ulaşımın yakın olduğu bölgelere yerleşmiş"* şeklinde açıklama yapmıştır (E6, 53, İlkokul). Başka bir katılımcı E10 ise, Çerkesler'in en yoğun olduğu mahallenin Tepebaşı bölgesi olduğunu ifade ederek, Osmangazi, Ertuğrulgazi, Şirintepe, Uluönder, Erenköy ve Kırmızı Toprak mahallelerini de eklemiştir (E10, 49, Üni). Görüşmelerden yola çıkarak, Eskişehir'deki Çerkes nüfusunun Eskişehir'in farklı mahallerine dağıldığını ancak aynı köylülerin genellikle aynı mahalleleri tercih ettiğini söylemek mümkündür.

Mekânsal sınırların yanı sıra, Çerkes köylerinde, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinin çoğunlukla grup-içi düzeyde kaldığı, yaşam biçiminin de değişiklik gösterdiğini ve farklı kültürlerle birarada yaşanan kentlere gelindiğinde bu sınırların da bir ölçüde aşılmak durumunda kalındığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, katılımcılardan çoğu, ortak kültür ve ortak tarihsel bağların varlığı nedeniyle grup-içi arkadaşlıklarda paylaşımların farklılıklar gösterebildiğini ve ilişkilerinin daha kuvvetli olduğunu belirtmişlerdir.

Görüşmeler ayrıntılı incelendiğinde, katılımcılardan E3, Türk arkadaşlarının da olduğunu ancak samimi arkadaşlarının çoğunun Çerkes olduğunu söyleyerek "*Çünkü aynı şeyi paylaşıyoruz, bir tıkırtıda aynı müzikte oynayabiliyoruz, dilimizi aynı şekilde konuşabiliyoruz veya beraber daha fazla eğlenebiliyoruz*" demiştir. Katılımcı, Türk arkadaşlarına da uyum sağlayabildiğini dile getirerek, "*Onların eğlence yerlerine gidiyorum, maça gidiyoruz veya onların düğününe gidiyoruz, beraber halay da çekiyoruz. Bizim için fark etmiyor*" diye sözlerini devam ettirmiştir. Komşuluk ilişkilerine de değinen katılımcı, komşularına Çerkes yemeklerini öğrettiklerini, onlardan da farklı yemekler öğrendiklerini şöyle ifade etmiştir: "*Bizim şelamemiz*[21] *vardır. Apartmanda yapmayan kalmadı herkes biliyor. Bir de şipsi yaparız, Çerkes tavuğu deniyor. Onu da artık, hepsi biliyor. Bizim bilmediğimiz yemekleri, onlar da bize öğretiyorlar. Hoşumuza gidenleri evde yapıyoruz. Bu şekilde gidiyor yaşam"* (E1, 39, Lise).

Katılımcılardan E9 ise kahvedeki paylaşımları üzerinden verdiği bir örnekle, arkadaşlık ilişkilerini şöyle anlatmıştır: *"Kahvede, Manavlar, Muhacirler, Yörükler de olur ama biz iki, üç masa Çerkesler oluruz. Kendi yakın köylülerimizle beraber oyun oynarız. Ara sıra dilimizden konuşup şakalaşırız. Ara sıra onlara gönderme yapıp, onlar da muhabbete katılsınlar isteriz. Kendimiz gibi görürüz onları da"* (E9, 44, Ortaokul). E9, komşuluk ilişkilerine de değinerek, E1 ile benzer şekilde komşularına Çerkes yemeklerini ve Çerkes düğünlerini öğrettiklerini söyleyerek "*Benim komşularım Çerkes*

[21] Şelame, Çerkesler'in sık yaptığı bir hamur kızartmasıdır.

düğünlerine gelip, oyun sırasında dikilirlerdi. Biz de Çerkesiz be derlerdi bir de Muhacir olanlar" diye sözlerini sürdürmüş ve komşuluk ilişkilerinde sıkıntıları olmadığını eklemiştir (E9, 44, Ortaokul).

Arkadaş grubunun çoğunlukla akrabalarından ve Çerkesler'den oluştuğunu ifade eden E6'nın açıklamaları şu şekildedir: *"Bizim gruplarımızda çoğunlukla akrabalar ve kendi insanlarımız, Çerkesler vardır. Onlarla daha çok rahat ederiz, aile gibiyiz. Dolayısıyla, paylaşımlarımız da genelde Çerkesler arasında oluyor. Aile günü olur, Çerkeslerle yapılır, düğün olur yine Çerkeslerle yapılır"* (E6, 53, İlkokul). Katılımcı, Çerkes olmayan arkadaşlarının ve komşularının da olduğunu dile getirerek *"Evlerine gidip yemeklerini yediğim Kürt arkadaşım da var. Manav, Yörük, Türkmen, Alevi arkadaşlarım da var. Komşuluk ilişkilerimiz çok kuvvetlidir. Kürt de olsa, Roman da olsa etrafımızdakiler bizim canımız ciğerimizdir"* demiştir (E6, 53, İlkokul).

Farklı etnik gruplardan arkadaşları olduğunu ve etnik kimliğin arkadaşlık seçimlerinde etkisi olmadığını belirten E12, bununla birlikte, Eskişehir'deki Çerkesler'in genellikle birbirlerini tanıdıklarını ve bu grup içi motivasyonu sağlayan unsurlar arasında kültürel benzerliklerin, ortak zevklerin ve ortak tarihsel geçmişin olduğunu dile getirmiştir. Katılımcı, *"Kendileriyle benzer biçimde formatlanmış insanlarla biraraya geldiklerinde insanlar aynı esprilere gülebiliyorlar, benzer konularda sohbet etmekten zevk alabiliyorlar"* diyerek bir örnekle bu düşüncesini şöyle desteklemektedir: *"Bizim müziklerimizi herkes sevmeyebilir… Başka bir kültürden gelen biri, o müziği hiç duymamış ya da çok az duymuş olan biri, bizim müziğimizden ve danslarımızdan belki zevk almayabilir ama o dansı icra etmekten, o müziği dinlemekten ben de çok zevk alıyorum, o da çok zevk alıyor. O zaman ne oluyor? Biraraya geliyoruz"* (E12, 37, Üni). Paylaşılan ortak yanların, sosyal motivasyon sağladığını belirten E12, zevkin ve eğlencenin paylaşımının yanı sıra, ortak bir tarihin ve sürgünün neden olduğu sosyal travmanın da paylaşıldığını söyleyerek, "*Hemen her Çerkes'in ailesinde trajik bir öykü vardır. Benim ailemde de var, yolda gelirken kaybedilenlerin yası son kuşaklara kadar tutuldu hep. Bunlar da ortak… Dolayısıyla çok daha fazla konuda paylaşım olanağı*

oluyor. Birarada olmayı seviyorlar, birbirlerini arıyorlar, buluyorlar, tanıyorlar" demiştir. Katılımcının ifadelerinden yola çıkarak, zevklerin, mutluluğun paylaşımının yanı sıra, aynı acıları paylaşmanın da Çerkesler arasındaki grup-içi ilişkileri kuvvetlendirdiğini ve birliklerini koruduğunu söylemek mümkündür.

Eskişehir'e üniversite öğrenimi için gelen ve arkadaş grubunun daha çok Çerkesler'den oluştuğunu söyleyen E3'ün ifadeleri de E12'nin düşüncelerini destekler niteliktedir. E3, *"Eskişehir'deki ev arkadaşım da Çerkes, her gün evine gidip oturduğumuz arkadaşım da Çerkes. Düzce'deki bütün arkadaşlarım da öyle. Hatta lisedeki arkadaşlarım bile Çerkes'di"* diyerek daha çok Çerkeslerle birlikte zaman geçirmesinin nedenini, küçüklükten gelen bir alışkanlık ve *"aynı şekilde yetişmişliğin getirisi"* olarak değerlendirmiştir (E3, 20, Üni. Öğr).

E3 gibi, Eskişehir'e üniversite okumak için gelen E7 de arkadaş grubunun genellikle Çerkesler'den oluştuğunu belirterek *"aynı kültürle büyümüş"* olmanın bu durumda etkisi olduğunu dile getirmiştir. E7'nin açıklamaları şu şekildedir: *"Buraya geldiğim zaman Çerkes olduğunu öğrendiğim insanların, benim beş on senelik arkadaşlarımdan bir farkı olmadı çünkü aynı kültürle büyümüş bir insana denk geldiğimiz zaman, bir ortak yol bulunabildiği için daha rahat kaynaşabiliyoruz, daha rahat anlaşabiliyoruz"* (E7, 23, Üni. Öğr).

Arkadaş grubunun çoğunlukla Çerkesler'den oluştuğunu söyleyen K7, üniversite birinci sınıftan bu yana Eskişehir'de Kafkas derneğine gittiğini söyleyerek *"Doğduğumdan beri çevremden dolayı Çerkes arkadaşlarım var ama onun dışında Türk, Laz, Kürt, Zaza, her türlü arkadaşım da var"* demiştir (K7, 23, Üni. Öğr).

Katılımcılardan K2 ise, iş yaşamı ve bulunduğu çevre dolayısıyla arkadaş grubunun Çerkeslerle sınırlı olmadığını ve Çerkesler kadar, Çerkes olmayan arkadaşlarının da bulunduğunu belirtmektedir. K2, *"Çok sevdiğim, birlikte olmaktan mutlu olduğum Çerkes olmayan arkadaşlarım da var. Onlar da benim için dostluk anlamında eşdeğer*

ama benim öne çıkan kimliğim Çerkeslik" diyerek Çerkes toplumunda olmayı, Çerkeslik için bir şeyler yapmayı sevdiğini ve bunun da Çerkeslik kimliğini paylaşan insanlarla mümkün olduğunu söylemiştir. Katılımcı,*"Bazen benim dernek için uğraşmamın çok gereksiz görüldüğü bile oluyor. Çok yoruluyorsun oralarda diye düşünenler var. Benim o ruhumu dışarıdaki insana ben anlatamam. Bunu sadece Çerkes olan insan anlayabiliyor. Arkadaşlık, dostluk anlamında karşılaştırmaya girmem ama Çerkeslik ruhu girdiği zaman durum farklılaşıyor"* diye sözlerine devam etmiştir (K2, 42, Üni).

K2 ile benzer şekilde, sosyal çevresi ve iş hayatından dolayı, Çerkes arkadaşlarının yanı sıra, Çerkes olmayan arkadaşlarının da bulunduğunu söyleyen K4 de, arkadaş grupları arasındaki paylaşımların farklı olduğuna değinmiştir. K4'ün açıklamaları şu şekildedir: *"Bir Çerkes arkadaşlarım var, onlarla paylaştığım şeyler tamamen farklı, bir de, iş yeri ve sosyal çevremden dolayı edindiğim arkadaşlarım var, onlarla paylaştığım şeyler tamamen ayrı. İkisi birbirine karışmıyor pek"*(K4, 49, Üni).

Katılımcılardan K5 ise, diğer katılımcılardan farklı olarak *"Hiç Çerkes arkadaşım olmadı desem yeridir"* şeklinde açıklama yapmıştır. Katılımcı, farklı etnik gruplardan arkadaşları olduğunu ama çoğunluğun Türk'lerden oluştuğunu sözlerine eklemiştir.

Görüşmeler incelendiğinde, Eskişehir'de yaşayan Çerkesler'in kent yaşamı içinde, Tatar, Manav, Muhacir, Yörük, Laz ve Kürt'lerin de içinde bulunduğu diğer gruplarla, komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri kurdukları görülmektedir. Bu noktada değinilmesi gereken önemli noktalardan biri de, bazı katılımcıların, Türkiye'de yaşayan Tatar, Manav, Muhacir, Yörük ve Laz gibi diğer grupların hepsini Türk olarak da adlandırabildikleridir. Katılımcılardan bazıları, *"onları da kendimiz gibi görürüz"* ya da *"onlar da bizim canımız ciğerimiz"* gibi söylemlerle Çerkes etnik grubu dışında kalan halklarla da iyi ilişkiler içinde olduklarını belirtmek istemişlerdir. Bazı katılımcılar zaman zaman ayrımcılık ya da önyargılar konusunda yanlış anlaşılmaktan kaygılanarak, arkadaşlarının çoğunlukla Çerkes olduğunu belirttikten sonra, bu

durumun ayrımcılık ya da önyargılardan dolayı değil de *"benzer şekilde yetişmiş"* olmaktan ve ortak yanlarının fazla oluşundan dolayı olduğunu özellikle vurgulamışlardır.

Bunların yanı sıra, iş ve okul yaşamının, farklı gruplarla arkadaşlık ve dostluk ilişkilerini pekiştiren unsurlardan olduğu görülmektedir. Ancak, katılımcıların çoğu, farklı etnik gruplardan arkadaşları olduğunu belirtmekle birlikte grup-içi arkadaşları ve grup-dışı arkadaşları arasındaki paylaşımların birbirinden farklı olduğunu dile getirmişlerdir. Paylaşımlardaki farklılığın nedeni ise, benzerliklerin ve ortak zevk ya da acıların, aynı zevklere ya da acılara sahip olan insanlarla paylaşıldığında anlaşılabileceği düşüncesidir. Daha önce evlilik pratikleriyle ilgili bölümde katılımcılardan K2'nin etnik-dışı evliliklerle ilgili görüşlerini dile getirirken, *"Biz, 'No Sochi' diyoruz veya Adige'ye geri dönüşçüler diyoruz. Fakat o, seninle aynı duyguyu paylaşamıyor. Paylaşması da mümkün değil zaten. Bu nedenle, onu da yargılayamıyorsun kesinlikle"* (K2, 42, Üni) şeklindeki ifadesi, aslında, çoğu katılımcının grup-içi ve grup-dışı arkadaşlık ilişkilerinde, paylaşımlarının farklılık gösterme nedenini örneklemektedir.

4.7. Toplumsal yaşamı düzenleyen unsurlar

Habze, Çerkes toplumunda, toplumsal yaşamı düzenlemek için oluşturulmuş, yazılı olmayan ancak herkes tarafından bilinen kurallar bütünü, başka bir ifadeyle *"Çerkesler'in yazılı olmayan anayasası"* olarak tanımlanabilir. Çerkes örf ve adetlerinden, toplum içinde uyulması gereken davranış biçimlerine kadar birçok unsuru kapsayan habze, Çerkes kültürünü oluşturan en temel ögeleri de içermektedir. Çerkes toplumunda habze kurallarınca sınırları çizilen ve "haynape" olarak ifade edilen, yapılmaması gereken davranış biçimleri, Çerkes kültürünün biçimlenmesinde büyük öneme sahiptir. Çerkes toplumunun gelenek ve göreneklerinde günlük yaşamın yaşayan bir unsuru olan haynape kavramı, Türkçe'ye "ayıp" şeklinde çevrilmekle birlikte, çok daha farklı ve fazla anlamlar ifade ettiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Çerkes

toplumu için haynape olan bir durumun, içinde yaşadığı toplum nazarında gayet normal karşılanması mümkündür. Bu durum, tam tersi şekilde de gerçekleşebilir. Bu nedenle, katılımcılara, Çerkes toplumunda haynape olarak belirtilen davranışların, hâkim kültürle farklılıkları sorulmuş ve kültürlerarası farklılıklar anlaşılmaya çalışılmıştır.

Haynape kavramının, daha fazla konuyu kapsadığını ve belli bir yaptırım gücü olduğunu belirten E5, bu yönüyle ayıp kavramından farklılıklar gösterdiğini ifade etmiştir. Çerkesler'in tarih boyunca hapishanesi olmayan bir millet olduğunu dile getiren E5, *"En büyük yaptırım bizde ayıp kavramıdır. Adigece'de buna haynape deriz. Bizde bir kişinin yaptığı ayıp sadece o kişiyi değil, o kişinin sülalesini de bağlar. Çünkü o sülale yetiştirmiştir çocuğu. Türk toplumunda sadece o kişi ayıplanır, ama bizde bütün sülaleye mâl edilir bu. Hem daha çok konuyu kapsıyor haynape, hem de bir yaptırımı var"* şeklinde açıklama yapmıştır (E5, 48, Üni). Yapılan hatanın ağırlığına bağlı olarak, sadece kusur işleyen kişinin değil, ailesinin de toplumdan dışlanabileceğini belirten E5, *"Tarihte bunun örnekleri vardır. Bir aile bir köyden başka bir diyara gitmek zorunda kalmış veya siz artık burada yaşayamazsınız denmiştir"* şeklinde sözlerini devam ettirmiştir (E5, 48, Üni).

Çerkes toplumu için haynape kavramının önem taşıdığını, toplumdaki kuralların ve davranışların haynape ile belirlendiğini belirten K2, *"Biz değer yargılarıyla, her şeyiyle toplum için yaşayan bir halkız. Toplumdaki kurallar, yanlış yapmamak, ayıp yapmamak çok önemli bizim için"* diyerek, bu kurallara uyulmaması durumunda, Çerkes toplumunun kendi içinde mahkemeler kurulduğunu ve Tahamate olarak adlandırılan büyükler tarafından haynape yapanların cezalandırıldığını ifade etmiştir (K2, 42, Üni). Günümüzde ise bu mahkemelerin nadir de olsa devam edebildiğini söyleyen katılımcı, kusur işleyen kişiye hayvan kesmek ya da büyüklere yemek yedirmek gibi cezalar verildiğini ancak geçmişte bu tür cezaların, işlenen kusurun ağırlığına göre köyden çıkarmaya kadar varabildiğini dile getirmiştir (K2, 42, Üni).

Katılımcılardan K4 ise yanlış bir davranışta bulunan bir Çerkes için en büyük cezanın, büyüklerin karşısına çıkmak olduğunu söyleyerek *"Yanlış bir şey yaparsanız toplum içinde kimsenin yüzüne bakamazsınız gibi bir anlayış var. Toplumla barışık yaşama şansınız yok ondan sonra"* demiştir. Katılımcı, *"İnsanlar ne der?"* düşüncesinin Çerkes toplumunda çok önemli olduğunu belirterek *"Büyüklere karşı nasıl davranmanız gerektiğini, adetlerin neler olduğunu bilerek yetiştiriliyorsunuz. Yanlış bir şey yaptığınızda da insanların ne düşüneceği sizi çok ilgilendiriyor. Kendiniz toplum içine çıkamıyorsunuz. Dolayısıyla, saygı ve toplum kurallarına uygun yaşamak çok belirleyici ve önemli"* diyerek sözlerine devam etmiştir (K4, 49, Üni).

Katılımcılardan E5, K2 ve K4'ün de belirttiği gibi, Haynape, toplumsal hayatın düzenlenmesi ve şekillenmesindeki oldukça önemli bir yere sahiptir. Öyle ki, düğün törenlerinin nasıl olması gerektiğinden başlayıp, insanların birbirine nasıl davranması gerektiğine kadar yaşamın her alanında ön planda tutulan bir kavramdır. Görüşmeler boyunca, Çerkes toplumunda haynape olan davranış biçimleri örneklendirilirken, katılımcılar tarafından, büyük ve küçük, baba ve çocuk, gelin ve kayınpeder arasındaki ilişkiler, büyüklerin yanında nasıl davranılması gerektiği, misafirin nasıl karşılanıp, nasıl uğurlanması gerektiği, yemek sofrasındaki davranış biçimleri, akraba evliliğine bakış açısı ve düğünlerde nelerin haynape olduğuna kadar birçok konuya değinilmiştir.

Bazı katılımcılar, aile içi ilişkilerde haynape olarak ifade edilen bazı davranış biçimlerinin hâkim kültürdeki ayıp kavramından farklılıklar gösterdiğine değinerek, farklılık gösteren davranış biçimlerinin saygı unsuruna dayandığını ifade etmişlerdir. Çerkes kültürünün bütününde olduğu gibi aile içi ilişkilerde de saygının çok önemli olduğunu belirten katılımcılar, özellikle baba ve çocuk arasındaki ilişkilerin diğer toplumlara göre daha sınırlı olduğunu dile getirmişlerdir. Katılımcılara göre, bu sınırlar saygının korunmasını sağlamaktadır.

Katılımcılardan E2, *"Bizde baba ve erkek çocuğun ilişkileri çok sınırlıdır"* diyerek, bunun tarihsel bir arkaplanı olduğunu şöyle ifade etmiştir: *"İnsanlar savaşta doğdular,*

savaşta büyüdüler, savaşta düğün yaptılar ve savaşta öldüler. Baba kaybedildiğinde, yük erkek evladın üzerine düşeceği ve onun da fazladan bir yıkıma uğramaması için babayla erkek çocuklar genelde resmiydi". Katılımcı, 300 yıllık savaşların sonucunda baba ve erkek evlat arasındaki sınırların oluştuğunu dile getirerek, geçen sürede ilişkilerin biraz yumuşadığını ancak hâlâ etkilerinin devam ettiğini ifade etmiştir (E2, 33, Üni).

Katılımcılardan K2 ise, geniş aile yapısının olduğu dönemlerde baba ve çocuk arasındaki sınırların daha belirgin olduğunu dile getirerek *"Baba, büyüklerin yanında çocuğunu sevmezdi ama o çocuk sevgisiz büyümüyordu. Sevgiyi dededen, babaanneden, amcadan alıyordu"* demiştir. Katılımcı, Çerkes örf ve adetlerinin arkasında yatan temel unsurun saygı olduğunu dile getirerek*, "Babayla çocuk arasındaki sınır şu dönemde de olması gereken bir şey. O dengeyi anne kuracaktır. Mesafeden hiçbir zaman zarar gelmez"* demiştir (K2, 42, Üni).

Çerkes toplumunda aile içi ilişkilerden söz eden E9 da, *"Torunlar dedenin gül bahçesi. Babası ve annesi toruna hiçbir zaman kızamaz. Baba, kendi babasının ya da kayınpederinin yanında kucağına alıp çocuğunu sevemez. Evin gelini veya evin delikanlısı çocuğu alır dışarı çıkartır çünkü orada kayınpederi veya babası vardır"* diyerek, K2'yi destekler nitelikte açıklamalar yapmıştır (E9, 44, Ortaokul).

Katılımcılardan E3 de, E2, K2 ve E9 ile benzer şekilde baba ve çocuk arasındaki ilişkinin sınırlı olduğuna değinerek*, "Bizde erkek çocukları ortamda dedeleri varken babalarının yanına oturamazlar ya da baba, kendi babasının yanında bir çocuğu sevemez"* demiştir. Katılımcı, gelenek ve göreneklerden kaynaklanan farklılıkların, Haynape olarak ifade edilen davranışların da farklılaşmasına neden olduğunu söyleyerek *"Ben hiçbir Türk ailesinde, dede varken, babanın yanına çocuk oturamaz gibi bir adet görmedim ama bizde bu ayıptır"* demiştir (E3, 20, Üni. Öğr). E3, Çerkes kültüründe kayınpeder ve gelin ilişkisine de değinerek *"Kayınpederle gelin de*

konuşmazlar. Konuşmaları haynape" diye eklemiş ve aile içinde bu gelenekleri koruduklarını dile getirmiştir.

Bununla birlikte, E3 gibi kayınpeder ve gelin arasındaki ilişkiye değinen ancak zamanla değişiklikler olduğunu belirten katılımcılar da bulunmaktadır. Katılımcılardan E12, *"Eskiden evli çiftler babalarının yanında birarada olmazdı asla. Ben bunu gördüm. Ya da gelin kayınpederiyle konuşmazdı. Bunun uygun olduğu düşünülürdü. Benim eşim babamın yanındaysa benim o odaya girmemem beklenirdi"* diyerek, önceden bahçeli, büyük ve birçok insanın birarada yaşadığı evlerde bu gelenlerin yaşandığını ama artık, apartman dairelerinde devamlılığının kalmadığını dile getirmiştir (E12, 37, Üni).

Bazı ailelerde baba ve çocuk arasındaki ilişkilerde sınırlar hâlâ korunurken, bazı ailelerde bu sınırların biraz daha yumuşadığı görülmektedir. Bu durum, gelinin kayınpederi ile konuşmaması, evli çiftlerin babalarının yanında birarada bulunmaması, eşlerin birlikte sofraya oturmaması gibi gelenekler için de geçerlidir.

Katılımcılardan E6, bazı örf ve adetlerin zamanla değişikliğe uğradığını dile getirerek, *"Eşler sofraya birlikte oturmazdı önceden. İlk baba yemeğini yer, sonra çocuklar yer, sonra da anne yerdi. Şimdi benim çocuğumun benden önce yemeğe başladığı da olabiliyor"* demiştir. Katılımcı, baba ve çocuk arasındaki ilişkiye de değinerek, *"Çocuğunu kucağına alamazdın büyüklerin yanında ama benim rahmetli babam alacaksın derdi. O senin çocuğun, biz sizi sevemedik, sen alacaksın derdi"* şeklinde açıklama yapmıştır (E6, 53, İlkokul).

Aile içinde farklılık gösteren kimi davranış biçimlerinin yanı sıra, toplum içinde uyulması gereken bazı davranış biçimlerinin de farklılık gösterdiğini belirten katılımcılar da bulunmaktadır. Saygı göstergesi olarak belirtilen bu davranışların dışına çıkmak, haynape olarak değerlendirilmektedir.

Katılımcılardan E1, Çerkes toplumunda disiplinin çok önemli olduğunu söyleyerek, *"Kılık kıyafetimizden tutun, oturmamız kalkmamıza kadar her şey bir disiplin altındadır"* şeklinde açıklama yapmıştır. E1, hiyerarşik yapıya göre toplum içinde oturma düzeninin olduğundan söz ederek, *"Bir genç, ortama girdiği zaman hemen başköşeye oturmaz. Bu ayıptır, haynapedir. Gençlerin oturduğu yer, orta yaşlıların oturduğu yer, büyüklerin, başka bir ifadeyle Tahamate'lerin oturduğu yer bellidir. Bu, saygıyla ilgili birşey"* demiştir. Katılımcı, farklı kültürlerin biraraya geldiği durumlardan bir örnek vererek sözlerine şöyle devam etmiştir: *"Çerkes toplumu içinde bir Türk arkadaşımız yanlış bir yere oturduysa, biz Tahamate'mize o arkadaşımız Türk dediğimiz zaman, onu hoş görür. Bilmediğinden dolayı oturduğu için sorun olmaz"* (E1, 39, Lise). Benzer biçimde katılımcılardan E9, diğer gruplarla biraraya geldiklerinde en belirgin farklılıklardan birinin oturma düzenleri olduğunu söyleyerek *"Büyük en baştadır, en köşededir. Küçük en uçtadır, seviyesini bilir. Onlar için oturma düzeni farklı değildir ama biz yadırgarız, bir büyüğün yanında en başa oturmayız"* demiştir (E9, 44, Ortaokul).

Bir mekânda, yaşça en büyüğün başköşeye, en küçüğün ise, en uca oturması, Çerkes kültüründe mekânın değeriyle ilgili bilgiler sunmaktadır. Edward Hall'ün enformasyon sistemleri kuramındaki temel mesaj sistemlerinden biri, mekânın kullanımı olarak ifade edilmektedir. Farklı kültürlerin üyeleri arasında mekânı kullanım biçimleri, o kültürde mekânın nasıl algılandığıyla ilişkilidir (Kartarı, 2014: 142). Çerkes kültüründe de, bir mekânın başköşesi, en değerli yer olarak algılanmakta ve saygı gereği yaşça en büyük kişinin başköşeye oturması uygun görülmektedir. Aksi bir durum ise ayıp, eşdeyişle haynape olarak değerlendirilmektedir.

Bunun yanı sıra, Çerkes örf ve adetlerine göre, bir insan yanına geldiğinde ayağa kalkmamak haynape olarak ifade edilen davranışlar arasında sayılmaktadır. Ayağa kalkmak, karşıdaki insana saygı duyulduğunu göstermenin bir yolu olarak görülmektedir. Katılımcılardan K6, *"Biz bir ortamda otururken, içeri küçük bir çocuk bile girse, ona selam vermek için mutlaka ayağa kalkarız"* diyerek, Çerkes olmayan

arkadaşlarının böyle bir tutum sergilemediğini söylemiştir. K6, verdiği bir örnekle düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: *"Okuldaki arkadaşlarımla bir yerde buluşuyoruz, benden önce giden 10 kişi masada oturuyor, masaya yaklaşıyorum, merhaba diyorum, onlar oturmaya devam ediyor. Bu bana çok garip geliyor. Niye geldin muamelesi yapılıyormuş gibi oluyor"* (K6, 23, Üni). Benzer şekilde katılımcılardan E4 de, *"Bizde bir ortamda otururken içeri gelen biri olduğunda yaş gözetilmeksizin ayağa kalkılır. 5 yaşında bir çocuk bile girse içeri, ona saygı gösterilir, ayağa kalkılır"* şeklinde açıklama yapmıştır (E4, 23, Üni).

Görüşmelerde öne çıkan konulardan bir diğeri ise, katılımcıların akraba evlilikleri konusundaki tutumlarıdır. Katılımcılardan birçoğu, akraba evliliğinin kesinlikle onaylanmadığını ve Çerkes kültüründe haynape olarak görüldüğünü dile getirmişlerdir. Akraba evliliğinin Çerkes örf ve adetlerine göre mümkün olmadığı söyleyen K6, *"Bizde kesinlikle aynı sülaleden insanlar evlenemezler. Arada 7 göbek ya da 10 göbek olsa da evlenemezler, çok büyük ayıptır. Bizde ayıp denilen şey çok mühim bir şey"* demiştir (K6, 23, Üni). K6 ile benzer şekilde katılımcılardan E5'de akraba evliliğinin Çerkes kültüründe büyük bir ayıp olduğunu söyleyerek, *"Türklerde amca çocuğu, hala çocuğu, teyze çocuğu evlendiriliyor. Bizde, 7 sülale öteden de olsa, az bir şey geldiyse akrabalık, ona yan gözle bakamayız. Sülale bu nedenle önemlidir Çerkeslerde. Tanışma sırasında hangi sülalenin üyesisin diye sorar, muhabbetimize öyle başlarız"* şeklinde açıklama yapmıştır (E5, 48, Üni).

Bu noktada değinilmesi gereken önemli konulardan biri de Çerkes toplumunda sülale isimlerinin önemidir. E5'in de dile getirdiği gibi, Çerkesler'in kendileriyle aynı soydan gelenlerle paylaştıkları bir sülale isimleri vardır. Kafkasya'da her sülalenin sahip olduğu bu isimler, soyadı kanunuyla birlikte farkı soyadları kullanılmaya başlanmış olsa da, katılımcılardan birçoğu tarafından bilinmektedir. Katılımcılardan E1, sülale isminin kendileri için çok önemli olduğunu belirterek *"Kafkasya'da kalanlar oldu, bu tarafa gelenler oldu. Akrabalardan kimisi geldi, kimisi gelemedi. Birgün buluşuruz umuduyla,*

birbirimizi tanıyalım, akraba olduğumuzu bilelim, birbirimizi kaybetmeyelim diye sülale isimlerine önem veririz" demiştir (E1, 39, Lise)

Tanışma sırasında da ilk olarak sülale isimlerinin söylenmesi, kişiler arasında akrabalık olup olmadığının anlaşılmasını sağlamakla birlikte, aynı sülaleden olan kişiler arasında akraba evliliği olmaması için bir önlem niteliği de taşımaktadır denilebilir. Çerkes toplumunda akraba evliliğinin olamayacağını söyleyen E6, *"Bir ortamda yabancı birileri varsa önce herkes sülalesinin ismiyle tanıştırılır. Orada ben sülalemin ismini söylediğim zaman, öbür tarafta kızlar da söylüyor tabii. Niye? Orada benim sülalemden bir kız varsa, ona âşık olmayayım veya onu beğenmeyeyim diye"* şeklinde açıklama yapmıştır (E6, 53, İlkokul).

Bir kültürde normal olarak karşılanan davranış biçimleri, başka bir kültürde yanlış veya ayıp olarak değerlendirilebilmekte ya da farklı kültürlerde davranış biçimlerine yüklenen anlamlar farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, biri geldiğinde yaş gözetmeksizin ayağa kalkmak, Çerkes kültüründe saygı göstergesi olarak ifade edilmekte ve bu davranış biçimini gerçekleştirmemek haynape olarak kabul edilmektedir. Farklı kültürlerden insanların biraraya geldiği ortamlarda, davranış biçimlerine yüklenen anlamların aynı olmamasının, iletişimde karşı tarafın farklı mesajlar almasına neden olabildiğini söylemek mümkündür. Öyle ki, katılımcılardan K6, Çerkes olmayan arkadaşlarının kendisini ayağa kalkarak karşılamamasını *"niye geldin muamelesi yapılıyormuş gibi"* algıladığını ifade etmiştir (K6, 23, Üni). Bununla birlikte, farklı kültüre üye bireylerin haynape olarak ifade edilen davranış biçimlerine uygun davranmamasını, Çerkes kültürünü tanımamalarına bağlayan ve bu durumun hoş görüldüğünü ya da mazur görüldüğünü belirten katılımcılar da bulunmaktadır.

Katılımcılar tarafından, hâkim kültürle farklılıklar gösterdiği belirtilen bir diğer konu, akraba evliliklerine yönelik tutumları olmuştur. Katılımcılardan sadece biri, anne ve babasının akraba evliliği yaptığını dile getirmiştir. Onun dışında akraba evliliği konusuna değinen katılımcıların tamamı, Çerkes toplumunda akraba evliliğinin

kesinlikle onaylanmadığını ve "büyük ayıp" olarak görüldüğünü ancak hâkim kültürde bu durumun normal olarak karşılandığını söylemişlerdir. Bazı katılımcılar, akraba evliliği yapan yakınlarıyla ilişkilerini kestiklerini ve artık görüşmediklerini dile getirmişlerdir. Katılımcılar tarafından özellikle vurgulanan konulardan biri de 7 göbek öteden bile olsa, aynı sülaleden bireyler arasında evliliğin yapılamayacağı yönündedir. Bu noktada değinilmesi gereken önemli noktalardan biri de katılımcıların, "yakın akraba" ve "uzak akraba" algısında, hâkim kültürden farklılıkları olduğunu belirtmeleridir. Çoğu katılımcı, arada 7 göbek bile olsa, aynı sülaleden insanların "kardeş gibi" olduklarını ya da "öz amcaoğlu", "öz teyzekızı" gibi görüldüklerini dile getirerek akrabalık bağlarının çok kuvvetli olduğunu dile getirmiştir. Katılımcılardan E5'in *"Kıyısından akrabayız biz"* (E5, 48, Üni) gibi bir gerekçeyle bile Çerkes toplumunda akraba evliliği yapılamayacağını söylemesinin altında yatan etkenlerden birinin "yakın akraba" ve "uzak akraba" algısındaki farklılık olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bölümde, göz ardı edilmemesi gereken başka bir konu da, habze ve haynape kavramlarına ilişkin yöneltilen sorulara verilen yanıtların farklılıkların yanı sıra benzerlikleri de bir ölçüde açığa çıkarmasıdır. Geert Hofstede, kültürel boyutlar kuramında, bireycilik-ortaklaşa davranışçılık boyutundan söz ederek, grup ya da toplumun çıkarlarının bireyin çıkarlarından üstün tutulduğu kültürleri ortaklaşa davranışçı, bireyin çıkarlarını grup ya da toplumun çıkarlarından üstün tutulduğu kültürleri ise, bireyci kültürler olarak sınıflandırmıştır (1993'den aktaran Kartarı, 2006: 84). Katılımcıların vermiş olduğu yanıtlar doğrultusunda Eskişehir'deki Çerkes etnik grubunun ortaklaşa davranışçı toplumların özelliklerini taşıdığını söylemek mümkündür. Katılımcılardan K2'nin *"Biz değer yargılarıyla, her şeyiyle, toplum için yaşayan bir halkız"* şeklindeki ifadeleri, Çerkes toplumunda, bireyci toplumlardaki "ben" algısı yerine, ortaklaşa davranışçı toplumlardaki "biz" algısının benimsendiğini açık bir şekilde örneklendirmektedir. Benzer şekilde, katılımcılardan K4 de, haynape olarak ifade edilen davranışlarda bulunanların, toplumda ayıplandığına değinerek *"İnsanlar ne der?"* düşüncesinin Çerkes toplumunda önemli olduğunu dile getirmiştir.

Hofstede, 40'dan fazla ülkede gerçekleştirdiği anket uygulamasının sonucunda, Türkiye'nin de ortaklaşa davranışçı ülkeler arasında olduğu sonucuna varmıştır (1980'den aktaran Gürbüz ve Bingöl, 2007: 73). Bu noktada, her ne kadar toplumlar bireyci ve ortaklaşa davranışçı olarak ikiye ayrılsa da, her toplumda iki kültürden insanların da bulunduğunu söylemek gerekmektedir.

Çerkes kültürünün hâkim kültürle benzerliklerinin öne çıktığı bir diğer nokta ise, "belirsizlikten sakınma" boyutu ele alındığında açığa çıkmaktadır. Belirsizlikten sakınma boyutu, her kültürün belirli ölçülerde, belirsiz durumlardan sakınmak için çeşitli yöntemler geliştirdiğini ve kültürden kültüre değişen belirsizlikten sakınma derecesinin iletişim davranışlarını etkilediğini ifade etmektedir. Hofstede, kültürleri, belirsizlikten sakınmanın yüksek olduğu kültürler ve belirsizlikten sakınmanın düşük olduğu kültürler olarak sınıflandırmaktadır. Belirsizlikten sakınma derecesi yüksek olan kültürlerde, yaşamın bütün alanlarında anlaşılabilir kurallar geliştirilirken, belirsizlikten kaçınmanın düşük olduğu kültürlerde, gündelik yaşam ilişkilerinin düzenlenmesi için ayrıntılı kurallara gereksinim yoktur (Kartarı, 2014: 69). Hofstede, Türkiye'nin belirsizlikten sakınma derecesi yüksek toplumlar arasında yer aldığını ifade etmektedir[22]. Katılımcıların vermiş olduğu yanıtlar doğrultusunda, Çerkes toplumunun da belirsizlikten sakınma derecesi yüksek toplumlar arasında yer aldığını söylemek mümkündür. Öyle ki, toplumsal hayatın düzenlenmesi ve şekillenmesinde oldukça önemli bir yere sahip olan haynape kavramı, düğün törenlerinin nasıl olması gerektiğinden başlayıp, insanların birbirine nasıl davranması gerektiğine kadar yaşamın her alanında ön planda tutulan bir kavramdır. Bu noktada değinilmesi gereken önemli noktalardan biri de, kültürlerin belirsizlikten sakınma boyutuna göre karşılaştırıldığında birbirlerine göre belli bir konumda bulundukları ve belirsizlikten sakınmanın mutlak bir değer olmadığıdır (Kartarı, 2014: 70). Her ne kadar iki toplum da belirsizlikten sakınma boyutu yüksek olan kültürler olarak ifade edilebilse de, belirsizlikten sakınma derecelerinin farklılık gösterebilmesi mümkündür. Bununla birlikte, her iki toplumda, belirsizlikten sakınmanın bir yolu olarak gereklilik duyulan kural ve ritüellerin farklılık

[22] http://geert-hofstede.com/turkey.html (Erişim tarihi: 12.07.2013)

gösterdiği de dile getirilebilir. Çerkes toplumunda haynape, eşdeyişle ayıp olarak görülen bir davranış biçiminin hâkim kültürde normal karşılanabilmesi ya da sürecin bunun tam tersi şekilde işleyebilmesi, bu durumun bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla, bu çalışmada, Hofstede'nin kültürel boyutlar kuramının, "bireycilik-ortaklaşa davranışçılık" ve "belirsizlikten sakınma" boyutlarının, Çerkes kültürünün hâkim kültürle temel benzerliklerini açığa çıkarmada sınırlı ölçüde yararlı olduğunu ama farklılıkların anlaşılmasına olanak sağlayamadığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, kültürlerarası iletişim bağlamında daha farklı kültürler üzerinden yapılan bir çalışmada, kültürel boyutlar kuramından yararlanılarak, benzerliklerin yanı sıra farklılıkların açıklanması da mümkün olabilir.

4.8. Kültürel farklılıkların iletişimdeki yansımaları

Kültürel farklılıklar, farklı kültürlere üye insanlar arasında gerçekleşen iletişimde yanlış anlaşılmaların, zorlukların ya da sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle katılımcılara "Farklı kültürlerden insanlarla iletişim sürecinde yanlış anlaşılmalarla ya da sorunlarla karşılaştınız mı?" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan çoğu kültürlerarası iletişimde yanlış anlaşılmalar ya da zorluklar yaşanabildiğini dile getirirken, böyle bir durumla karşılaşmadıklarını ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır.

Katılımcılardan K3, farklı kültürlerin üyeleriyle iletişim sürecinde zorluklar yaşanabildiğini belirterek *"Görüşlerini paylaşmak biraz daha zor oluyor. Burada kendini anlatabileceğin insanlar varken dışarıda kendini anlatmakta biraz da korkuyorsun ya da çekiniyorsun... Anlatamıyorsun derdini. Saygı duyuyorum, onların düşüncesi öyledir, benim düşüncem böyledir deyip geçiyorsun"* şeklinde açıklama yapmıştır (K3, 24, Üni). Katılımcı verdiği bir örnekte, Çerkeslerin Çerkeslerle evlenmesinin kendileri için çok mantıklı açıklamaları olduğunu dile getirerek, *"Bunu karşı tarafa anlattığın zaman, onlara çok saçma geliyor. Haklılar belki de ama biz daha farklı düşünüyoruz"* demiştir.

K3 ile benzer şekilde, katılımcılardan E3 de, etnik-içi evlilik üzerinden verdiği örnekte, *"Çerkesler hep Çerkeslerle evlenmek isterler. Dışarıdan insanlarla evlenilmesi bizde haynape"* demiştir. Katılımcı, bu konuyu başka etnik gruplardan arkadaşlarıyla konuştuğunda çok garipsediklerini dile getirerek *"Dışarıdan birine bunu anlatması çok zor. Yaşamadıkları için bunu anlayamıyorlar"* diye sözlerine devam etmiştir (E3, 20 Üni. Öğr).

Katılımcılardan K6 ise, Çerkes kültürünün şekillenmesinde belirleyici bir unsur olan haynape başka bir ifadeyle, ayıp kavramına değinerek, iletişimde yanlış anlaşılmaların ayıp olarak görülen bazı davranışlardaki farklılıklar üzerinden çıkabildiğini şöyle ifade etmiştir: *"Bizde ayıp kavramı çok içsel bir şeydir. Benim bile neden yaptığımı açıklayamayacağım bir şey hakkında diğer insanlarla tartışmaktan hoşlanmıyorum. Susmayı tercih ediyorum böyle durumlarda. Gerek yok, biz böyleyiz diyorum"* (K6, 23, Üni).

Kültürel farklılıkların iletişim sürecinde zorluklara neden olabildiğini belirten E5 ise, iletişimde sorunlarla ya da yanlış anlaşılmalarla karşılaşmamak için, kimi zaman bir konu hakkındaki düşüncelerini dile getirmekten kaçındığını ya da farklı davranış biçimleri gösterebildiğini söylemiştir. Katılımcının ifadeleri şu şekildedir: "*Bazen bir konu konuşuluyor, o konudaki düşüncemi söylemekten çekiniyorum. Anlaşılmayacağını biliyorum çünkü. Tartışmanın gereksiz olduğuna inandığım için orada kendimi kapatıyorum ya da belli ilişkiler içerisinde bir Türk gibi davranıyorum, öyle davranmamı gerektiren çok zaman oluyor"* (E5, 48, Üni). Katılımcı, farklı gruplarla iletişimde kendini daha fazla ifade etmesi ve açıklaması gerektiğini ekleyerek *"Çerkes ortamında öyle bir şeye gerek yok ama Türk arkadaş grubu içindeysem yeri geliyor mutlaka kendimi ifade etmem, tanımlamam gerekiyor. Bir olayla ilgili açıklamada bulunmam gerekiyor"* demiştir (E5, 48, Üni).

Katılımcılardan E2 de kültürlerarası iletişimde sorunlar çıkabildiğini ifade ederek, bu durumu Çerkes kültürünün farklı kültüre üye insanlar tarafından yeterince

tanınmamasına bağlamıştır. Çerkes toplumunun ritüelleri çok olan bir toplum olduğunu söyleyen E2, *"bir düğüne ya da bir cenazeye gittiğiniz zaman, yaşınıza ve konumunuza göre yapmanız gereken bazı hareketler vardır"* diyerek, bu ritüelleri bilmeyen bir kişinin, yanlış bir davranışta bulunduğu zaman hoş görüldüğünü ancak zor durumlarda da kalınabildiğini dile getirmiştir. Katılımcı, verdiği bir örnekte, *"Bir Çerkes köye amcama kız istemeye gitmişlerdi. Türk olan bir damadımız, orada geçti masanın en başına oturdu. Bu çok basit bir örnek. Tamam, biliniyor onun bu ritüelleri bilmediği, mazur da görülüyor ama dikkat de çekiyor tabii"* demiştir (E2, 33, Üni).

Başka bir katılımcı E10 ise, değer yargılarında farklılıklar olduğunu ifade ederek *"Benim için önemli olan bir şey, Çerkes olmayan bir arkadaşım için önemli olmayabiliyor"* demiş ve kültürlerarası iletişimdeki zorlukların değer yargılarındaki farklılıklardan kaynaklanabildiğini dile getirmiştir (E10, 49, Üni).

Kültürlerarası iletişimde zorluklarla karşılaşabildiklerini belirten katılımcıların yanı sıra, farklı kültürden insanlarla iletişim sürecinde yanlış anlaşılmalarla ya da zorluklarla karşılaşmadıklarını belirten katılımcılar da bulunmaktadır.

Katılımcılardan K2, farklı kültürlere üye insanlarla iletişim sürecinde yanlış anlaşılmalar ya da sorunlarla karşılaşmadığını ifade ederek, *"İnsanlar seni tanıdıkça, seninle sohbet ettikçe, senin karakterini, senin yaşam tarzını gördükçe seni çok daha iyi anlıyorlar"* demiştir. Katılımcı, farklı gruplarla iletişimde sorunlarla karşılaşmamasında kişilik özelliklerinin de etkili olduğuna değinerek *"Kişilik olarak çok keskin yanlarım yoktur. İfade etmek istediğim şeyi daha uygun bir dille anlatırım"* şeklinde açıklama yapmıştır (K2, 42, Üni).

Henüz ilkokuldayken, öğrenim yaşamı için Bozüyük'e gittiğini, sonrasında ise üniversite için Eskişehir'e yerleştiğini belirten K4, *"Bir taraftan Çerkes kültürünü bilerek, öbür taraftan da diğer kültürü yavaş yavaş öğrenerek"* yetiştiğini dile getirmiştir. Katılımcı, küçük yaştan beri her iki toplumla da ilişki içinde olduğu için

iletişimde zorluklar yaşamadığını söyleyerek, *"Keskin sınırlarla toplumu birbirinden ayırır ve ona göre yaşarsan, o zaman olabilir ama ben hem oradayım, hem orada"* şeklinde açıklama yapmıştır (K4, 49, Üni).

Farklı kültürlerden çok sayıda arkadaşı olduğunu belirten K1, kültürel farklılıklardan dolayı iletişimde zorluklarla ya da sorunlarla karşılaşmadığını dile getirmekle birlikte, grup-içi ve grup-dışı iletişim davranışlarında farklılıklar olabildiğini ifade etmiştir. Katılımcının açıklamaları şu şekildedir: *"Bir Çerkesle konuşurken, neyin habze ya da haynape olduğunu bildiğin için onlara nasıl davranman gerektiğini biliyorsun... Çerkeslikte olan davranışlarımı herkese yapmaya çalışıyorum ama yaptığın davranışları başka bir grubun anlamasını bekleyemezsin. Onlara garip geldiği için yanlarına gittiğimde başka şekilde davranabiliyorum"* (K1, 24, Üni. Öğr).

Katılımcılardan E7 de, kültürel farklılıklardan dolayı iletişim sürecinde yanlış anlaşılmalarla ya da sorunlarla karşılaşmadığını dile getirmiştir. Bununla birlikte, katılımcı, *"Tabii ki dışarıdaki birinin bizi biz gibi anlama durumu yok"* şeklinde açıklama yapmıştır (E7, 23, Üni.Öğr).

Katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda, kültürel farklılıklardan dolayı, farklı kültürlerin üyeleri arasında iletişim sürecinde yanlış anlaşılmaların ya da zorlukların yaşanabildiği görülmektedir. Bazı katılımcılar, özellikle Çerkes etnik kimliğinin ya da örf ve adetlerinin öne çıktığı konularda, iletişim sürecinde, anlaşılamadıklarını ya da kendilerini anlatmakta zorlandıklarını dile getirmişlerdir. Farklı kültürlerle iletişim sürecinde, bazı davranış biçimlerine ve ritüellere ortak anlamlar atfedilmemesinin, iletişimde zorluklara neden olabildiğini ve grup-dışı iletişimde anlaşılamama duygusunu kuvvetlendirdiğini söylemek mümkündür. Bu duygu, katılımcıların farklı kültürlerle iletişim sürecinde kimi zaman susmayı tercih etmelerine ya da görüşlerini dile getirmemesine neden olabilmektedir.

Bunun yanı sıra, Çerkes kültürünün ve ritüellerin farklı kültürlerin üyeleri tarafından bilinmemesinin, kültürlerarası iletişimde sorulara neden olabildiğini ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır. Katılımcılardan E2, kız isteme töreninde, Türk damadın ritüelleri bilmediği için masanın en başına oturmasıyla bu durumu örneklendirmiştir. Ancak, yaşı küçük olan birinin en başa oturması, Çerkes örf ve adetlerinde saygısızlık ve ayıp olarak görülmektedir. Bu örnek, kültürlerarası iletişimde, sözlü iletişimin yanı sıra, sözsüz iletişimle karşı tarafa verilebilecek mesajların kültürlerarası iletişimde yanlış anlamalar doğurabileceğinin bir göstergesidir.

Görüşmelerde dikkat çeken bir diğer konu ise, grup-içi ve grup-dışı iletişim davranışlarında farklılar oluşudur. Katılımcılardan bazıları, farklı kültürlerin üyeleriyle iletişim sürecinde farklı davranış biçimleri gösterebildiklerini dile getirmişlerdir. Örneğin, kültürlerarası iletişimde sorunlarla karşılaşmadığını dile getiren katılımcılardan K1, *"Bir Çerkes'e nasıl davranmam gerektiğini biliyorsam, kültürel farklılığı olan birine de ona göre davranıyorum"* demiştir (K1, 24, Üni. Öğr). Bununla birlikte, katılımcılardan E5, kültürlerarası iletişimde zorluklardan kaçınmak için, Türk arkadaşlarıyla beraberken, zaman zaman "Türk gibi" davranmasını gerektiren durumlar olduğunu ifade etmiştir (E5, 48, Üni). Kartarı, bireylerin farklı bağlam ve durumlara uygun davranış biçimleri sergilemesini davranışsal esneklik olarak tanımlayarak, davranışsal esneklik kazanmış bireylerin iletişim amacına ulaşabilmek için farklı davranışsal stratejiler uygulayabileceğini belirtmektedir (Kartarı, 2006: 246). Bireylerin farklı kültürlerle iletişim sürecinde, davranışsal esneklik gösterebilmesinin kültürlerarası iletişimdeki zorlukların azaltılmasında etkili olabileceği söylenebilir.

5. Sonuç

Bu çalışma, kültürlerarası iletişim bağlamında Eskişehir'de yaşayan etnik gruplardan biri olan Çerkeslerin hâkim kültürle iletişiminin incelenmesine yöneliktir. Bu amaçla, Eskişehir'de yaşayan 20 katılımcıyla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Kafkasya'da yaşanan sürgünün ardından, 1864 yılında anavatanlarından ayrılarak, bugün ki Türkiye toprakları dahil farklı ülkelere yerleşmek zorunda kalan Çerkeslerin Türkiye'de yoğun olarak yaşadığı illerden biri de Eskişehir'dir. Eskişehir'de yaşayan Çerkes nüfusuyla ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte, bu sayının yaklaşık 40 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, Eskişehir'deki Çerkes nüfusu, azımsanamayacak kadar çoktur. Bu durum Eskişehir'deki Çerkeslerin kültürlerarası iletişim davranışlarının incelenmesinin önemini arttırmaktadır. Araştırmada, 1960'lardan sonra Çerkes köylerinden kente göçle birlikte mekânsal sınırların aşılmasına karşın, kültürel sınırların, eşdeyişle kültürlerarası farklılıkların büyük ölçüde korunmaya devam ettiği anlaşılmıştır.

Araştırmada elde edilen sonuçlardan biri, 150 yıldır anavatanlarından uzakta yaşayan katılımcıların çoğunun hem Kafkasya'yı hem Türkiye'yi vatan olarak benimsedikleri ve her ikisine karşı da aidiyet duygusu taşıdıkları yönündedir. Bununla birlikte, kendini sadece Kafkasyalı olarak tanımlayan katılımcıların sayısı da oldukça çoktur. Ayrıca, Türkiye'yi vatan olarak gördüğünü ifade eden az sayıda katılımcının da Kafkasya'ya olan bağlılıklarını ifade etmeleri dikkat çekmiştir. Bu durum, Eskişehir'deki Çerkeslerin çifte aidiyet bilincine sahip olduklarının bir göstergesidir. Çifte aidiyet bilincinde, hem tarihsel bağların olduğu, köklerin dayandığı anavatan Kafkasya'ya hem de "doğulan" ve "doyulan" yer olan Türkiye'ye karşı duyulan sadakat anlayışının da etkisi olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte, küreselleşmenin sağladığı hızlı ulaşım ve iletişim olanaklarıyla zaman ve mekân algısının değiştiğini, bu sayede, fiziki olarak Eskişehir'de yaşayan Çerkeslerin, anavatanları Kafkasya'yla da sembolik ya da gerçek ilişkiler kurabildiklerini söylemek mümkündür. Katılımcıların büyük çoğunluğu, Kafkasya'ya hiç gitmemiş olmasına karşın internet aracılığıyla Kafkasya'yla ilgili bilgi edindiklerini, yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı olanaklarla, oraya giden yakınlarıyla görüştüklerini ve onların gönderdikleri fotoğraflarla Kafkasya'yı tanıdıklarını belirtmişlerdir. Bu durumun, Eskişehir'de Çerkes etnik kimliğinin yeniden inşasında payı olduğunu dile getirmek mümkündür.

Çerkes etnik kimliğinin yeniden inşasında, 1960'lardan sonra kurulmaya başlanan Kafkas kültür ve dayanışma derneklerinin de büyük önem taşıdığı söylenebilir. Eskişehir'deki Çerkeslerin, dernekler aracılığıyla biraraya gelerek, toplumsal dayanışma mekanizmaları oluşturdukları görülmektedir. Dernekler, düzenlenen dil kursları, müzik ve dans eğitimleri gibi olanaklarla kentsel alanda kültürün korunmasında, pekiştirilmesinde ya da öğrenilmesinde önemli rol oynamaktadır. Dikkat çeken başka bir nokta ise, derneklerin özellikle genç kuşağın zaman geçirmek için tercih ettiği alanlardan biri oluşudur. Haftanın bir günü düzenlenen sohbet ortamlarında genç katılımcıların biraraya geldiği öğrenilmiştir. Tüm bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, derneklerin Eskişehir'de Çerkes etnik kimliğin yeniden inşasında önem taşıdığı ifade edilebilir.

Etnik grupların varlığının devamlılığının, sınırları korunduğu sürece ve kültürel davranışlar açısından farklılıklar sürdürülebildiği ölçüde mümkün olduğunu dile getiren Fredrick Barth, bu sınırları belirleyen unsurların zamanla değişebileceğini ancak, grup üyeleri ile grup dışında kalanlar arasındaki farklılıkların sınırların sürekliliğinin garantisi olduğunu belirtir (Barth, 2001: 19). Araştırmada, etnik grubun sınırlarının büyük ölçüde korunduğu alanlar olmakla birlikte, bu sınırların esnediği alanların varolduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Barth'a göre, "etnik gruplar arasında oluşan sınırların karşılıklı iletişim, bilgi alışverişi ve ilişki eksikliğine bağlı olduğu iddia edilemez. Bu sınırların varlığı dışlama ve dahil etme gibi sosyal süreçlerin varlığıyla ilintilidir" (2001: 12). Özellikle, Çerkeslerin evlilik pratiklerinde, dışlama ve aidiyet dinamiklerinin belirginleştiği, grup içinde ve grup dışında kalanlar arasındaki sınırların büyük ölçüde korunduğu görülmüştür. Farklı gruplarla yapılan evliliklere ılımlı yaklaşanlar olmakla birlikte, çoğunluğun etnik-dışı evliliği onaylamadığı ve etnik-içi evliliğin teşvik edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Etnik-dışı evliliğe ılımlı yaklaşan katılımcıların birçoğunun yine bir Çerkesle evlenmek istemeleri ise dikkat çekmektedir. Etnik-içi evlilikle kültürel farklılıkların ve etnik kimliğin korunması arasında bağ kurulduğu anlaşılırken, etnik-dışı evlilik, Çerkes etnik kimliğinin ve kültürünün yok olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Etnik dışı evliliği Çerkes etnik kimliğinin sürekliliğine karşı bir tehdit olarak algılayan bazı katılımcıların, farklı grupların üyeleriyle evlilik yapan yakınlarıyla ilişkilerini kesebildikleri veya asgari düzeyde ilişkilerini yürüttükleri görülmektedir.

Komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinde ise, gerek iş ve okul yaşamı gerekse kent yaşamının bir sonucu olarak sınırların esnediği söylenebilir. Eskişehir kent merkezinde yaşayan Çerkeslerin farklı kültürel gruplarla da arkadaşlık, komşuluk ve dostluk ilişkileri kurduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, Türk, Manav, Muhacir, Laz, Tatar ve Kürt gibi farklı gruplarla komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri kurulmasına karşın, grup-içi ve grup dışı iletişimde, paylaşımların farklılık gösterdiği anlaşılmıştır. Paylaşımlardaki farklılığın nedeni ise, benzerliklerin ve ortak zevk ya da acıların, aynı zevklere ya da acılara sahip olan insanlarla paylaşıldığında anlaşılabileceği düşüncesidir. Bu noktada değinilmesi gereken noktalardan biri de, Çerkeslerin tarihinde sürgünün neden olduğu ortak bir travmanın varoluşudur. Kuşaktan kuşağa aktarılan tarihsel travmalar, zamanla kolektif kimliğin de bir parçası haline gelmektedir. Tarihteki bu travmaları doğrudan yaşamamış olan yeni kuşakların da, bu travmaları sahiplendiği görülmektedir. Katılımcılar arasında, tarihsel travmaların, kendileriyle ortak deneyimlere sahip insanlarla paylaşıldığında anlamlı olacağı düşüncesi hâkimdir.

Araştırmada, kültürlerarası farklılıkların iletişim sürecinde zorluklara ya da yanlış anlaşılmalara neden olabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Çerkes etnik kimliğinin inşasında haynape, eşdeyişle ayıp kavramı, "öteki"yle aralarındaki farklılıkların bir göstergesi olarak güçlü bir simge haline gelmiştir. Çerkes toplumu için haynape olan bir durumun, hâkim kültür nazarında normal karşılanması ya da bu sürecin tam tersi şekilde işlemesi mümkündür. Kimlik konusunda, kültürel özellikler üzerinden anlam inşa etme sürecine dikkat çeken Manuel Castells, "kimliğin anlam ve tecrübe kaynağı olduğunu" belirtmektedir (2006'dan aktaran, Sarı, 2010: 340). Dolayısıyla, bazı davranış biçimlerine ve ritüellere farklı kültürlerin üyeleri tarafından ortak anlamların atfedilmemesi, kimi zaman iletişimde zorluklara neden olabilmektedir. Bu durum iletişimde bazen farkında olmadan yanlış mesajların gönderilmesine ya da karşı tarafın yanlış mesajlar almasına yol açabilmektedir.

Edward Hall'e göre, kültürün işlevlerinden biri insan ve dış dünya arasında ayırt edici bir perde oluşturmasıdır ve kültür insanların neye dikkat ettiğini, neye önem verdiğini ya da neyi göz ardı ederek önem vermediğini belirlemede etkilidir (Hall, 1991: 46). Kültürlerarası iletişimde karşılaşılan sorunların kaynağını, değer yargılarındaki farklılıklara bağlayan ve kendileri için önemli olan davranış biçimlerinin, hâkim kültür üyelerince önemsiz görülebildiğini dile getiren bazı katılımcıların görüşleri, Hall'un açıklamalarını örnekler niteliktedir. Bir kültürde önemli görülen davranış biçiminin, başka bir kültürde aynı derecede önemsenmemesi de, o davranış biçimlerine yüklenen anlamlarla ilişkilidir. Dolayısıyla, kültür sadece kolektif isim sorunu değil, anlamlardaki farklılıktır (Sarı, 2010: 340).

Bireyler, farklı kültürlerin üyeleriyle iletişim sürecinde, kendi kültürel öğretileriyle anlamlandıramadığı durumları tuhaf ya da saçma gibi sıfatlarla açıklamaya yönelebilir. Ancak, bireylerin geçmiş deneyimlerinde, eşdeyişle kültürel repertuvarlarında yer almayan durumlar karşısında, kendi kültürel değerleri doğrultusunda yaptıkları değerlendirmeler, ötekinin kültürel değerleriyle örtüşmeyebilir. Kültürlerarası iletişimde zorlukların ortaya çıktığı alanlardan biri, tam da bu noktada oluşmaktadır. Kimi

düşüncelerinin, davranış biçimlerinin ya da geleneklerinin farklı kültüre üye insanlar tarafından saçma ya da tuhaf olarak nitelendirilmesi gibi bir tutum, bazı katılımcıların farklı gruplarla iletişimde anlaşılamayacakları yönündeki duyguyu da pekiştirmekte ve kültürlerarası iletişimin önünde zorluklar oluşturmaktadır.

Araştırmada, farklı kültüre üye insanlarla iletişimde, grup-içi iletişimden farklı davranış biçimlerinin de benimsenebildiği görülmektedir. Bireylerin farklı bağlam ve durumlara uygun davranış biçimlerini seçebilme becerisi "davranışsal esneklik" olarak tanımlanmaktadır (Kartarı, 2006: 246). Dolayısıyla, davranışsal esnekliğin, etkileşimde bulunulan kültürel grubun bir ölçüde tanınmasıyla ve gösterilen davranış biçimlerine vereceği tepkilerin tahmin edilmesiyle, gerçekleşebileceği ifade edilebilir. İletişimde istenilen amaca ulaşmak için gerçekleştirilen davranışsal esnekliğin, kültürlerarası iletişimde zorlukları azaltabileceğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Özetle, bu çalışmada kültür tanımlaması yapılırken, Mary Jane Collier'in, kültürü, sembol anlam ve normların tarihsel aktarım sistemi" olarak gören tanımı benimsenmiştir (1994'den aktaran Kartarı, 2006: 16). Farklı kültürlere üye insanların farklı anlam dünyaları oluşturduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, bir kültürde normal olarak görülebilen bir davranış biçimi, öteki için normal olarak karşılanmayabilir. Süreç, bunun tam tersi şekilde de işleyebilir. Nilüfer Uluç'a göre, "Her kültür kendi normalini belirler… Kendi kültürümüz fanusun dışındakilerden, ötekilerden daha fazla normal değildir ve 'anlaşılmaz' olan bize göre anlaşılmaz olandır" (Uluç, 2003: 4). Bu nedenle, farklı kültürlerin üyeleriyle iletişimde, davranış biçimleri varolduğu kültür içinde anlamlandırılmaya çalışılmalıdır. İçinde yaşadığımız toplumda farklı kültürlerin varlığını benimseyerek, farklı kültürlerin üyeleriyle duygudaşlık kurmaya çalışarak, kısacası birarada yaşadığımız "kapı komşularımızın" kültürlerinden haberdar olarak kültürlerarası iletişimde yanlış anlaşılmaların ve zorlukların azaltılabilmesi mümkün olabilir.

Son olarak, belirtmek gerekir ki, bu araştırma farklı yaş gruplarını kapsamasına, dernek üyelerinin yanı sıra, dernek dışından da katılımcılarla görüşülmesine karşın Türkiye'yi ve hatta Eskişehir'in bütününü temsil etmemektedir. Çünkü, görüşmeler Eskişehir kent merkezinde yapılmış olup, Eskişehir civarındaki Çerkes köylerini kapsamamaktadır. Ancak, bu noktada değinilmesi gereken önemli noktalardan biri de görüşmelerde köylerdeki nüfusun büyük bir çoğunluğunun kentlere göç ettiği ve köylerdeki çok sayıda hanenin kapandığı yönünde bilgiler edinildiğidir. Buna karşın, mekânsal sınırların daha fazla korunduğu Çerkes köylerinin de dahil edildiği bir çalışmanın daha farklı sonuçlar vermesi mümkündür. Başka bir sorun ise 20 kişiden oluşan örneklemde, ilkokul, ortaokul ve lise mezunu olan 3 kişi dışında kalan katılımcıların üniversite öğrencisi ya da üniversite mezunu olacak şekilde denk gelmesidir. Dolayısıyla, başka bir çalışmada, eğitim durumuna göre seçilen bir örneklemle, daha farklı sonuçlara ulaşılabilir. Örneğin, Çerkeslerin yoğun olarak yaşadığı illerden Düzce ya da Sakarya'da böyle bir çalışma yapılabilir ya da Türkiye'de yaşayan altkültür gruplarından Tatarların, Yörüklerin veya Arnavutların kültürlerarası iletişim bağlamında incelenmesi alana katkı sağlayabilir.

Ek 1. Görüşme Soruları

1) Adınız?

2) Soyadınız?

3) Yaşınız?

4) Cinsiyetiniz?

5) Eğitim durumunuz?

6) Doğum yeriniz?

7) Hangi boydansınız?

8) Hangi sülaleden/soydansınız?

9) Sizce vatan nedir ve sizin için vatan neresidir?

10) Kendinizi nereye ait hissediyorsunuz?

11) Anadilinizi biliyor musunuz?

12) Çerkes örf ve adetleri nelerdir?

13) Çerkes örf ve adetlerini devam ettiriyor musunuz?

14) Sizce Çerkes gelenekleri değişime uğruyor mu? Ya da yok oluyor mu?

15) Çerkeslerde akrabalık ve sülale/soy nasıl bir önem taşıyor?

16) Çerkesler için Haynape kavramının önemini anlatır mısınız?

17) Çerkeslerin yaşamında Haynape'ın önemi hala devam ediyor mu?

18) Çerkesler tarafından Haynape olarak belirlenen davranışlar Türk kültüründeki ayıp olarak ifade edilen davranışlarla benzerlikler/farklılıklar gösteriyor mu?

19) Çerkesler için Xabze'nin önemini nedir? Xabze (Habze) geleneklerini devam ettiriyor musunuz?

20) Kaşenlik geleneğini hala devam ettiriyor musunuz?

21) Eskişehir'de Çerkeslerin yoğun olarak yaşadıkları mahalleler var mı?

22) Çalışma/iş hayatında Çerkes olmanızın avantajı/dezavantajı oldu mu?

23) Arkadaş grubunuzda hangi etnik gruptan insanlar daha çok yer alıyor?

24) Çerkeslerin bir araya geldiği herhangi bir derneğe, topluluğa üye misiniz ya da bağlantınız var mı? Varsa derneğe katılım nedeniniz nedir? Ne gibi etkinlikler oluyor?

25) Hiç Kafkasya'ya gittiniz mi? Kafkasyayla iletişiminiz devam ediyor mu? Evetse bu iletişimi nasıl sağlıyorsunuz?

26) Bulunduğunuz bir ortamda Çerkes olduğunuzu özellikle belirtir misiniz?

27) Yeni tanıştığınız birine Çerkes olduğunuzu söylediğinizde nasıl bir yorumla karşılaşıyorsunuz?

28) Çerkes ve Türk kültürünün en belirgin benzer ve farklı yanları sizce neler?

29) Kültürel benzerlikler iletişim sürecini kolaylaştırıyor mu?

30) Kültürel farklılıklar iletişim sürecinde zorluklara/sorunlara ya da yanlış anlaşılmalara yol açıyor mu? Örneğin?

31) Çerkeslerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?

32) Sizce Çerkeslerin farklı etnik gruptan biriyle evlenmesi kültürel farklılıklardan dolayı sorun yaratır mı?

Kaynakça

Andrews, P. A. (1992). *Türkiye'de Etnik Gruplar.* İstanbul: Ant Yayınları

Akça, G. ve Vurucu, İ. (2010). Çokkültürlülük Tartışmaları, Toplumsal Bütünlük Kaygısı ve Yeniden Milletleşme: Kazakistan Halkı Asamblesi Örneği. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(24). http://edergi.manas.edu.kg/index.php/sbd/article/viewFile/1803/1534 (Erişim tarihi: 09.03.2013).

Aksoy, Z. (2012). Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(20), 292-302.

Alemdar, K. (2001). *İletişim ve Tarih.* (2. Baskı). Ankara: Ümit.

Aydınalp, H. (2013). Bir Karşıt Kültür Unsuru Olarak Türkiye'de Çağdaş Tekfircilerin Dini Hayata Bakışı ve Anlamları. *Toplum Bilimleri Dergisi, 7*(14). http://www.toplumbilimleridergisi.org/index.php/1/article/view/175

Barnett, G. A. ve Lee, M. (2003). Issues in Intercultural Communication Research. *Cross-Cultural and Intercultural Communication.* (Ed. Gudykunst, W. B.). New Delhi: Sage, ss. 259-275.

Barth, F. (2001). *Etnik Gruplar ve Sınırları.* (Çev:A. Kaya ve S. Gürkan). Ankara: Bağlam Yayıncılık.

Barutçugil, İ. (2011). *Kültürlerarası Farklılıkların Yönetimi.* İstanbul: Kariyer.

Baumann, G. (2006). *Çokkültürlülük Bilmecesi: Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek.* (Çev: I. Dermirakın). Ankara: Dost Kitabevi.

Berkok, İ. (1958). *Tarihte Kafkasya.* İstanbul: İstanbul Matbaası.

Bora, T. (1988). Sosyalizm, Hegemonya ve Alt-kültür. *Gençlik ve Altkültürleri.* İstanbul: İletişim, ss. 5-11.

Boz, E. (2010). *Çerkes Etnik Kimliğinin Yeniden İnşasında Akrabalık.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Bozkurt, V. (2012). *Değişen Dünyada Sosyoloji: Temel Kavramlar, Kurumlar.* (8. baskı). Bursa: Ekin.

Doğan, İ. (1993). Bir Altkültür Olarak Ankara Yüksel Caddesi Gençliği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 26*(1). http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/498/5932.pdf (Erişim tarihi: 18.11.2012).

Doğruel, F. (2005) *İnsaniyetleri Benzer: Hatay'da Çoketnili Ortak Yaşam Kültürü.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Doytcheva, M. (2009). *Çokkültürlülük.* (Çev: T. Akıncılar Onmuş). İstanbul: İletişim.

Enes, Ö. (2005). Modern Kent Yaşamı ve Xabze http://www.kaffed.org/index.php/bilgi-belge/kultur-asimilasyon/item/38-modern-kent-%20yasami-ve-xabze.html (Erişim tarihi: 13.01.2014).

Erdem, R. ve Günlü, E. (2006). İletişim Eğilimlerinin Yüksek Bağlam-Düşük Bağlam Ayrımı ile İncelenmesi: Hastane Çalışanları Örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 9*(2). http://www.sid.hacettepe.edu.tr/Makale/92.3.pdf (Erişim Tarihi: 14.04.2013).

Erdoğan, İ. (2005). *İletişimi Anlamak.* Ankara: Erk.

Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2010). *Öteki Kuram: Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel bir Değerlendirmesi.* (3. baskı). Ankara: Pozitif.

Ersoy, E. (2009). Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği (Malatya Örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19* (2), 209-230.

Ersoy, H. ve Kamacı, A. (1992). *Çerkes Tarihi.* İstanbul: Karınca.

Fenton, S. (2001). *Etnisite: Irkçılık, Sınıf ve Kültür.* Ankara: Phoenix.

Fiske, J. (1996). *İletişim Çalışmalarına Giriş.* (Çev: S. İrvan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Gudykunst, W. B. ve Kim, Y. Y. (1984). *Communicating with Strangers: An Approach to Intercultural Communication.* New York: Random House.

Gudykunst, W. B. (2003). Intercultural Communication: Introduction. (Ed. Gudykunst, W. B.). *Cross-Cultural and Intercultural Communication.* New Delhi: Sage. ss. 163-167.

Gürbüz, S. ve Bingöl, D. (2007). Çeşitli Örgüt Yöneticilerinin Güç Mesafesi, Belirsizlikten Kaçınma, Eril-Dişil ve Bireyci-Toplulukçu Kültür Boyutlarına Yönelik Eğilimleri Üzerine Görgül Bir Araştırma. *Savunma Bilimleri Dergisi, 6*(2), 6-87. Güvenç, B. (1985). *Kültür Konusu ve Sorunlarımız.* (2. baskı). İstanbul: Remzi.

Güvenç, B. (2011a). *Kültürün Abc'si.* İstanbul: Yapı Kredi.

Güvenç, B. (2011b). *İnsan ve Kültür.* İstanbul: Boyut.

Hall, E. T. (1980). *The Silent Language.* Westport: Greenwood Press.

Hall, E.T. (1989). *Beyond Culture.* New York: Random House.

Hall, E.T. (1990). *The Silent Language.* New York: Random House.

Hall, E.T. (1991). Context and Meaning. *İntercultural Communication.* (Ed: Samovar, L. A. ve Porter, R. E.). Belmont: Wadsworth Publishing, ss. 46-55.

Hall, J. B. (2005). *Among Cultures: The Challenge of Communication.* Belmont: Thomson Wadsworth.

Hermans, H. J. M. ve Kempen, H. J.G. (1998). Moving Cultures: The Perilous Problems of Cultural Dichotomies in a Globalizing Society. *American Psychologist, 53*(10), 1111-1120.

Heywood, A. (2006). *Siyaset.* (Çev: B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu ve A. Yayla). Ankara: Liberte.

Huvaj, N. (2005). Kentleşme, Modernleşme ve Çerkes Gençliği http://www.kaffed.org/index.php/bilgi-belge/kultur-asimilasyon/item/39-kentlesme.html (Erişim tarihi: 12.01.2014).

İnceoğlu, M. (2010). *Tutum, Algı, İletişim.* (5. Baskı). İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınevi.

Jandt, E. F. (2001). *Intercultural Communication: An Introduction.* (3. baskı). New Delhi: Sage Publication.

Jandt, E.F. (2004). *An Introduction to Intercultural Communication: Identities in a Global Community.* (4. Baskı). California: Sage Publication

Jandt, E. F. (2010). *An Introduction to Intercultural Communication: Identities in a Global Community.* (6. Baskı). California: Sage Publication.

Karayel, E. (2011). Eskişehir Çerkes Mitingi ve Sistemin Projeleri http://www.kafkasevi.com/index.php/article/detail/404 (Erişim tarihi: 12.01.2014).

Kaya, A. (2011). *Türkiye'de Çerkesler: Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kartarı, A. (2006). *Farklılıklarla Yaşamak: Kültürlerarası İletişim.* Ankara: Ürün.

Kartarı, A. (2014). *Kültürlerarası İletişim.*Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Keser, İ. (2008). *Adana ve Adana Nusayrileri Örneğinde Kamusallık.* Ankara: Ütopya.

Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma.* Ankara: Bağlam.

Ko, G. ve Gentry, J. W. (1991). The Development of Time Orientation Measures For Use in Cross Cultural Research. http://www.acrwebsite.org/search/view-conference-proceedings.aspx?Id=7152 (Erişim tarihi: 07.07.2013).

Lindquist, J. D. ve Kaufman-Scarborough, C. J. (2007). The Polycronic – Monochronic Tendency Model. *Time and Socety*, *16*(2/3). http://camden-sbc.rutgers.edu/facultystaff/research/Kaufman-Scarborough/PMTS%20proofs.pdf (Erimiş tarihi: 14.04.2013).

Lull, J. (2001). *Medya İletişim Kültür.* (Çev: N. Güngör). Ankara: Vadi.

Maalouf, A. (2002). *Ölümcül Kimlikler.* (Çev: A. Bora). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Martin J. ve Nakayama T. (2008). *Experiencing Intercultural Communication: An Introduction.* (3. Baskı). Singapore: McGraw-Hill.

Martin J. ve Nakayama T. (2012). *Intercultural Communication in Context.* (5. baskı). New York: McGraw-Hill.

Mutlu, E. (2012). *İletişim Sözlüğü.* (6. Basım). Ankara: Sofos.

Neuliep, J. W. (2012). *Intercultural Communication: A Conceptual Approach.* (5. Baskı). California: Sage Publication.

Oğuz, E. S. (2011). Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı. *Edebiyat Fakültesi Dergisi, 28*(2). http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/2011282ESultanOguz.pdf. (Erişim tarihi: 14.11.12).

Oskay, Ü. (2011). *İletişimin ABC'si.* İstanbul: Der.

Oskay, Ü. (2000). *19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri: Kuramsal Bir Yaklaşım.* İstanbul: Der.

Öncü, A. ve Weyland P. (2010). *Mekan, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler.* İstanbul: İletişim.

Önder, A. T. (2007). *Türkiye'nin Etnik Yapısı: Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler.* (32. Baskı). Ankara: Fark.

Özlem, D. (2000). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*. İstanbul: İnkîlap.

Özmen, A. (2006). Farklılıkları Anlamak. http://www.daplatform.com/images/farkliliklarianlamak.pdf (Erişim tarihi: 24.10.13).

Özyurt, C. (2009). Toplumu Yeniden Düşünmek: Kozmopolitanizm ve Çokkültürlülük. *Altıncı Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde sunulmuş bildiri.* http://www.sosyolojidernegi.org.tr/kutuphane/icerik/ozyurt_cevat.pdf (Erişim tarihi: 09.03.13).

Rogers, E. M.; Hart, W. ve Miike, Y. (2002). Edward T. Hall and The History of Intercultural Communication: The United States And Japan. *Keio Communication Review, 24.* http://www.mediacom.keio.ac.jp/publication/pdf2002/review24/2.pdf (Erişim tarihi: 10.07.2014).

Sağır, M. Ö. ve Akıllı, H. S. (2004). Etnisite Kuramları ve Eleştirisi. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28*(1), 1-22. http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/929.pdf (Erişim tarihi: 12.10.13).

Saltık, T. (1997). *Çerkesler: Edebiyat ve Kültür Tarihi.* İzmir: Etki.

Samovar, L. A. ve Porter, R. E. (1991). Basic Principles of Intercultural Communication. *İntercultural Communication: A Reader.* (Ed: Samovar, L. A. ve Porter, R. E.). Belmont: Wadsworth Publishing, ss. 5-22.

Samovar, L. A. ve Porter, R. E. (1991). International Communication: An İntroduction. *İntercultural Communication: A Reader.* (Ed: Samovar, L. A. ve Porter, R. E.). Belmont: Wadsworth Publishing, ss. 1-3.

Samovar, L. A.; Porter, R. E. ve McDaniel, E. R. (2007). *Communication Between Cultures.* (6. baskı). Belmont: Thomson.

Sarı, E. (2004). Kültürlerarası İletişim: Temeller, Gelişmeler, Yaklaşımlar. *Folklor/Edebiyat Dergisi, 10*(39) http://ankara.academia.edu/EnginSARI/Papers (Erişim Tarihi: 21.12.2012).

Sarı, E. (2010). *Kültür, Kimlik, Politika: Mardin'de Kültürlerarasılık.* İstanbul: İletişim.

Şan, M. K. ve Haşlak, İ. (2012) Asimilasyon ile Çokkültürlülük Arasında Amerikan Anaakımını Yeniden Düşünmek. *Akademik İncelemeler Dergisi, 7*(1), 29-54.

Saygın, T. (2009). Sosyal Bilimlerin Doğası ve Hermeneutik. *Altıncı Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde sunulmuş bildiri.* http://www.sosyolojidernegi.org.tr/kutuphane/icerik/saygin_tuncay.pdf (Erişim tarihi: 10.07.14).

Somersan, S. (2004). *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Taştan, Y. K. (2010). Etnisite Kuramları. *Düşünce Dünyasında Türkiz, 1*(6), 199-228.

Tomlinson, J. (1999). *Globalization and Culture.* Cambridge: Polity Press.

Tosun, E. K. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Kentlerde Mekânsal, Sosyal ve Kültürel Değişim: Bursa Örneği.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Türkoğlu, N. (2010). *İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim: Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar.* İstanbul: Can.

Uluç, N. (2003). Anlaşılmaz Olan Aslında Kim?. *Pivolka, 2*(9), 3-4. http://www.elyadal.org/pivolka/09/PiVOLKA_09_01.pdf

Uslu, Z. K. ve Bilgili C. (2010) *Kırılan Kalıplar 2: Kültürlerarası iletişim, Çokkültürlülük.* İstanbul: Beta.

Ügeöz, P. (2003). *Kültürlerarası İletişim*. İstanbul: Üstün Eserler.

Waters, M. (1995). *Globalization*. London: Routledge Publisher.

Wells, C. (1994). *İnsan ve Dünyası.* (Çev: B. Güvenç). İstanbul: Remzi.

Williams, R. (1993). *Kültür*. (Çev: E. Başer). İstanbul: İletişim.

Williams, R. (2006). *Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı.* (Çev: S. Kılıç). İstanbul: İletişim.

Vatandaş, C. (2001). Çok Kültürlü Yapılarda Ulusal Etnik Kimlikler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3*(2), 98-114.

Yanık, C. (2013a). *Dünyada ve Türkiye'de Çokkültürlülük.* Bursa: Sentez.

Yanık, C. (2013b). Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi. *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi, 20*(1). http://www20.uludag.edu.tr/~kaygi/issues/2013/2013-20-14.pdf (Erişim tarihi: 12.10.13).

Yıldırım A. ve Şimşek H. (2008). *Sosyal Bilimlede Nitel Araştırma Yöntemleri*. (7.baskı). Ankara: Tıpkı.

Yücel, E. B. ve Koparan, E. (2010). Güç Mesafesi ve Cinsel Taciz Davranışları Arasındaki İlişkinin Yönünü Belirlemeye Yönelik Görgül Bir Çalışma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2*(1), 11-18.

Zıllıoğlu, M. (1993). *İletişim Nedir?*. İstanbul: Cem.

İnternet Kaynakları

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=BA%C4%9ELAM (Erişim tarihi: 06.04.2013).

http://academic2.american.edu/~zaharna/kluckhohn.html (Erişim tarihi: 07.07.2013).

http://geert-hofstede.com/turkey.html (Erişim tarihi: 12.07.2013).

http://www.e-akademi.org/makaleler/aural-2.html (Erişim tarihi: 29.10.2013).

http://www.circassian.us/Makaleler/Biz-Cerkesler.pdf (Erişim tarihi: 12.01.2014).

http://kafkas.org.tr/kultur/kasenlik.html (Erişim tarihi: 14.01.2014).

http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/xabze/0047_dugun.htm (Erişim tarihi: 24.05.2014).

http://irfanerdogan.com/makaleler4/yorumbilim.pdf (Erişim tarihi: 10.07.2014).